

ความ 8 บรรทัดที่ "ยายอบ" อ้างถึงและเขียนอธิบายไว้ในคำนำของหนังสือยอดขุนพล (6 กุมภาพันธ์ 2476) ว่างานประพันธ์ของเขาเขียนจากข้อความซึ่งปรากฏในพระราชพงศาวดารพม่า ของกรมพระนราธิปฯ ที่ "ตัวจริงในพงศาวดารมีอยู่ 8 บรรทัด"^{๘๑} แต่ความสำคัญเห็นจะไม่ได้อยู่ที่จำนวนบรรทัดว่ามีเพียง 8 หรือมากกว่า เพราะวัตถุดิบที่มีอยู่เพียงไม่กี่บรรทัดนั้นเพียงพอแล้วที่จะจุดประกายความคิดและสร้างแรงบันดาลใจให้ "ยายอบ" เขียนยอดขุนพล 7224 บรรทัด พลังของ 8 บรรทัดนี้อยู่ที่การตีแผ่บุเรงนองในฐานะ "สามัญชน" ยอดขุนพล ตลอดจนผู้ชนะสิบทิศ แท้จริงคือประวัติศาสตร์ของสามัญชนคนหนึ่งที่สามารถได้เข้าขึ้นไปจนถึงจุดสุดยอดแห่งความสำเร็จที่มนุษย์จะพึงมีได้ด้วยคุณสมบัติและความสามารถเฉพาะตัว เป็นสำคัญ ความเป็นสามัญชนของบุเรงนองอาจไม่ใช่เป็นเสน่ห์ทั้งหมดของหนังสือ แต่เป็นความเป็นตัวเป็นคนที่สำคัญของวรรณกรรม "ยายอบ" เพราะนั้นสามารถอธิบายของเขาให้ติดกับตลาดที่ผู้บริโภคก็เป็นสามัญชนที่มีทั้งฝันและความทะยานอยากเช่นกัน "ยายอบ" ได้เขียนถึงที่มาของเรื่อง "ปลอมพงศาวดาร" ของเขาว่า "เมื่อเตรียมตัวจะปลอมพงษาวดารสักเรื่องหนึ่งนั้น ข้าพเจ้าค้นพบประวัติมหาราชของพม่าองค์หนึ่ง ชื่อจะเด็ด ซึ่งกำเนิดแต่ตระกูลต่ำต้อย แต่โดยเหตุที่แม่ เฝอญได้เป็นพระนมลูกหลวง จะได้จะได้คลุกคลีอยู่ในที่สูง ถึงกับได้เป็นเจ้าของดวงใจของพระพี่นางสาวของเจ้านายคนตามพงษาวดารปรากฏว่า จะเด็ด เป็นแม่ทัพที่ทำการได้ประโยชน์แก่เจ้านายของคนมาก เปนเทพบุตรแห่งการสงครามของสุวรรณภูมิในสมัยนั้น และเป็นผู้ที่มีเดชานุภาพทางบกมากที่สุดคนในสมัยที่คนผู้นี้ได้เสวยราชย์ประกาศนาม เปนพระเจ้าบุเรงนอง"^{๘๒}

งานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาจารย์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปฯ นับว่าเป็น "ที่สุด" ของพัฒนาการทางความรู้อันจะพ้องกับเรื่องของพระเจ้าบุเรงนองไม่ว่าจะในเงื่อนไขที่พระองค์ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับเป็นส่วนหนึ่งในหน้าพงศาวดารไทย หรือภูมิหลังและบทบาทของพระองค์ในหน้าประวัติศาสตร์พม่า นอกจากนั้นงานพระนิพนธ์ของสองปราชญ์ยังนำสู่ "ข้อยุติ" ในการผสมผสานองค์ความรู้เดิม เข้าเป็น เนื้อเดียวกับองค์ความรู้ใหม่ โดยเฉพาะในพระนิพนธ์ของกรมพระนราธิปฯ พระองค์ได้แจ่มแจ้งให้เห็นชัดเจนว่า "พระเจ้าตะเบงชเวตี้ (ฤาสุวรรณเอกะฉัตร คือองค์ที่ไทยเรียกหงสาวดี)" และ "พระเจ้าชนะสิบทิศ (คือ) บุเรงนอง กะยอติมนรธา... หรือพระเจ้าช้างเผือกหงสาวดี..." พัฒนาการสำคัญของภาพลักษณ์พระเจ้าบุเรงนองในโลกทัศน์ไทยนับแต่ขึ้นตอนนี้จะ เป็นพัฒนาการที่เรียกได้ว่าหลุดออกไปนอกกรอบหรือจารีตของการส่งผ่านความรู้และสร้างภาพลักษณ์ที่เคยกระทำสืบทอดมาโดยสิ้นเชิง

นับแต่ยุคเสียกรุงถึงยุคของการปฏิรูปประเทศ การรับ สร้างและส่งผ่านความรู้และ
ภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองกระทำกันอยู่แต่ในแวดวงของชนชั้นปกครอง หรือเจ้านาย เป็น
สำคัญ ทำให้เรื่องของพระเจ้าบุเรงนองถูกนำเสนอสืบทอดมา เฉพาะเพียงในกรอบประวัติศาสตร์
พงศาวดาร ซึ่งสาระส่วนใหญ่หรือ เกือบจะ เรียกได้ว่าทั้งหมดของประวัติศาสตร์ตามกรอบดังกล่าว
เป็นแต่ เรื่องของกษัตริย์และราชวงศ์ เรื่องของสามัญชนจะมีปะปนก็ เป็นเพียงส่วนน้อยนิด เฉพาะ
เท่าที่มีเหตุการณ์ชักนำไป เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ จึงกล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์พงศาวดาร
เป็น "ประวัติศาสตร์ของเจ้า" สามัญชนจะ "ไม่มีที่" หักยัดในประวัติศาสตร์ประเภทนี้ ถึงแม้
ภายหลังจะได้มีพัฒนาการเกิดขึ้นในกลุ่มของผู้นำทางปัญญาโดยมีการ เปิดรับสรรพความรู้ใหม่จาก
ภายนอกเข้ามาอย่างสืบเนื่อง แต่รูปแบบการ เขียนประวัติศาสตร์ยังคงเป็นไปในแนวพงศาวดาร
คือยังคงเน้นที่องค์กษัตริย์และกิจการของรัฐ กระนั้นปัญหาก็คือไม่ควรจะ เกิดก่อกองพงศาวดารจะยัง
คงรักษาไว้ได้ซึ่งฐานะของการเป็นพงศาวดารในจารีตเดิมคือ เป็นเพียง "คัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์" และ
"บันทึกพระราชกรณียกิจ" ที่ถูกผูกขาดการใช้และศึกษา เฉพาะในกลุ่มเจ้านายราชสำนักชั้นสูง
แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนับแต่การปฏิรูปประเทศกลับส่งผลในทางตรงกันข้าม เพราะพระราช
พงศาวดารซึ่ง เดิมเป็นสมบัติ เฉพาะของเจ้านายชั้นสูงได้ถูกปรับ เปลี่ยนฐานะให้เป็นสมบัติของชาติ
และประชาชนเกิดเป็น "พระราชพงศาวดารสยาม" ถูกใช้เป็นทั้งตำราเรียนเท่า ๆ กับที่เป็น
"ตัวแทน" ประวัติศาสตร์ของชาติและประชาชน ขณะที่รูปแบบและสารัตถะยังคงเป็น เช่นเดิมคือยัง
เน้นอยู่แต่ เฉพาะ เรื่องของกษัตริย์และราชวงศ์^๑ กล่าวได้ในอีกนัยหนึ่งว่าในการ เปลี่ยนฐานะของ
พระราชพงศาวดารจาก "ประวัติศาสตร์เจ้า" มาเป็น "ประวัติศาสตร์ชาติ" งานนิพนธ์ทาง
ประวัติศาสตร์ยังคง เป็น เช่นเดิมคือยังคงไม่มีพื้นที่ให้สามัญชนได้ยื่นหยัด ในขณะที่แนวเขียนประวัติ
ศาสตร์ไม่เปลี่ยน สามัญชนเปลี่ยน อย่างน้อยก็ในกลุ่มของผู้ที่มีโอกาสเปิดโลกทัศน์ของตนให้กว้าง
ขึ้นกว่าเดิมผ่านระบบการศึกษา และสภาพสังคมที่แปร เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว เจื่อนไขตามกล่าว
ทำให้สามัญชนที่มีสำนึกทางประวัติศาสตร์สนใจอยากที่จะ เข้ามามีบทบาท "เขียน" ประวัติศาสตร์
หรือหาพื้นที่หยักยัดในหน้าประวัติศาสตร์ กสร. กุหลาบ อาจเป็นตัวอย่างหรือตัวแทนของสามัญชน
รุ่นแรกสุด ที่มีสำนึกตามกล่าว เมื่อ "ประวัติศาสตร์เจ้า" ถูกทำให้เป็น "ประวัติศาสตร์ชาติ"
แต่สมาชิกของชาติส่วนใหญ่ซึ่งเป็นสามัญชนไม่มีที่ในหน้าประวัติศาสตร์ จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่าเมื่อ
ธรรมเนียมการ เขียนนวนิยายซึ่งเป็นประติมากรรมใหม่ที่เข้ามา เพื่อผูกพันแต่รัชกาลสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าฯ เป็นที่รู้จักแพร่หลายขึ้น จึงปรากฏงานเขียนนิยาย "อิงพงศาวดาร" ซึ่งส่วนใหญ่จะ
เป็นนิยายที่เขียนโดยสามัญชนว่าด้วย เรื่องของสามัญชนแต่อิงพงศาวดาร และในบรรณพิภพ นี้เองที่
ประวัติศาสตร์สามัญชนถือกำเนิดและเติบโตสืบมา แต่สำหรับกรณีผู้ชนะสิบทิศ ปรากฏการณ์ตาม

กล่าวเป็นเพียง "จุดเริ่มต้น" เท่านั้น

ถึงแม้บรรพบุรุษของนิยายอิงพงศาวดารไทยจะมีพื้นที่ให้สามัญชนได้หยักยื่นในหน้าประวัติศาสตร์และ เลื่อนฐานันดรศักดิ์จากไพร่ขึ้นมามียศมีตำแหน่งอาทิ นายหัว หม่อมราชวงศ์ ในนวนิยายเรื่อง ดาบศักดิ์ เหล็กน้ำพี้ ของขุนชนกจิวิจารณ์เจ้าของนามปากกาอายันโฆษ (2467)^{๘๔} แต่ข้อจำกัดยังคงมีอยู่ในตัว เพราะโดยเนื้อหานั้นนิยายแนวนี้ยังคงเป็นวิสัยทัศน์ของประวัติศาสตร์พงศาวดารอยู่ ถึงแม้ผู้ประพันธ์จะได้ขยับที่ทางผนวกเอาสามัญชนเข้าได้ใบกรอบประวัติศาสตร์ แต่การดำเนินเรื่องยังคงต้องเป็นไปในครรลองพระราชพงศาวดาร และแท้จริงแล้วก็เข้าใจได้ถึงเงื่อนไขที่จะต้องเป็นเช่นนั้น ทั้งนี้เพราะนิยายอิงพงศาวดารไทยถูกทำให้ เป็นทั้งงาน เขียนประวัติศาสตร์และงานบันเทิงรมย์พร้อมกันไปในตัว ขณะที่ตัวพระราชพงศาวดารที่ถูกใช้ เป็นต้นแบบ เขียนนวนิยายก็ไม่ได้เป็น สิ่งแปลกปลอมหรือ เหลือวิสัยที่จะรับรู้ในแวดวงผู้อ่านหรือ เสนาบดีซึ่งส่วนใหญ่จะ เป็นผู้มีการศึกษา การจะ เขียนนิยายอิงพงศาวดารไทยโดย เฉพาะในยุคที่ เริ่มบุกเบิกจึง เป็น เรื่องยากยิ่งที่ผู้ประพันธ์ จะวางท้องเรื่อง สร้างฉากและตัวละครให้โลดโผนผิดเพี้ยนไปจากกรอบของพระราชพงศาวดาร เงื่อนไขทั้งหมดทำให้ เข้าใจได้ว่า เหตุใด เรื่องอิงพงศาวดารไทยไม่ว่าจะเป็น เรื่องของสามัญชน เช่น ดาบศักดิ์ เหล็กน้ำพี้ หรือ เรื่องขององค์มหाराช เช่น นเรศวรมหาราช ของ "พานจันทร์" จึง เป็นเรื่องที่หาไม่ได้ "กอดพงศาวดารเขียน" ก็ "อิงกันจริง ๆ"^{๘๕} เงื่อนไขตามกล่าวนี้นี้เป็นข้อ จำกัดสำคัญที่ทำให้ตัวละครในนิยายอิงพงศาวดารไทยโดย เฉพาะที่ผู้ประพันธ์สร้างให้มี "ค่าพิศ" เป็นสามัญชน เติบโตไม่ได้เต็มที่ และเป็นได้มากที่สุดก็แต่เพียงขุนนางหรือขุนศึกผู้ถวายงานรับใช้ใต้ เบื้องพระยุคลบาท และคงไม่ผิดหากจะสรุปว่า "ชะตากรรมของตัวละครได้ถูกกำหนดก่อนที่ผู้ประพันธ์ จะจรดปากกาลงเขียนเสียอีก"

ในวงการเขียนนิยายอิงพงศาวดาร ผู้ชนะสิบทิศจึงไม่ได้เป็นนิยายชุดบุกเบิก ก่อนหน้าที่ "ยาขอบ" จะเขียน ยอดขุนพล ขึ้นเป็นชีวิตของบุเรงนองตอนปฐมวัย ได้มีนิยายอิงพง ศาวดารไทยและโดย เฉพาะนิยายอิงพงศาวดารจีนออกสู่ตลาดแล้วอย่างกว้างขวาง แต่ประเด็นสำ คัญนั้นอยู่ที่ ยอดขุนพล และ ผู้ชนะสิบทิศถือกำเนิดขึ้นในขณะที่ นิยายทั้งสองประเภทได้ พัฒนาขึ้นมาจนถึงจุดที่ "เกินสุขของม" หรือเรียกได้ว่ามาถึง "ทางตัน" แล้ว โดย เฉพาะนิยายอิง พงศาวดารไทยที่ไม่อาจพัฒนาสร้างฐานะภาพที่เป็น เลิศให้ตัวละครไปได้ไกล เกินกว่าการเป็น "ข้า ขว้างใช้" ใต้ เบื้องพระยุคลบาท ขณะที่กองล้อประวัติศาสตร์ได้หมุนคืบหน้า เข้าสู่ยุคการเปลี่ยนแปลง การปกครอง อันเป็นยุคที่สามัญชนที่มีการศึกษา "มีสำนึกในศักยภาพของปัจเจกบุคคลสูง" ขึ้น^{๘๖}

และไม่ได้พอใจอยู่กับสภาพของสังคมวัฒนธรรมหรือระบบการเมืองการปกครองที่ยังเน้นความต่างทางชนชั้น หรือฐานันดรศักดิ์เป็นสำคัญ^๗ ยอดขุนพลและผู้ชนะสิบทิศ นับเป็นนิยายที่ถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานของการสังสมประสบการณ์ ความรู้ความเข้าใจในวิถีความเป็นไปของสังคมการเมืองและข้อจำกัดของนิยายอิงพงศาวดารในเวทีนักอ่านไทยเป็นอย่างดี

เรื่องยอดขุนพลของ "ยาขอบ" เริ่มปรากฏสู่สายตาประชาชนเป็นครั้งแรกในหนังสือพิมพ์รายวันชื่อ "สุริยา" (พ.ศ. 2474) ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์ที่กุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งเป็นนักหนังสือพิมพ์คนสำคัญของยุคและคณะทำขึ้นให้เป็น "หนังสือพิมพ์น้องของไทยใหม่" ที่ออกมาก่อนโดยมุ่งหมายให้ "สุริยา" ลงพิมพ์เรื่องจำพวกเบา ๆ ขยายฉบับละ 3 สดางค์ (ในขณะที่ไทยใหม่ ขยายฉบับละ 5 สดางค์) กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เล่าเพิ่มเติมไว้ใน "ในคณานัดแห่งวรรณกรรมไทย ได้สูญเสียบทกวีอันหนึ่ง" ว่า "ด้วยหนังสือพิมพ์ "สุริยา" ชุมมมมิตรสหายของเราได้ขยายใหญ่ขึ้น ข้าพเจ้าเรียก "ยาขอบ" มารับตำแหน่งบรรณาธิการและได้สันต์ เทวรักษ์ ชาวเทศิรินทร์รุ่นเดียวกัน มาช่วยงาน แผนกบันเทิง ณ ที่นี้ นาม "ยาขอบ" ได้ขึ้นสู่ตำแหน่งดารา"^๘ ต่อมาเมื่อ กุหลาบ สายประดิษฐ์ และคณะออกจากไทยใหม่ และไปรวมกันอีกครั้งที่หนังสือพิมพ์ประชาชาติ ก็ได้ชักชวน "ยาขอบ" ให้มาเขียนเรื่องทำนองเช่นยอดขุนพล ซึ่งเรียกกันว่าเป็นนิยายปลอมพงศาวดาร อีกครั้ง ซึ่ง ณ สนาม ประชาชาตินี้เองที่นิยายของยาขอบภายใต้ชื่อผู้ชนะสิบทิศ ได้ถือกำเนิด (เริ่มลงพิมพ์ตั้งแต่วันที่ 10 ธันวาคม 2475)^๙

ผู้ชนะสิบทิศ เป็นงานที่เกิดจาก "น้ำมือ" และ "มันสมอง" ของสามัญชน คือเป็นงานที่เขียนขึ้นด้วย "น้ำมือ" ของนายโชติ แพร่พันธุ์ หรือ "ยาขอบ" และขณะเดียวกันก็เป็นงานที่ได้ต้นตอมาจาก แบบอย่างและการวางแผนด้วยปัญญาที่เลอเลิศของกุหลาบ สายประดิษฐ์ ที่มุ่งจะ "ทำการปฏิวัติเล็กล้มจารีตอันเหนียวแน่นข้อหนึ่งในการหนังสือพิมพ์ คือเล็กล้มการลงพิมพ์นิยายที่เรียกกันว่า พงศาวดารจีน ซึ่ง "...ในคอนหลัง ๆ นี้ออกจะเต็มไปด้วยความไร้สาระ"^{๑๐} และจะด้วยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม กุหลาบ สายประดิษฐ์ ก็ได้บัญญัติจารีตการเขียนนิยายอิงพงศาวดารไทยพร้อมกันไปด้วยโดยยึดหลักเกณฑ์ว่า "ในการเขียนนิยายอิงพงศาวดารของเรา เราจะเอามาแต่นามของบุคคลในพงศาวดารและลักษณะนิสัยของบุคคลนั้นตามที่เราจะศึกษาได้จากพฤติกรรมของเขาที่ปรากฏในพงศาวดาร ส่วนพฤติกรรมของเขาที่จะปรากฏในนิยายของเรานั้นจะเป็นพฤติกรรมที่เราคิดขึ้นใหม่ ซึ่งเราอาจจะประดิษฐ์ให้สนุกสนานน่าตื่นเต้นยิ่งกว่าพฤติกรรมที่ปรากฏในพงศาวดารเป็นไหน ๆ"^{๑๑} แนวลักษณะการเขียนตามกล่าวนี้นี้ "ยาขอบ" ได้รับเข้าไว้อย่างเต็มที่

และข้ายังได้อาศัยแบบอย่างนิยายเรื่อง "ยอศทหารหาญ" ที่ "ศรีบูรพา" เองเขียนเป็นเรื่องอิงพงศาวดารมอญลงไว้ในไทยใหม่ด้วย "ยาขอบ" ได้เล่าถึงข้อเสนอแนะของ "ศรีบูรพา" ที่ส่งผลโดยตรงต่องานวรรณกรรม "ปลอมพงศาวดาร" ของเขาว่า

"ศรีบูรพา" แนะนำให้ข้าพเจ้าโจนเข้าไปในชนิดของเรื่อง
ที่ผู้อ่านกำลังต้องการ แต่ให้สติว่า ควรถือเอาการนำเรอ
ผู้อ่านด้วยความสนุกและให้คงความด้วยศิลปะของการประพันธ์
ยิ่งกว่าการทอดคั่นฉบับพงศาวดารเดิม ๆ ให้แน่นไว้
ข้าพเจ้าเชื่อคติของนักเขียนมีชื่อผู้นี้ เชื่อจนความเห็นของ
"ศรีบูรพา" ที่ว่าควรให้ชื่อ "ยาขอบ" ที่ใช้เขียนแต่เรื่อง
ตลกขบขันนี้แหละมาเขียนเรื่อง (ปลอม) พงศาวดาร เพื่อ
ให้ผู้อ่านเห็นชื่อ "ยาขอบ" แล้วจะได้สงสัยว่านี่แหละพาเรื่อง
รบ ๆ รัก ๆ ไปได้ตลอดรอดฝั่ง อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าเริ่มเรื่อง
ชื่อ "ยอศขุนพล" โดยเคร่งในคติที่ว่าเราจะนำเรอผู้อ่านให้สนุก
ยิ่งกว่าทอดพงศาวดารเดิม...⁹²

กระนั้นจุดหัก เหล่าสำคัญอัน เป็นที่มาของพลังและเสน่ห์แห่งยอศขุนพลและผู้ชนะสิบทิศไม่ได้เป็นเพียงผลอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงแนวการเขียนนิยายอิงพงศาวดารให้เป็นนิยายปลอมพงศาวดาร และหากจะพิจารณากันอย่างลุ่มลึกน่าจะอยู่ที่การเลือกที่จะไม่เขียน นิยายอิงพงศาวดารไทยและอิงพงศาวดารจีนแต่เลือกที่จะเขียนนิยายอิงพงศาวดารพม่า การเขียนนิยายอิงพงศาวดารไทยนั้น ดังได้กล่าวไว้แล้วว่ามีข้อจำกัดคือต้องยึดประวัติศาสตร์พงศาวดารเป็นกรอบ แต่ที่สำคัญยิ่งกว่าคือ เวทีที่ยังกั้นคอกให้สามัญชนเป็นได้แค่เพียงข้าผู้ซื้อสัตย์ได้ เบื้องพระยุคลบาทเท่านั้น ในขณะที่นิยายอิงพงศาวดารจีนมีข้อจำกัดอันเป็นปัญหาที่ต่างไปคือมีผู้นำไปเขียนไปแปลงก่อนหน้าแล้วเป็นจำนวนมาก จนกลายเป็นนิยายที่ "เต็มไปด้วยความไร้สาระ" กระนั้นนิยายอิงพงศาวดารจีนก็เป็นตัวอย่างสำคัญที่ยืนยันในข้อเท็จจริงที่ว่าหากนักประพันธ์ เลือกที่จะเขียน เรื่องอิงพงศาวดารที่ไม่ใช่เรื่องของไทย แต่เป็นเรื่องของชาติอื่นย่อมจะมี "อิสระ" มากกว่าในการบรรเลงเรื่องและตัวละครให้พลิกคว่ำพลิกหงายผิดไปจากพงศาวดารจริง กลายเป็นบ่อเกิดแห่งเสน่ห์และจุดดึงดูดความสนใจผู้อ่านได้ กล่าวได้ว่าความสำเร็จส่วนหนึ่งของ "นิยายพงศาวดารจีนปลอมไม่ว่าจะเป็น 'ซันบ่อเหมา' หรือ เจงฮองเฮง" อยู่ที่ผู้ประพันธ์พยายามที่จะไม่ยึดติดอยู่กับกรอบของพงศาวดาร

นั่นเอง เพียงแต่ปัญหาที่เกิดขึ้นกับนิยายแนวนี้นั้น ในยุคสมัยที่ "ยาขอบ" จะเริ่มเขียน ยอดขุนพล และ ผู้ชนะสิบทิศ นั้นอยู่ที่การปลอมพงศาวดารจีนได้ถูกทำกันจน "เผื่อ" เสียแล้ว และได้เข้าสู่ "ทางตัน" ซึ่งทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าผู้อ่านจะลดความนิยมในการอ่าน^{๑๓} แต่อยู่ที่พัฒนาการของแนวการเขียนได้มาถึง "จุดอิ่มตัว" แล้ว (จนกระทั่งเกิดเรื่อง จินกำลังภายในแปลขึ้นในภายหลัง ศักราชนิพนธ์ของเรื่อง เจิ้งรมย์จิน ในยุคจักรหนังสือไทยจึงได้ขยายตัวขึ้นอีกครั้ง) ทำให้ผู้เขียนหนังสือหรือทำหนังสือพิมพ์ที่ไม่เพียงมุ่งแสดงอุดมการณ์ แต่ยังต้อง "เลี้ยงปากเลี้ยงท้อง"^{๑๔} พร้อมกันไปกับการต้องประคับประคองให้หนังสืออยู่รอดต้องชวนชวาททางออกให้หนังสือพิมพ์ของสำนักคนขายได้คิดตลาด ทางออกของ "ศรีบูรพา" คือการเปิดแนวทางใหม่ให้กับนิยายอิงพงศาวดารที่ถูกนำลงพิมพ์เป็นตอนในหน้าหนังสือพิมพ์ นี่คือการมาของเรื่อง "ยอดทหารหาญ" ของ "ศรีบูรพา" และ ผู้ชนะสิบทิศ ของ "ยาขอบ" อันเป็นนิยายอิงพงศาวดารมอญและพม่าซึ่งนอกจากจะหลีกเลี่ยงปัญหาความซ้ำซ้อนจำเจได้แล้วยังเปิดโอกาสให้ผู้เขียนมีอิสระในการใช้จินตนาการสร้างเรื่องและชะตากรรมของตัวละครได้กว้างไกลและพิศดารกว่านิยายอิงพงศาวดารไทย ต่อเรื่องนี้ "ศรีบูรพา" ได้กล่าวไว้ว่า

เมื่อข้าพเจ้าเขียนเรื่องอิงพงศาวดารมอญ เขาจึงเลือก
เขียนเรื่องอิงพงศาวดารพม่า เมื่อมี ยอดทหารหาญ ใน
พงศาวดารมอญ และใน ไทยใหม่ เขาจึงตกลงให้มี
ยอดขุนพล ในพงศาวดารพม่า และใน สุริยา เป็นคู่กัน
เขารับเอาคำแนะนำที่จะแทรกการค้าเนินเรื่องออกไป
จากพงศาวดารไปใช้อย่างเต็มเหยียด จนกระทั่งใน
ภายหลังเขาได้เรียกนิยายของเขาว่า นิยายปลอมพงศาวดาร
มิใช่อิงพงศาวดาร และเขายังได้แถลงไว้ในคำนำหนังสือ
เรื่อง ผู้ชนะสิบทิศ ว่า ในนิยายอันยาวเหยียดเรื่องนั้นเขาได้
ยืมข้อความในหนังสือพงศาวดารมาใช้เพียง 8 บรรทัดเท่านั้น^{๑๕}

การที่ "ยาขอบ" หลีกไปเขียนเรื่องปลอมพงศาวดารพม่า ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วผู้อ่านส่วนใหญ่ยังมีพื้นฐานความรู้จำกัด ประกอบกับสาระของเรื่องก็ไม่ได้ผูกพันเกี่ยวข้องกับเรื่องของราชวงศ์ในหน้าพงศาวดารไทย ที่บุคคลในประวัติศาสตร์ถูกยกย่องให้เป็นวีรบุรุษของชาติที่ไม่อาจจะต้องล่วงเกินได้ ทำให้ "ยาขอบ" มีอิสระพอที่จะประกาศว่า "ข้าพเจ้าขอชี้แจงต่อท่านผู้ได้

อ่านด้วยความเคารพว่า ไม่มีอะไรที่ข้าพเจ้ากล้ารับรองว่าเป็นพงสาวดารที่ถูกต้องอยู่ในฐานะ
สิบทิศ ข้าพเจ้าเขียนขึ้นด้วยอารมณ์ผ่น ผู้ชนะสิบทิศถูกปลอมขึ้นจนคู่ประหนึ่ง เป็นพงสาวดารด้วย
อารมณ์ผ่นเท่านั้น"⁹⁶ กระนั้นการเลือกเขียนนิยายปลอมพงสาวดารพม่าของ "ยาขอบ" ก็ไม่ได้
เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญตามอารมณ์ผ่น แต่เป็นความจงใจภายหลังจากที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาแล้ว
อย่างซ้ำของ เป็นดังที่นิธิตั้งข้อสังเกตว่า "ต้องอ่านพระราชพงสาวดารพม่าเป็นปึก" และอ่านอย่าง
"ปรุปรัง"⁹⁷ โดยเฉพาะพระราชพงสาวดารพม่า ในพระนิพนธ์ของกรมพระนราธิปฯ นั้น
เวทวงศ์ หรืออดีตนายร้อยตรีทองอิน บุญเสนา นักเขียนชื่อดังในคณะสุภาพบุรุษ และสหายสนิท
ของ "ยาขอบ" ได้เขียนเล่าไว้ว่า "ข้างที่นอนของเพื่อนจะมีหนังสือพงสาวดารพม่าของเสด็จใน
กรมมราธิปประพันธ์พงศ์ หนังสือสามก๊ก, ราชอิรสาช ตลอดจนหนังสือตำรายุทธศาสตร์ของไฉ่ผิ
ของเพื่อนวางซ้อนกันไว้ตั้งใหญ่ จากหนังสือพงสาวดารพม่าซึ่งในท้ายเล่มจะมีคำในภาษาพม่า หรือ
มลายูและมีคำแปลไว้ให้เสร็จนั่นเอง เพื่อนได้ใช้สำหรับการตั้งชื่อตัวละครใน ผู้ชนะสิบทิศ ซึ่งจะ
หาไม่ได้ในพงสาวดารจริงของพม่าหรือมลายูเองเลย..."⁹⁸

แต่ที่สำคัญเหนืออื่นใดคือ เรื่องปลอมพงสาวดารที่ถูกดัดแปลงจากหน้าพงสาวดารพม่า
ได้เปิดพื้นที่และให้ความเป็นอิสระแก่ "ยาขอบ" ในการปั้นสามัญชนผู้ต่ำต้อยให้ขึ้นมาเป็น
"พระเจ้ามหาราชแห่งทุกามประเทศ" อันนับเป็นที่สุดแห่งความยิ่งใหญ่ที่ทั้งชนชั้น "เจ้า" หรือ
"ไพร่" จะพึงเป็นได้ ถึงแม้เนื้อเรื่องอันยืดยาวของผู้ชนะสิบทิศจะเป็นเรื่องของจะเด็จหรือ
บุเรงนองที่อยู่ในช่วงแห่งการไต่เต้า หรือที่ "ยาขอบ" เรียกว่า "เป็นชีวิตของบุเรงนองคนทำ
การใหญ่"⁹⁹ ก็ตามที่แต่ในภาคหนึ่ง ตอน 1 ของหนังสือผู้ชนะสิบทิศ อันเป็นตอนเปิดตัวละครสำคัญ
ทั้งหลายที่จะมีบทบาทไปเกือบตลอดเรื่องนั้น "ยาขอบ" ได้พินภูมิหลังของจะเด็จ ทั้งดีและชั่วของ
ตัวละครสำคัญตัวนี้ที่จะมีต่อไปในหน้า นิยายให้ได้ว่าผู้ชั้ว เจ้าผู้เป็นบุตรแห่งชายป่าดงดิบบ้านจะสะ
ยอกผู้ต่ำที่สุดแล้วจะ "เป็นใหญ่เสมอด้วยมังกร" และด้วยลีลาการประพันธ์ของผู้เป็นนายของ
ภาษา 8 บรรทัดของกรมพระนราธิปฯ ก็ถูกแต่งแต้มระบายสีให้น่าสนใจชวนติดตาม เป็นอย่างยิ่ง
เพื่อให้เข้าใจในเงื่อนไขอันเป็นความสำคัญตามกล่าวจึงได้คัดลอกความในตอนที่ "ความรักครั้งแรก"
ตามสำนวนของ "ยาขอบ" มาแสดงไว้ ความมีว่า

เจ้าอวาสวัดกุโสดอจึงกล่าวความหลังของจะเด็จ
เมื่อยังน้อยให้ฟังว่า ๗ บ้านจะสะยอกอยู่ยังกรุงกุฎาม
พัน ยังมีผิวเมื่อยคนหนึ่งเป็นชาวพม่า เจ้าผู้นั้นชื่อ

สิงคละสุร์ จะคิดอ่านการอาชีพร้างปางก็ขัดด้วยทุนรอน
จึงอาศัยแรงตัวเป็นเครื่องหากิน ปายป็นเทียวปาก
วงวตาลรองน้ำตาลสดมาขาย
แลวันหนึ่งผัวเมียคู่นั้นออกประกอบอาชีพ เช่น เคย
เจ้าผัวขึ้นคันหนึ่ง นางเมียขึ้นคันหนึ่ง ละลูกน้อย
ไว้กลางดินใกล้บริเวนนั้น มีงูใหญ่ประมาณลำต้น
หมาก เลื้อยมาแล้วก็ขด เป็นวงอยู่รอบตัวทารก
แลทารกนั้นก็มิได้สะดุ้งสะเทือนประการใดคงนั่ง
เป็นปกติอยู่ ต่อมาเมื่อก่อนจะเกิดก็เกิดใจเร่งไปความ
สิงคละสุร์ผู้ผัว ครั้นสิงคละสุร์ผู้ผัวมาก็ไม่อาจทำ
การดีว่าเมีย ด้วยไม่เคยประจักษ์ว่างูมีขนาดใหญ่
เสมอด้วยตัวที่ขดอยู่รอบบุตรคน ตะลึงอยู่จนสัตว์
ร้ายนั้น เลื้อยลับไปเอง สิงคละสุร์เห็นอัศจรรย์นัก
จึงอุ้มบุตรน้อยไปหาพระราชคณะแขวงจะสะยอก
อันเป็นโหร บอกความยากจนของตัวแลพรรณาถึง
เรื่องราวของทารก บอกศุภมาศปีเดือน ยามตกฟาก
ของเด็ก แล้วกราบไหว้ขอให้พระราชคณะพยากรณ์
ชาตาทารกว่าจะร้ายดีประการใด
พระราชคณะพิจารณาลักษณะและนับดวงชะตา
ทารกแล้ว ก็อุ้มทารกขึ้นเหนือคอก และเปล่งเสียง
ร้องด้วยโสมนัสว่า อายุของเราจะมีได้ชมบุญ
พระเจ้ามหาราชแห่งภูกามประเทศ เมื่อใหญ่ ก็ขอ
อุ้มให้เต็มมือ เสียตั้งแต่บัดนี้เถิด...¹⁰⁰

จากเงื่อนไขที่ผู้ชนะสิบทิศ เป็นงานที่เขียนขึ้นจากน้ำมือของสามัญชนที่มุ่งจะ "บำเรอผู้
อ่านด้วยความสนุกและให้ทั้งความดีด้วยศิลป์ของการประพันธ์ ยิ่งกว่าการกอดคั่นฉบับพงษาวดารเดิม ๆ
ให้แน่นไว้" ทำให้ภาพลักษณ์ของบุเรงนองผู้เป็นตัวละครเอกของเรื่องถูก "พลิก" ให้ผิดไปจากภาพ
ลักษณ์ที่มีสืบทอดมาในหน้าประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยนับแต่ยุคเสียกรุงโดยสิ้นเชิง ในชั้นแรกสุดบุเรง
นองในนิยายปลอมพงษาวดารของ "ยายชอบ" เป็นสามัญชน ไม่ได้เป็น "พระเจ้าชนะสิบทิศ" หรือ

"พระเจ้าหงสาวดี" "ยายขอบ" ให้ความระมัดระวังในการ "วาดโฉม" ของบุเรงนองของเขา เป็นอย่างยิ่ง ชื่อหนังสือของนิยาย ซึ่ง "แม่อนงค์" (มาลัย ชูพินิจ) เป็นต้นคิดคือ ผู้ชนะสิบทิศ เป็นหลักฐานในตัวเองที่แสดงว่าผู้แต่งคือ "ยายขอบ" ก็ยอมรับลงใจจะใช้คำว่า "ผู้" มากกว่าคำว่า "พระเจ้า" ซึ่งเป็นคำใช้เรียกบุเรงนองคกทอมาถึงสมัยแห่งการเขียนผู้ชนะสิบทิศ¹⁰¹ คำว่า "ผู้" เพียงคำเดียวนี้นับคราบ "เจ้า" ของบุเรงนองลงเกือบจะโดยสิ้นเชิง และเมื่อผู้อ่านได้พลิกไปสู่เนื้อหาตอนใน ภาพที่ติดตาจิตใจต่อมาคือภาพของจะเด็จคนยากลูกแม่หม่มเลาชี และจะเด็จศิษย์รักของพระมหาเถรกุโสดอ หรือจะเด็จที่ท่านซึ่งเป็นยอดดวงใจของตะละแม่จันทรา และสตรีอื่นไม่ว่าจะเป็นนันทวดีธิดาขุนวังทกะยอคิน กันทิมาธิดาครูดาบตาเคญี ไปจนถึงตะละแม่เมืองแปรงสุมา หรืออเทตยา แม่หลานหลวงด้วยเหตุนี้บุเรงนองในผู้ชนะสิบทิศ จึงเป็นบุเรงนองที่เป็นสามัญชนเพิ่มขึ้น แต่เป็นสามัญชนที่มีชะตาบารมีจะได้เป็นถึง "มหाराช" ลักษณะเด่นสำคัญที่ทำให้ผู้ชนะสิบทิศ ครองใจผู้อ่านตลอดมานั้นอยู่ที่อัจฉริยภาพของ "ยายขอบ" ที่สามารถ "สร้างไพร่ให้เป็นเจ้าและสร้างเจ้าให้เป็นไพร่" ได้ในเวลาเดียวกัน

กระนั้นการจะเข้าใจขั้นตอนการ "พลิกโฉม" พระเจ้าบุเรงนองในงานวรรณกรรม ยอดขุนพล และผู้ชนะสิบทิศ จำเป็นที่จะต้องเข้าใจความหมายเบื้องต้นของสิ่งที่ "ศรีบูรพา" และ "ยายขอบ" เรียกว่าการ "ปลอมพงสาวดาร" ก่อน เจตจำนงค์ ของสองนักเขียนต่อการ "ปลอมพงสาวดาร" นั้นไม่น่าจะเป็นเพียงการหลีกเลียง "การเขียนที่เดินตามแนวพงสาวดารกันจริง ๆ" แท้จริงการดังกล่าวเป็นเพียงขั้นตอนปฏิบัติการเบื้องหลังความคิดที่มุ่งจะปฏิบัติเลิกลัทธิจารีตของการประพันธ์อิงพงสาวดารเดิม คำว่า "ปลอมพงสาวดาร" ที่ถูก "ยายขอบ" นำตีแผ่ในคำนำของการตีพิมพ์รวมเล่มหนังสือผู้ชนะสิบทิศครั้งแรก (พ.ศ. 2477) นั้นเทียบได้กับ "คำประกาศ" ที่ยืนยันในความคิดและเจตจำนงค์ของผู้ประพันธ์ว่า มุ่งที่จะเขียน "เรื่องเรื้องรมย์" มากกว่าจะเขียนประวัติศาสตร์ ดังคำชี้แจงตอนหนึ่งที่ว่า "ข้าพเจ้าไม่เคยหวังจะให้เรื่องของข้าพเจ้าให้ความรู้ในเชิงพงสาวดารแก่ท่านผู้อ่าน เพราะท่านผู้อ่านคนใดอยากได้รับความรู้ทางพงสาวดาร ก็ย่อมจะศึกษาได้จากพงสาวดารจริง ๆ อยู่แล้ว จะต้องมาเบเล้าเบเลียงเวลากับเรื่องที่ลงตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ วารสาร หน้า ๆ ทำไม่กัน"¹⁰² การ "ปลอมพงสาวดาร" ของ "ศรีบูรพา" และ "ยายขอบ" แท้จริงคือการเขียนนิยายให้เป็นนิยาย ไม่ใช่เขียนนิยายให้เป็นประวัติศาสตร์ ถึงแม้ในฐานะของผู้เขียน "ยายขอบ" ถือเป็นการที่จะต้องให้ความพิถีพิถันต่อการวางท้องเรื่องให้สอดคล้องกับ "บรรยากาศ" ของยุคสมัย แต่สำหรับกับ "ผู้อ่าน" แล้ว "ยายขอบ" ต้องการให้ลิ้มโลกแห่งความเป็นจริง ซึ่งก็คือลิ้มเรื่องในพงสาวดารและ "เข้ามาอยู่ในเรื่องและโลกสมมุติ" ของผู้ประพันธ์ ความตอนหนึ่งของ

คำนำหนังสือสะท้อน ซึ่งเจตจำนงก็ดังกล่าวย่างชัดเจน "เมื่อท่านปล่อยความรู้สึกลงมาให้ผู้ชนะ สิบทิศ ท่านได้เข้ามาอยู่ในเรื่องและโลกสมมุติของข้าพเจ้าแล้ว เพราะฉะนั้นท่านควรลืมโลกจริง ๆ ของท่านเสีย และอนุญาตให้ข้าพเจ้าได้มีเกียรติยศพาท่านไปสนุก ในดินแดนอันเป็นของข้าพเจ้าเอง"¹⁰³

การปฏิบัติความคิดในการสร้างงานวรรณกรรมที่มีห้อง เรื่องและตัวบุคคลอยู่ในประวัติศาสตร์ด้วยการเอาประวัติศาสตร์มาเรียนให้ เป็นนวนิยาย เติมรูปแบบนี้ส่งผลโดยตรงต่อการ "พลิกโฉม" บุเรงนอง ทั้งนี้เนื่องจากการเขียนนิยายตามกรอบและเจตนารมณ์ ของ "ศรีบูรพา" และ "ยาขอบ" นั้นมีความแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับการเขียนพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ เพราะงานเขียนในลักษณะหลังนั้น เน้นความสำคัญที่ตัวเหตุการณ์ แต่การ "ปลอมพงศาวดาร" นั้น เน้นความสำคัญที่ "คน" เป็นหลัก จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่าเหตุใด "ยาขอบ" ถึงต้องชี้แจงอธิบายโดยละเอียดถึงความแตกต่างระหว่างงานประพันธ์ของเขาที่เน้น "นิสสัยใจคอ" กับงานประพันธ์ประเภทพงศาวดารที่ "แข่งขันกันในเรื่องว่า ใครจะเขียนให้ถูกถ้วนตามพงษาวดารยิ่งกว่ากัน" ดังความในคำนำตอนหนึ่งว่า "ในการเขียนนี้ ข้าพเจ้าไม่พยายามกอดพงษาวดารก็จริง แต่ข้าพเจ้าพยายามอย่างมากที่สุดที่จะกอดนิสสัยใจคอของบุเรงนอง" ซึ่งในความเป็นจริง "ยาขอบ" ไม่เพียงให้ความสำคัญพิเศษเฉพาะตัวบุเรงนอง แต่ยังพิถีพิถันกับตัวละครสำคัญทุกตัว ในฐานะที่เป็น "ชีวิต" ที่โลดเต้นอยู่ในหน้านวนิยายของเขา จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่จะมีผู้กล่าวว่า "คุณโชติจิตตัวละครในนิยายของเธอคู่เคียงกับตัวละครทุกตัวมีชีวิตจิตใจ เลือด เนื้อ เช่น เธอ"¹⁰⁴

การนำบุเรงนองมาตีแผ่ในฐานะที่เป็น "มนุษย์บุณชน" เป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์การสร้างภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในสังคมวัฒนธรรมไทย ถึงแม้งาน พระราชพงศาวดารพม่า ของกรมพระนราธิปฯ จะได้ทำมิติภายในเกี่ยวกับกษัตริย์พม่าพระองค์นี้ในเรื่องไชยที่เป็นคนที่ยึดมั่นในความกตัญญู แต่ก็ไม่ได้ถึงกับตีแผ่ลึกลงไปใน อารมณ์ความรู้สึก อีกทั้งเรื่องราวของพระเจ้าบุเรงนองก็เป็นเพียงองค์ประกอบน้อยนิดของประวัติศาสตร์พม่าที่ผู้ทรงพระนิพนธ์นำมาเขียนลำดับเรื่องตามยุคสมัย จึงกล่าวได้ว่า "ยาขอบ" นั้นเองเป็นผู้เปิดโลกทัศน์ใหม่ให้กับบุเรงนองด้วยการดึงบุเรงนองออกจากกรอบพงศาวดาร และนำเข้ามาสู่ไว้ในกรอบนิยาย เริงรมย์ พร้อมไปกับการจุดบุคคลในประวัติศาสตร์ผู้นี้ให้มายืนหยัด เป็นสามัญชน เดิมขึ้น เช่นเดียวกับผู้เสพงานของเขาอีกทั้งยังสอดใส่อารมณ์ความรู้สึกอันเป็นทั้งฮาตุ และวิญญาณของความเป็นมนุษย์ ลงไปในตัวละครตัวนี้อย่างไม่ประหยัด น้ำหมึกและจินตนาการจน เกิดเป็นบุเรงนองคนใหม่ที่สมจริง

และสัมผัสได้ด้วยความรู้สึก อัน เป็นบ่อ เกิดแห่ง เสน่ห์สำคัญของผู้ เป็นขุนพลแห่งองค์ตะ เบงช เวศ

ธาตุความเป็นมนุษย์ของบุ เรงนองถูกตีแผ่อย่างหมด เปลือกนับแต่ "ตอนหนึ่ง" ของ ผู้ชนะสิบทิศ ทั้งยังถูกดักยั่วให้ผู้อ่านได้สัมผัสในอรรถรสไปตลอดเรื่อง กล่าวได้ว่าบุ เรงนองในจินตนาการของ "ยาขอบ" เป็นชายที่มีอารมณ์รุนแรงสะใจ เมื่อรักก็รักถึงที่สุด ขนาดที่เรียกได้ว่าเพียงให้ได้พบหน้าคนรักก็พร้อมจะเอาชีวิตเข้าแลก ดังเห็นได้จากตอน "ความรักครั้งแรก" ซึ่ง "ยาขอบ" เขียนพรรณนาว่า

ฝ่ายจะเดิคนั้น เสมอได้พบหน้าพระราชธิดา 10 วันต่อครั้ง
ก็เหมือนเหลือชีวิตเพียงครั้งเดียว ข้าถูกขับออกมาอยู่
บริเวณวังนอกดั่งนี้อีกด้วยก็ทุกข์ระทมหนัก วันคืน ๗ ยังมีใจ
เกรงพระราชอาญาสู้อดกลั้นความคิดถึงไว้นอก แต่นานวันไป
จะคิดสิ่งใดก็พาใจกังวลผูกพันถึงนางผู้นั้นสิ้น ราตรีหนึ่งในยาม
ซุฬห์ปักษ์ จะได้ครบวันนับตีพระมหาเถรจบหลับ แล้วจึงออกมา
นั่งกลางชานกุฎี เห็นแสงเดือนแล้วดวงจันทร์เส้ราเป็นกำลัง
ยิ่งพิศละม้ายไปยังหน้าตะละแม่จันทร์รา รำพึงความหลัง
ครั้งอยู่ร่วม เรือนเดียวกันแล้วก็ใจหาย คินนทั้งคืนจะ เด็ด
กระสับกระส่ายมิเป็นอันจะหลับนอนได้ ค่อยกลับปัจจุสมัยแล้ว
จึงตัดสินใจว่า คายร้ายคายดีอย่างไรในคืนพรุ่งนี้จะลุ่ม
เข้าไปให้ถึงตัว ตะละแม่จันทร์ราให้จงได้^{๑๐๕}

จะได้ในจินตนาการของ "ยาขอบ" มีอารมณ์รักรุนแรงสะใจ และยังทวีพลังยิ่งขึ้นเมื่อได้พบปะ
ตะละแม่กุสุมา ธิดาพระเจ้าแปรซึ่งตนนั้น "รักด้วยใจปอง" จนถึงกับเสี่ยงภัย เข้าไปชิงตัวคืนจาก
สอพิณยาจากใจกลางแดนศัตรู

ขณะเดียวกัน "ยาขอบ" ก็สร้างให้จะได้ เป็นชายที่มีอารมณ์หึงสรุ่นแรงได้ไม่แพ้
อารมณ์รัก ดังเห็นได้ในตอนที่หนึ่งของหนังสือ ตอน "ทูตมอญกำเร็บ" ซึ่งเรื่องผูกให้จะได้เกิด
เข้าใจตะละแม่จันทร์ราผิดไปด้วยเข้าใจว่านางคิดปันใจให้สอพิณยาพระอนุชา เมืองหงสา "ยาขอบ"
สามารถบรรยายกริยาอารมณ์หึงสรุ่นของจะได้ได้อย่างถึงแก่น

จะเด็ดสรวล เบนทีเหยียหยันแล้วว่า จันทราผู้นี้สมแท้ที่
เกิดมา เป็นสตรี มือซ้ายถือตำราว่าด้วยวิธีร้องไห้จะร้อง
เมื่อใดก็ยอมได้ มือขวานั้น เล่าก็กุมตำหรับ เล่ห์ไว้ประจำตน
การแก้เกี้ยวด้วยน้ำตานี้ราคาดีกว่าปาก ทั้งที่ใจเรากำลังเจ็บ
ก็อดเวทนามิได้เลย ถ้าการจูบของสอพิณยาจะรดน้ำตา
ตะละแม่ เมืองทองอุทัยแห่งได้แล้ว ข้าพเจ้าก็จะจูบจันทรา
ท่านสักครั้งหนึ่ง จะนั้นขอท่านจงคิดเสียว่า คนที่จูบเอา
ปัจจุบันไม่ใช่จะเกิด สมมุติเอาตามอารมณ์ชอบถือ เป็น
อนุชาผู้สูงศักดิ์ของพระเจ้าอยู่หัวทงชาวดีหนึ่งก็แล้วกัน
ว่าแล้วจะเด็ดก็จับแขนนางรั้งตัวมาโดยใจเหี้ยม แลปล้ำปลุก
จูบด้วยกริยามิได้อ่อนโยนดังที่เคยมา ตะละแม่จันทรา
ร้องหากมิกล้าออกเสียงดัง เพราะเกรงแว้งถึง ๆ คนข้างนอก
จะได้ภัย ยิ่งตื่นรนพลกาศเหมือนยิ่งยั่วใจลูกชายแม่ เล่าอี
และเด็ดนั้นจะแค้นพอกพูนอยู่อย่างไร ก็ไม่อาจทราบ
พระราชธิดาด้วยวิธีอื่นนอกจากหักโหมจูบกระหน่ำเอา
ไม่ปราณี อารมณ์นั้นเล่าประหนึ่งช้างสารกำลังเมามัน
ตะละแม่จันทรายิ่งตื่นรนกลับถูกรัดรั้งหนักก็สิ้นสติ พับอยู่
กับอ้อมกอดแห่งจะเด็ด^{๑๐๖}

บุเรงนองในจินตนาการของ "ยาขอบ" ยังเป็นมนุษย์ที่มีอารมณ์อาฆมาดแค้นรุนแรง โดยเฉพาะกับผู้เป็นศัตรูหัวใจและศัตรูของทองอุ จะเด็ดนั้นแค้นสอพิณยาถึงกับประกาศว่า "สวรรคต นิพพานปุริมชาตใด ๆ ไม่ปรารถนายิ่งไปกว่าจะได้แก้มือสอพิณยาในชาตินี้ให้ทันตาเห็นแล้ว"^{๑๐๗} ความแค้นของตัวเอกของ "ยาขอบ" ตัวนี้มีรุนแรงเพียงใดมีปรากฏอยู่ในตอน "จะขอไขลูแต่เพียง 3 แผล" ความนั้นมีว่า

...มังฉงายร้องเตือนซ้ำว่าแผลที่สามนี้ระวังเกิดไขลูเอ๋ย
เจ้าประกอบกรรมชั่วไว้เมื่อคืนแรม 4 ค่ำ เดือน 12 ความแค้น
ยังสมอยู่ในอกเรา ฉะนั้นอภัยเกิด จะขอแทงอกเจ้าให้หนัก

มือไว้สักแฉกหนึ่ง ไชลูไต่ยีนก็มีมือเท้าอ่อน มั่งจายรุก
เป็นทางให้ไชลูเปิดดอกแล้วโถม เข้าแทงเต็มกำลัง แต่ไชลู
มีเกาะอ่อนอย่างคิป้องอกอยู่ในเสื้อ ปลายทวนจึงทะลุ
ถึงเนื้อเพียงเล็กน้อย แต่กำลังที่มั่งจายโถม เข้าแทงนั้น
แรงนัก ไชลูทานกำลังมิได้ก็ตกจากหลังม้า มั่งจายกำลัง
คลั่งด้วยฤทธิ์แค้นในความเก่า ก็โจนจากม้าตามไชลู
เอาเท้าเหยียบอกแล้วว่า จงคาบความไปบอกสอพิณยา
นายมึงเถิดว่า แม้นกูได้โอกาสเช่นนี้วันใด จะแทงให้บุ
ยั้งกว่ามึงผู้ชั่วซ้ำอีกสิบเท่า...¹⁰⁸

บางครั้ง "ยายขอบ" ยังผสมกลมกลืนอารมณ์รักและอารมณ์แค้น เข้าในตัวจะ เค็ดหรือบุ เรงนองอย่าง
แนบเนียน นับเป็นการตีแผ่อารมณ์มนุษย์ที่จารีตวรรณกรรมไทย เดิมนิยม เขียนระบายว่า "ทั้งรักทั้ง
แค้นแน่นจิต สุดคิดสุดที่จะผ่อนผัน" ซึ่งในกรณีนี้ผู้ตกเป็นเหยื่อของอารมณ์ดังกล่าวคือนางกันทิมา นับ
เป็นเพราะ "ยายขอบ" บรรจงวาดำให้นางเป็นตัวละครเด่นอีกตัวหนึ่ง และให้นางเป็นนางมีโซ่เป็น
เช่นปอลละเตียง แห่งบ้านหันสาวัดดี การสร้างให้บุ เรงนอง เป็นมนุษย์ที่มีอารมณ์ความรู้สึก เช่นมนุษย์
บุดูชน ทำให้บุ เรงนองในจินตนาการของ "ยายขอบ" คือคนในโลกของความเป็นจริง ตรงกันข้าม
โดยสิ้นเชิงกับบุ เรงนองในหน้าประวัติศาสตร์ พงศาวดาร ซึ่งมีความหมายแต่ในเชิงสัญลักษณ์มาก
กว่าความเป็นมนุษย์

บุ เรงนองในโลกแห่งจินตนาการของ "ยายขอบ" ไม่เพียงเป็นชายที่มีอารมณ์รุนแรง
สะใจ แต่ยังเป็นชายที่เตรียมพร้อมด้วยบุคลิกลักษณะ สุนภาพและมีความสามารถ ซึ่ง "คุณสมบัติ"
ดังกล่าวมีส่วนเพิ่มความ "พิเศษ" ให้กับสามัญชนผู้ครองอารมณ์รุนแรงสะใจ เช่น จะเค็ดอย่างยัง
บุคลิกเฉพาะตัวตามกล่าวมีปรากฏบรรยายอยู่ตลอดเรื่อง ดังเห็นได้ในตอน "ยามมั่งจาย" ซึ่ง
"ยายขอบ" ได้พรรณานำให้เห็นลักษณะของจะ เค็ดที่โหดอ่อนจิตใจ นางนันทะวดีผู้เป็นธิดาทักษะยอดินขุน
วังเมืองทองอยู่ได้อย่างชัดเจน

แต่นางนันทะวดี เคยฟังบิดาเล่าความ เดิมของจะ เค็ด
แต่ครั้งยังอยู่ในวังให้ทราบ เบินเล่า ๆ แลมิรู้จักหน้า
คำชื่อ จึงคิดตามพื้นธรรมดาว่าคนคดก็ชังน้ำหน้า

ลงความคิดเอาไว้ว่าจะเด็ดเป็นคนกำเริบ มิได้สำนึก
คุณเจ้านาย ข้าต่อมาได้ฟังทกะยอติณชม เหยจะเด็ด
ในบางคราว ไม่ต้องใจตัวตั้งแต่แรกก็กลับซึ้งยิ่งขึ้น
พลเกลียดเอาทั้งที่ไม่เคยรู้จักหน้า พอทราบว่าจะ
เด็ดจะมาประจำอยู่ในบ้าน ก็หมายมั่นปั้นมือไว้ว่า
จะเอางานกวาดบ้านจะเด็ดให้จงหนัก จึงจะเด็ดเหยียบ
เรือนวันแรก ติดาทกะยอติณก็จับตาดูอยู่ แต่จะเด็ด
เคารพนางด้วยใจซื่อว่าเป็นลูกของนาย เมื่อมีกิจใดจะ
บอก ก็บอกด้วยความนอบน้อมโอนอ่อน แต่วิสัย
นางนั้น เป็นเด็กที่บิดาตามใจจนเคยตัว เมื่อหมาย
สิ่งใดแล้วไม่เคยพลาด ฉะนั้นจึงเป็นสตรีอุดมทิสฐิมาณะ
เมื่อใดรู้สึกว่าคุณคิดเบนไปข้างอื่นคุณจะเด็ดก็ทำลาย
ความคิดนั้นเสียโดยพยายามนึกที่จะเกลียดให้หนักขึ้น
แต่การนี้เป็นไปมิได้ทันนาน ครั้นสิ่งสนทนากับพนักงาน
วังหน้าหมดด้วย เชิงงานไม่กี่ครั้ง เห็นเจรจาพาทีแหลม
หลัก กิริยาแฉ่มช้อยมักถ่อมตัวแต่ไว้สง่าอยู่ในที
นั้นท้าวติแม่ก็อ่อนกำลังใจเดิม... ต่อนานวัน
ทั้งสองฝ่ายยิ่งถูกใจกันจะเด็ดค่อยแฉ่มขึ้นขึ้น แล
ความที่ได้ตั้งใจเกลียดแต่เดิมนั้นนางนั้นท้าวติก็เลือน
เสียสิ้น๑๑

ไม่เพียงเท่านั้น "ยายชอบ" ยังสร้างให้จะเด็ดมีบุคลิกของความเป็นคนใจเพชร และใจนักเลงอัน
เป็น "ความแข็ง" ที่ผานอยู่ในสภาพอ่อนโยน ช่วยขับเน้นภาพชายชาตรีที่สมบูรณ์แบบผู้พร้อม
จะ "ครองใจ" ได้เท่า ๆ กับ "คู่ครอง" นางผู้เป็นที่รักเมื่อมีภัยกล้ำกลายดังเห็นได้ในหลาย ๆ
ตอนของเรื่องไม่ว่าจะเป็นตอน "ราชภัยครั้งแรก", "เสือบเสื่อ" และ "จะขอไขลูแต่เพียง 3
แผล" ซึ่งทั้งหมด รวมอยู่ใน ยอติณพล อันเป็นชีวิตตอนปฐมวัยของบุเรงนอง นอกจากลักษณะดัง
กล่าว "ยายชอบ" ยังสร้างให้บุเรงนองมีคุณสมบัติเด่นอื่นอันกล่าวได้ว่าเป็นคุณสมบัติของ "พระเอก"
คือเป็นผู้มีปัญญา สุขุมและมี "ฝีมือลายมือ" จนเกิดเป็นคำเรียกติดปากว่า "เป็นหนึ่งในทองอุ"
แต่คุณสมบัติเด่นเหนืออื่นใดคือความเป็นนักรักที่ละเมียดแต่ฉมัง ซึ่ง "ยายชอบ" เองได้อธิบายว่า "

บุเรงนองในความฝันของข้าพเจ้า ถูกกุมตัวให้อยู่แต่ในบทรักที่ไม่มูมมาม เพื่อจะได้ เป็นที่น่าเอ็นดู แม้แต่ในพวกคุณผู้หญิง ซึ่งตามธรรมเนียมไม่ค่อยแสดงความ เห็นอกเห็นใจผู้ชายที่รักผู้หญิง เกินกว่าหนึ่งคน"¹¹⁰ หากจะกล่าวโดยสรุปก็คือ "ยายชอบ" ประสบความสำเร็จในการสร้างบุเรงนองคนใหม่ที่เกิดขึ้นโลกนิยาย เรืองฤทธิ์ให้เป็นมนุษย์บุรุษที่ทั้ง "น่ารัก น่าใคร่ น่าเกรง และน่าบูชา" ได้อย่างแสนประณีต บุเรงนองในผู้ชนะสิบทิศจึงไม่เหลือคราบของเจ้าพม่าที่ขี้ฉ้อฉลหรือริษยา หรือคราบของผู้กระหายสงคราม อย่างที่เป็นในพจนานุกรมที่พบบนหน้าปกของชาติไทย "ยายชอบ" จะมีจิตเจตนาลบ "คราบชั่ว" ของบุเรงนองในหน้าประวัติศาสตร์ไทยลงไปหรือไม่ก็ตามที่ จุดเน้นของ "ยายชอบ" ยังคงอยู่ที่การสร้างบุเรงนองให้เป็นมนุษย์บุรุษที่เป็นที่รักและต้องใจผู้อ่านทุกเพศวัย เจตนารมณ์ตามกล่าว "ยายชอบ" ได้แสดงไว้ในที่หลายแห่งรวมทั้งใน เนื้อเรื่องผู้ชนะสิบทิศเอง ดังมีความตอนหนึ่งที่มังกรกล่าวกับแม่นางนั้นทว่า "เพียงข้าพเจ้าเป็นผู้ชายก็ยังมี ความพิสมัยจะเด็ดจับใจถึงเพียงนี้ ฉะนั้น เมื่อสตรีคนใดใกล้ชิดชายซึ่งถึงอภยาสัย ที่รู้เอนอ่อนเอาใจคน ของคนผู้นี้ ก็ชอบจะมีความพิสมัยหนักยิ่งไปกว่าข้าพเจ้าบุรุษเสียอีกซ้ำ"¹¹¹ ในการสร้างภาพลักษณ์ของบุเรงนองให้ทรงเสน่ห์นั้นนับว่า "ยายชอบ" สามารถทำได้ดังจิตเจตนาที่มุ่งหมายคือทำให้บุเรงนองกลายเป็น "ของกลาง" ที่หมายปองและพึงใจของผู้อ่านทุกเพศวัย "กุหลาบขาว" ได้เขียนพาดพิงถึงเสน่ห์ของจะเด็จใน "ผู้ใดอยู่บ้านใกล้ไปถึงก่อน" ได้ไม่ห่างจากความเป็นจริง โดยกล่าวว่า "ชั่วระยะเวลาประมาณ 25 ปีมานี้ คนไทยเราเมื่อใครจับกลุ่มสนทนาเฮฮาแล้ว เปรียบเปรยหยอกล้อกันถึงชื่อ จะเด็จ ถ้าไม่มีใครรู้จักก็สนใจที่จะสนทนาต่อพวกผู้ชายมักจะขึ้นชม ถ้าเอ่ยชื่อ จะเด็จ บางทียอมรับสมอ้างเปรียบกับตัวเองเป็นเรื่องธรรมดา พวกผู้หญิงชื่อจะเด็จ เป็นที่อภิมรณ ก่อให้เกิดความหรรษามีความสดชื่นแก่คนเหมือนเยาวนารี คนใดคนหนึ่งก็แสนระรื่นอยู่ในขณะนิยายนั้น"¹²

กระนั้นเหนืออื่นใดทั้งหมด "ยายชอบ" มุ่งสร้างบุเรงนองให้เป็น "วีรบุรุษของเรื่อง เรืองฤทธิ์"¹¹³ เจื้อนไขตามกล่าวนี้ต้องการรากฐานที่มั่นคงกว่าการเป็นชายที่มีอารมณ์รุนแรงสะใจ หรือชายที่มีบุคลิกภาพ และความสามารถในเชิงรบ และรักเป็นเลิศ ผู้ที่จะเป็นวีรบุรุษได้จะต้องเป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะที่เหนือสามัญชนทั่วไป ต่อประเด็นนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ตั้งข้อสังเกตว่า "ยายชอบ" ได้สร้างให้จะเด็จหรือบุเรงนองเป็น "ปัจเจกบุคคล" ผู้มี "อุดมคติ" ที่มีคุณสมบัติค่อนข้าง "สากล" หรือ "อย่างน้อยก็เป็น 'สากล' แก่ผู้อ่านซึ่งเป็นชนชั้นกลางไทย"¹¹⁴ เห็นได้ว่า "ยายชอบ" ได้ตีแผ่ธาตุของจะเด็จในฐานะมนุษย์ผู้มีอุดมคติ นับตั้งแต่ต้นเรื่อง อุดมคติตามกล่าวนั้น คือการที่จะต้องไม่ทรยศต่อสิ่งที่ตนยึดมั่นว่าเป็นความถูกต้องไม่ว่าจะในด้านความรัก ความกตัญญู

หรือความจงรักภักดีต่อเจ้าเหนือหัวและแผ่นดิน "ยายอบ" ได้สร้างภาวะแวดล้อมและสถานการณ์ เพื่อขับเน้นให้เห็นว่า จะเกิดเป็นบุคคลที่ยอมสละได้แม้แต่ชีวิตของตน หรือสิ่งที่ตนรักยิ่งกว่าชีวิต เพื่อคงไว้ซึ่งสิ่งที่ตนยึดมั่นว่า สำคัญสูงสุด อาทิจะเกิดพร้อมจะสละชีวิตของตนเอง และสละอื่นเป็นที่รัก เพื่อความอยู่รอดของแผ่นดินทองอยู่ในช่วงที่ลอบเข้าปฏิบัติราชการลับใน เมืองแปร ดังความที่ จะเด็ดพร้าว่า "กุสุมา แม่เอ๋ย ข้าพเจ้านี้เป็นคนรักชีวิตและรักท่านยิ่งกว่าชีวิต แต่ทั้งท่านและทั้งชีวิต ข้าพเจ้าร่วมกัน ข้าพเจ้ายังรักน้อยกว่าเมืองทองอยู่" และหากพิจารณาจะ เกิดในฐานะวีรบุรุษใน ภาพรวม ก็จะทำให้เห็นว่าความเป็นเลิศของจะ เกิดหรือบุเรงนองในจินตนาการของ "ยายอบ" คือ การที่มนุษย์บุรุษคนหนึ่งซึ่ง เป็นผู้มีความมุ่งมั่นแรงสะใจ เหลือคณา มีความสามารถและปัญญาโดดเด่น กว่าผู้ใดในใต้ฟ้าอิระวดี แต่ไม่เคยยอมแพ้เพียงครั้งที่จะปล่อยให้อารมณ์และคุณสมบัติตามกล่าวมี อำนาจอยู่เหนืออุดมคติแห่งตน ไม่ว่าต้องตกอยู่ภายใต้แรงบีบคั้นหรือสภาพล่อใจใดก็ตาม การสร้าง ตัวละครให้มีอุดมคติและสามารถยืนหยัดคงประพฤติดำรงตามอุดมคติที่ตนยึดมั่นในทุกสถานการณ์ วิฤทธิชีวิต ทำให้จะ เกิดหรือบุเรงนองของ "ยายอบ" ที่มีชาติกำเนิดสามัญ "ไม่เป็นสามัญ" ซึ่งนับ เป็นเงื่อนไขที่มีความสำคัญเพราะความ "ไม่เป็นสามัญ" ในความสามัญนี้เองที่ทำให้จะ เกิดหรือ บุเรงนองเป็น "วีรบุรุษของเรื่องเริงมย์" ได้อย่างสมบูรณ์แบบ นับเป็นที่สุดแห่งความพิเศษ สูงส่ง และเป็นเสน่ห์ดึงดูดใจ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่บุเรงนองในจินตนาการของ "ยายอบ" กลายเป็น "แม่แบบ" ที่ไม่ใช่ "แม่แบบ" ของ "กษัตริย์ราชผู้สมภารบารมีถึงที่บรมจักร" แต่เป็น "แม่แบบ" ของสามัญชนคนเดินดิน คือเป็นทั้ง "แม่แบบ" ให้หนุ่มน้อยหนุ่มใหญ่ หรือ "แม่แบบ" แห่งความ ซื่อสัตย์กตัญญู ที่ผู้เป็นบุตรจะพึงมีกับบุพการี ศิษย์จะพึงมีกับครู ข้าจะพึงมีกับเจ้า ข้าแผ่นดินจะพึงมี กับแผ่นดินเกิด และคนรักจะพึงมีให้กับคู่สืบลูกรัก ทั้งหมดคือบุเรงนองคนใหม่ในโลกที่ "ยายอบ" สร้างขึ้น เท่ากับที่เป็นบุเรงนองในความรับรู้ และ เข้าใจของผู้ได้อ่านและผู้ได้ชม

ผู้ชนะสิบทิศ

ภาพลักษณ์ของบุเรงนองในผู้ชนะสิบทิศ คือภาพของขุนพลผู้ทรงเสน่ห์ เป็นภาพลักษณ์ ที่ยืนยงถาวรและมีพลังมากกว่าภาพลักษณ์ของบุเรงนองในหน้าประวัติศาสตร์ซึ่งแห้งแล้ง เป็นหลัก วิชา และขาดวิญญาณ์ ที่สำคัญคือบุเรงนองในหน้าประวัติศาสตร์ยังเป็น "กษัตริย์" เป็นบุคคลที่ออก เยขึ้นในกรอบของพระราชพงศาวดารที่โดยพื้นฐานและความเป็นจริงไม่ได้เป็นประวัติศาสตร์ของ สามัญชนตรงกันข้ามกับบุเรงนองในหน้านิยายเริงมย์ของ "ยายอบ" เป็นทั้งคนของโลกและสังคม เท่า ๆ กับที่มีความสมจริงในเงื่อนไขแห่งความเป็นมนุษย์ที่มีอารมณ์ความรู้สึกแต่ก็ เหนือมนุษย์ใน

ด้านของความสามารถและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านของความ เป็นผู้ เคารพยึดมั่นในอุดมคติอย่าง
เคร่งครัด บุญเรือนองในจินตนาการของ "ยายอบ" ยังเป็นตัวแทนที่พาฝันของสามัญชนไปถึง "ที่สุด
แห่งฝัน" คือไปถึงจุดหรือฐานะแห่งความ เป็นใหญ่ ที่สามัญชนในโลกนิยายอิงพงศาวดารไทยไม่มีวัน
จะไปถึง บุญเรือนองในผู้ชนะสิบทิศ จึงเป็นบุญเรือนองที่พร้อมสรรพ เป็นบุญเรือนองที่เป็นวีรบุรุษของ
สามัญชนที่ถึงแม้จะเติบโตในโลกของคนชายฝั่ง ก็สมจริงกว่าบุญเรือนองในหน้าประวัติศาสตร์ จึง
ไม่เป็นที่สงสัยว่าบุญเรือนองในโลกทัศน์ไทยนับแต่ผู้ชนะสิบทิศคืออุบัติ คือบุญเรือนองที่เป็นที่รู้จักรับรู้
และยอมรับกว้างขวางที่สุด เท่าที่เคยมีปรากฏในประวัติศาสตร์ของการสร้างและพลิกโฉมของ
บุญเรือนอง ในสังคมวัฒนธรรมไทยนับเป็นเวลาสืบเนื่องมากกว่า 2 ศตวรรษ

เชิงอรรถ

1. Hmannan Mahayazawin Dawgyi, vol. III (Mandalay, 1963) pp. 378-84. G.E. Harvey, Hitory of Burma (London, 1967) p. 214; พระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507) หน้า 600-602.
2. นิยะดา เหล่าสุนทร, การฟื้นฟูอักษรศาสตร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลียงเชียง, 2534) หน้า 207-13; ดู Myo Myint, "The Literature of War and Tactics in Pre-Colonial Burma: A Study of Two Eighteen Century Texts" M.A. Thesis, Monash University, Melbourne, June 1978, appendix และดู กระบวนพยุหยาตราประวัตินี้และพระราชพิธี (ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, 2531) หน้า 16-27, 58-65.
3. ชามุขัย วรรณวงศ์, "การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่าเฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร พ.ศ. 2310 - พ.ศ. 2397" วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2537, หน้า 213-15, 222-24; ดู คำรายการยกทัพสำรวจคราวเตรียมรบพม่าในรัชกาลที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464).
4. สุนทร ชูตินธรรณท์, "เมืองกาญจนบุรี (ที่ปากแพรก) มีขึ้นมาเพราะสงครามไทยรบพม่า" ใน พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า (กรุงเทพมหานคร: มติชน, 2537) หน้า 183-204.
5. ประชุมพงศาวดารภาคที่ 14 คำให้การชาวอังกะ "ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 5 (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507) หน้า 284-307.
6. เพิ่งอ้าง, หน้า 308-22.

7. ราชธานีราช (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พานิชกุลผล, 2458) หน้า 1; ดูเพิ่มเติมใน กรรมการ์ สาครปรุ่ง, "โลกทัศน์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 1: ศึกษาจากเรื่องราชธานีราช สามก๊ก และไซ่ฮั่น" วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2536.

8. Sir Arthur P. Phayre, History of Burma (New York, 1969) p. 68; R. Halliday, The Talaings (Rangoon: Superintendent, Government Printing, Burma, 1917) p. 11.

9. H.L. Shorto, "A Mon Genealogy of Kings: Observations on the Nidana Arambhaktha" in Historians of South East Asia, ed. D.G.E. Hall (London: Oxford University Press, 1961) p. 63.

10. Nai Pan Hla, Pajadirit Ayedawponkyan (Rangoon, 1977) pp. 9, 10.

11. นิยะดา เหล่าสุนทร, อ้างแล้ว, หน้า 284; ดู กรรมการ์ สาครปรุ่ง, อ้างแล้ว, หน้า 66-79.

12. D.G.E. Hall, Burma (London: Hutchinson, 1960) pp. 78-96; R. Halliday, The Talaings p. 16; สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระประชวร, ไทยรบพม่า, (พระนคร: แพร่พิทยา, 2514) หน้า 311, 312; มอญที่เกี่ยวกับไทย, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณแม่บุญมี เหมสว่าง (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล, 2509) หน้า 98, 104, 105; ลำดับสกุลยศเสนาบดีกับโบราณคดีมอญ, พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณหญิงจำเริญพิพัฒน์มนตรี (พระนคร: ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2508) หน้า 1-5.

13. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 29 ของบทที่ 1.

14. ลำดับสกุลชแสนกับโบราณคดีมอญ, อ้างแล้ว, หน้า 1-5.
15. เพิ่งอ้าง, หน้า 4-12.
16. เพิ่งอ้าง, หน้า 4; มอญที่เกี่ยวกับไทย, หน้า 105-114.
17. มอญที่เกี่ยวกับไทย, หน้า 114.
18. ไทยรบพม่า, หน้า 751.
19. ลำดับสกุลชแสน, หน้า 29.
20. บทละครเรื่อง ราชธานีราช ตอน สมิงพระรามอาสา ฉบับกรมศิลปากรปรับปรุงใหม่, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาวคนแสงสว่าง (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2509) หน้า 14, 15; ลำดับสกุลชแสน, หน้า 9, 10, 12-24.
21. Nai Pan Hla, Rajadirit..., p. 9.
22. Shorto, p. 63.
23. Than Tun, "Historiography of Burma," Shiroku (Kagoshima University, no. 9 - Oct. 1966); Shorto, p. 63; U Thet Htoot, "The Nature of the Burmese Chronicles" in Historians of South East Asia, pp 50-58; Michael Aung-Thwin, "Prophecies, Omens, and Dialogue: Toos of the Trade in Burmese Historiography," Moral Order and Question of Change: Essays on Southeast Asian Thought, edited by Alexander Woodside and David K. Wyatt, Yale University Southeast Asia Monograph Series, no. 24 (New Haven: Yale University Press, 1983) pp. 171-84.

24. บทละครเรื่องราชาธิราช, หน้า 9, 10.
25. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 114 ในบทที่ 1.
26. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 114 ในบทที่ 1.
27. "พงสาวดารพม่ารามัญ", อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 29 ในบทที่ 1, หน้า 269-70 และ 302-305.
28. เพิ่งอ้าง, หน้า 305.
29. ประชุมพงสาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1 (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า [12] และ 269-70.
30. พระราชพงสาวดารกรุงสยาม, หน้า 266.
31. กุหลาบ สายประดิษฐ์, "ในคณานัดแห่งวรรณกรรมไทยได้สูญเสียยนกอินทรีไปตัวหนึ่ง", ใน ยายอบอนสุรณี (พระนคร: บริษัท การพิมพ์รุ่งนคร, 2501) หน้า 67.
32. "จดหมายเหตุของหมอบรัดเล," ประชุมพงสาวดาร เล่ม 5 (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507) หน้า 24, 44.
33. เพิ่งอ้าง, หน้า 58, 59.
34. Walter F. Vella, Siam Under Rama III 1824-1851 (New York, 1957), p. 143.
35. นายหนวย, หมอบรัดเล, บรรณาธิการในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจ็ค

ภักดี (จาง จันทะเวส) (พระนคร: รัชการมฤการพิมพ์, 2508) หน้า 95.

36. ขจร สุธพานิช, "หนังสือพิมพ์บางกอกคาเลนดาร์ ของหมอบรัดเลย์ พ.ศ. 2402-2415" ใน ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย, พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางชิต ชุ่มไพโรจน์ (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, 25147 หน้า 27.

37. เพิ่งอ้าง, หน้า 27.

38. The Bangkok Recorder, Vol. 2, No. 14 (1866) pp. 170-171; No. 16 (1866) pp. 192, 193; No. 17 (1866) p. 201; No. 18 (1866) p. 221; No. 21 (1866) p. 262.

39. Ibid, Vol. 1, No. 17 (1865) pp. 152, 153.

40. Ibid, Vol. 2, No. 17 (1866) pp. 200, 201; Vol. 1, No. 12 (1865) pp. 92, 93.

41. Ibid, Vol. 2, No. 17 (1866) p. 200; Vol. 2, No. 24 (1866) p. 293.

42. ลำดับสกุลชเลนี, หน้า 9, 10; ชาญชัย วรณวงศ์, "บทบาทมอญในประวัติศาสตร์สงครามไทย-พม่า," วารสารเมืองโบราณ (กรกฎาคม-กันยายน 2527) หน้า 24-27.

43. The Bangkok Recorder, Vol. 1, No. 23 (1866) pp. 25, 26.

44. ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ 1 หมวดวรรณคดี (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472) หน้า 14, 15.

45. Thongchai Winichakul, "The Other within," unpublished paper, p. 7.

46. เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร สุนทรภู่แต่งถวายในรัชกาลที่ 4 (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465) หน้า 39.

47. โคลงภาพพระราชพงศาวดาร, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระตำราวงเอก พระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี) กับศพคุณหญิง เชน อนุชิตชาญไชยบ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร), หน้า 16.

48. เพิ่งอ้าง, หน้า 17, 19, 20, 25, 33, 34, 36.

49. รชดาภิเษก เปนคู่ทองของการเล่าเรียน รวมศึกษานุกรม ทั้งชั้นต้น ชั้นกลาง ชั้นสูง เล่ม 1 (กรุงเทพ, ร.ศ. 113 - พ.ศ. 2437) หน้า 1.

50. เพิ่งอ้าง, หน้า 454-459.

51. เพิ่งอ้าง, หน้า 457-58.

52. ดูตัวอย่างได้จาก พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี; พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, อธิบายเบ็ดเตล็ดในเรื่องพงศาวดารสยาม, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2469); ดูงานพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เคษะคุปต์) เรื่อง "ตำนานกรุงเก่า" และ "ว่าด้วยแผนที่กรุงศรีอยุธยา" ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เคษะคุปต์) (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2479).

53. วิชรญา, ตอนที่ 53 (กุมภาพันธ์, ร.ศ. 117/พ.ศ. 2441); ตอนที่ 54 (มีนาคม, ร.ศ. 117/พ.ศ. 2441); ตอนที่ 55 (เมษายน, ร.ศ. 118/พ.ศ. 2442); ตอน

ที่ 56 (พฤศจิกายน, ร.ศ. 118/พ.ศ. 2442); ตอนที่ 57 (มิถุนายน, ร.ศ. 118/พ.ศ. 2442); ตอนที่ 58 (กรกฎาคม, ร.ศ. 118/พ.ศ. 2442); พระยาประชาภิจักรจักร์ (แหม่มบุญนาค), พงศาวดารโยนก (ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2450) หน้า 4.

54. วชิรญาณ, ตอนที่ 54 (มีนาคม, 2441) หน้า 514-523 และ 548-52.

55. เพ็ญอ้าง, หน้า 499.

56. กรมหมื่นนราธิปฯ, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1, อ้างแล้ว, หน้า 1.

57. วชิรญาณ, ตอนที่ 55 (เมษายน, 2442) หน้า 658.

58. เพ็ญอ้าง, 657-58.

59. วชิรญาณ, ตอนที่ 54 (มีนาคม, 2441) หน้า 2551-52, 522.

60. วชิรญาณ, ตอนที่ 55 (เมษายน, 2441) หน้า 611; วชิรญาณ, ตอนที่ 58 (กรกฎาคม, 2442) หน้า 861-62).

61. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า, หน้า 14, 15.

62. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า, นายพลโท พระยาสีหราชฤทธิไกร, พิมพ์ครั้งแรกในงานปลงศพสนองคุณมารดา (พิมพ์ที่โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2460) หน้า 5, 6.

63. เพ็ญอ้าง, ก, ข.

64. คำให้การชาวกรุงเก่า, อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 114 บทที่ 1, หน้า (1).

65. พระโพรสมท์ นี้เมื่อออกจากราชการแล้วกลับไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองตองอู, คูสมเด็จพะเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เที่ยวเมืองพม่า, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั้น บุนนาค) (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2482) หน้า 122, 123.

66. "Intercourse between Burma and Siam as Recorded in Hmannan Yazawindawgyi" JSS, vol. 8 (1911/reprint 1969) p. (117).

67. G.E. Harvey, History of Burma, pp. 342, 385.

68. "Intercourse...", pp. (117)-(119).

69. กรมพระนราธิปฯ, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 2 (2456), หน้า 106, 107.

70. เจลิเมียร์คักซ์ตรี คำฉันท์ มีพระโอรส พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิป ประพันธ์พจน์, พิมพ์ในงานพระศพ หม่อมเจ้า (หญิง) พรรณพิมล เชษฐสุดาลุคสวาทของพระบิดร (2462), หน้า 17-29; บทละครเรื่อง มหาราชวงศ์พม่า แผ่นดินพระเจ้าสีป่อมินทร์ ประเสริฐอักษร รจนา สำหรับละครคนปริดาสัย (พุทธศก 2456) (โรงพิมพ์กรุงเทพฯ เดลิเมียร์, 2470); กรมหมื่นนราธิปฯ, พงศาวดารไทยใหญ่ เล่ม 1-3 (2457).

71. กรมพระนราธิปฯ, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1, คำนำ.

72. เพิ่งอ้าง, เล่ม 2, หน้า 158-60.

73. เพิ่งอ้าง, หน้า 103.

74. เพิ่งอ้าง, เล่ม 1, หน้า 83.

75. เพิ่งอ้าง, เล่ม 1, หน้า 85, 86; เล่ม 2, หน้า 103, 104.
76. ยายชอบ, ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1 (พระนคร: โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2481) หน้า ค.
77. กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 75.
78. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, อ้างแล้ว, หน้า ก.
79. นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์ใน ผู้ชนะสิบทิศ ของยายชอบ" ศิลปวัฒนธรรม, 10:1 (2531) หน้า 112, 113.
80. พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 1, หน้า 33-84.
81. สัจจ เป่งวานิช, "ยอดขุนพลฉบับพิมพ์ครั้งที่ 1," ยายชอบอนุสรณ์, หน้า 100.
82. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอนที่ 1, อ้างแล้ว, หน้า ค.
83. รัชดาภิเษก, อ้างแล้ว, หน้า 454-59; ที่ระลึกสยามรัฐพิพิธภัณฑ์สวนลุมพินี พระพุทธศักราช 2468, "ยุค 2 กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี"; ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 เรื่อง ไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า, อ้างแล้ว.
84. สุพรรณิ วราทร, ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทยตั้งแต่สมัยเริ่มแรกจนถึง พ.ศ. 2475 (พระนคร: มูลนิธิโครงการตำรา, 2519) หน้า 19-79; เจือ สตะเวทิน, ภาษาไทยยุคการศึกษา เล่ม 1 ประวัตินวนิยายไทย (พระนคร: โรงพิมพ์สุทธสารการพิมพ์, 2517) หน้า 33, 34.
85. กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 74, 75.

86. นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์...", หน้า 114.
87. เสถียร จันทิมาธร, "เขาชื่อกุหลาบ สายประดิษฐ์" ในระลึกถึงกุหลาบ สายประดิษฐ์ โดยเพื่อนร่วมคุก 2495-2500 และสทธรรมิก (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2528) หน้า 108-110.
88. กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 74.
89. เพิ่งอ้าง, หน้า 77.
90. เพิ่งอ้าง, หน้า 77.
91. เพิ่งอ้าง, หน้า 75, 76.
92. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า ก.
93. "ศรีบูรพา" ยังคงยืนยันว่าในสมัยที่ออกหนังสือพิมพ์ประชาชาตินั้น นิยายที่เรียกว่า พงศาวดารจีน ยังเป็นเสมือนส่วนหนึ่งของชีวิตของผู้อ่าน, กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 77; ขวัญดี รักพงศ์, "วิวัฒนาการของวรรณกรรมจีน, แบบจีน, และเกี่ยวกับจีนในภาษาไทย, วารสารธรรมศาสตร์, 7:2 (2520) หน้า 104-105, 110-111.
94. สด กุระมะโรหิต, "37 ปีของมิตรภาพ," ยายอบอนุสรณ์, หน้า 54; กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 76, 77; สด กุระมะโรหิต, "ม. ชูพินิจ เพื่อนเก่าอีกคนหนึ่ง" มาลัยอนุสรณ์ (2506).
95. กุหลาบ สายประดิษฐ์, อ้างแล้ว, หน้า 76.
96. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า ข.

97. นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์..." หน้า 110.
98. เวทวงศ์, "แล้วผมพกผู้ยากไร้ แต่เพียงเรือนกาย," ยายอบอนุสรณ์, หน้า 133.
99. สัจด์ เปล่งวานิช, อ้างแล้ว, หน้า 100, 101.
100. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า 14, 15.
101. ยายอบ, ผู้ชนะสิบทิศ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: มติศึกษา, 2520) หน้า ข.
102. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า ข.
103. เพิ่งอ้าง, หน้า ข.
104. กุหลาบขาว, "ผู้ใดอยู่บ้านไกลไปถึงก่อน," ยายอบอนุสรณ์, หน้า 213.
105. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า 16, 17.
106. เพิ่งอ้าง, หน้า 50.
107. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า 322.
108. ยายอบ, ผู้ชนะสิบทิศตอน ยอดขุนพล, อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจเอก สวงค์ วุฒินันท์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยเชม, 2516) หน้า 171, 172.
109. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า 24, 25.
110. เพิ่งอ้าง, หน้า ง; นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์-

สตร์," หน้า 115.

111. เฟื่องอ้าง, หน้า 37.

112. กุหลาบขาว, อ้างแล้ว, หน้า 211.

113. ผู้ชนะสิบทิศ ภาคหนึ่ง ตอน 1, หน้า ค.

114. นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์..." หน้า 114. '

บุเรงนองกะยอติพนธธา : เจ้าพม่าผู้ปล้นเอกราชไทย

นับแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 ผู้ปกครองราชอาณาจักรสยามต้องเผชิญกับการผันแปรและบีบคั้นทางการเมืองของมหาอำนาจตะวันตกที่ต่างพยายามแสวงหาที่มั่นหรืออาณานิคมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความผันแปรทางการเมืองในกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านไม่ว่าจะเป็นกรณีอังกฤษเข้ายึดครองพม่าตอนใต้ภายหลังสงครามอังกฤษ-พม่าในปี พ.ศ. 2367-69 และ พ.ศ. 2395-96 และการล้มราชบัลลังก์กษัตริย์พม่าในปี พ.ศ. 2428 การทำร้ายกันในสงครามฝิ่นของจีน พ.ศ. 2384-85¹ และการพยายามแสวงหาที่มั่นของฝรั่งเศสในอินโดจีนได้สร้างความหวาดวิตกให้แก่ราชสำนักรัตนโกสินทร์อย่างมาก² โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ 4 และ 5 ไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของอังกฤษและฝรั่งเศสบ่อยครั้งเพราะต่างมีเป้าหมายที่จะยึดครองบ้านเมืองที่ราชสำนักไทยยึดถือเป็นประเทศราชได้แก่ เขมร ลาว และดินแดนในแหลมมลายูตอนเหนือ เป็นที่ปรากฏว่าระหว่างปี พ.ศ. 2410-52 ไทยต้องสูญเสียดินแดนให้กับฝรั่งเศสและอังกฤษไปรวมแล้วทั้งสิ้น 6 ครั้ง³ กล่าวได้ว่าแรงกดดันจากลัทธิการล่าเมืองขึ้นเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ผู้นำไทยเล็งเห็นถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจและรูปแบบของรัฐจารีตเดิมเสียใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพความผันแปรทางการเมืองของยุคสมัยแห่งตน

กระนั้นหากจะมองย้อนประวัติศาสตร์ยุคดังกล่าวสู่ผ่านดินสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เป็นต้นมาจะเห็นว่าปรากฏการณ์อันเป็นผลสืบเนื่องจากการขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตก (The Expansion of the Western Colonial Empire) นับแต่การขยายอิทธิพลของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (The East India Company) ในอนุทวีปอินเดีย ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 (ค.ศ. 18025) ถึงการเผชิญหน้าทางการเมือง การทหาร และการทำสงครามระหว่างอังกฤษและราชสำนักของรัฐจารีตอังกฤษ นับเป็นปรากฏการณ์แรกสุดและต้นตอสำคัญที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการปรับเปลี่ยนทัศนคติ ทางการเมืองการปกครองตลอดถึงการ "ปฏิรูป" ความสัมพันธ์กับบ้านเมืองประเทศราชของราชสำนักรัตนโกสินทร์ในสมัยต่อมา และเป็นรากฐานการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิด และอธิบายยืนยันผู้ปกครองจะพึงมีให้กับสงครามรบพม่าที่มีมาในอดีตตลอดจนทัศนคติต่อกษัตริย์พม่าผู้ยิ่งใหญ่ เช่น พระเจ้าบุเรงนอง

สงครามระหว่างจักรวรรดินิยมอังกฤษภายใต้การบัญชาการของรัฐบาลอังกฤษ-อินเดีย (British Indian Government) ที่กัลกัตตา (Calcutta) กับราชสำนักอังกฤษเกิดขึ้นทั้งสิ้น

3 ครั้ง ทั้งหมดถูกกล่าวถึงภายใต้ชื่อ The Anglo-Burmese Wars สงครามครั้งแรกเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2367-69 (ค.ศ. 1824-26) ตรงกับช่วงปลายรัชกาลที่ 2 ต่อรัชกาลที่ 3 สงครามครั้งที่ 2 เกิดในปี พ.ศ. 2395 และสิ้นสุดลงในปีต่อมา (ค.ศ. 1852-53) ตรงกับช่วงต้นของรัชกาลที่ 4 และสงครามครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1885) ตรงกับช่วงรัชกาลที่ 5 ในจำนวนสงครามทั้ง 3 ครั้งนี้ สงครามที่เกิดขึ้นในช่วง ปี พ.ศ. 2367-69 นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงและเปิดศักราชใหม่ของประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐจารีตในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปอีกทั้งส่งผลกระทบต่อสืบเนื่องยาวนานในพม่า-รามัญประเทศเอง และในอาณาจักรจามปาซึ่งเคยนับแต่อัสสัม มณีปุระ อะระกัน ถึงรัฐสยาม

สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรก (The First Anglo-Burmese War) เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่รัฐจารีตอังกฤษภายใต้การนำของราชวงศ์คองบองอยู่ในสภาวะที่ถึงพร้อมและตื่นตัวต่อการขยายอิทธิพลทางอำนาจออกสู่บ้านเมืองในด้านตะวันตกข้าม เทือกเขาอะระกันโยมา (Arakan Yoma) สู่แดนยะไข่และเลยข้ามแม่น้ำนาฟ (Naaf) เข้าไปถึงแขวงเมืองจิตตะกอง (Chittagong) โดยมีเป้าหมายจะมุ่งครอบครองให้ถึงเมืองเดคคาหรือแดกกา (Dhaka or Dacca) ทางซีกตะวันออกเฉียงเหนือของบังกลาหรือบังกลาหรือเบงกอล (Bengal) เทือกเขาสุมทรวินเดียขณะที่ยีกด้านหนึ่งก็มุ่งขยายอิทธิพลข้ามแม่น้ำชินวิน (Chindwin) ด้านตะวันตกเฉียงเหนือของมหานครอังวะและอมรปุระสู่ลุ่มน้ำมณีปุระ เลย เข้าไปถึงลุ่มน้ำพรหมบุตร (Brahmaputra) ในแดนอาซั่มหรืออัสสัม (Assam)⁴ กล่าวไปแล้วการขยายเขตอิทธิพลของราชสำนักอังวะในช่วงนี้โดยเฉพาะในซีกอะระกันนั้นส่วนหนึ่งเป็นผลจากปัญหาผู้ลี้ภัยและการกบฏอย่างสืบเนื่องของเจ้าพื้นเมืองยะไข่ที่อาศัยจิตตะกองซึ่งเป็นแดนในความคุ้มครองของรัฐบาล อังกฤษที่อินเดีย เป็นแหล่งลี้ภัยและรวบรวมกำลังกลับเข้ามารบกวานโจมติกองกำลังพม่าที่ตั้งอยู่ในแดนอะระกัน⁵ แต่จะเป็นด้วยเหตุผลใดก็ตามแต่การขยายอิทธิพลข้ามแม่น้ำนาฟทางตอนใต้และแม่น้ำมณีปุระทางตอนเหนือของราชสำนักอังวะ นับแต่รัชกาลพระเจ้าปดุงหรือโบคอพญาต่อรัชกาลพระเจ้าบาจิดอ (Bagyidaw, พ.ศ. 2362-80) หรืออังวะจักกายแมงในหลักฐานไทย เป็นเหตุปัจจัยสำคัญอันนำมาซึ่งสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2367⁶

สงครามอังกฤษ - พม่าในปี พ.ศ. 2367 นับเป็นสงครามแผ่อำนาจนิยมครั้งแรกของจักรวรรดินิยมอังกฤษในพื้นที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พื้นทวีปภายหลังการเข้ายึดครองฝั่งตะวันออกและดินแดนตอนเหนือของอนุทวีปอินเดีย⁷ หากไม่นับการยึดครองเกาะหมากหรือปีนังในปี พ.ศ. 2334⁸ สงครามครั้งนี้ทั้งอังกฤษและพม่าเปิดแนวรบถึง 4 แนว คือในแดนอะระกันจากเมือง Mrohaung ลงมาถึง Sandawway ในแดนอัสสัม และกะจารี (Cachar) ติดแดนมณีปุระ ในแดน

รามัญประเทศ (Ramannadesa) จากหงสาวดีลงมาถึงเมาะตะมะ ทวาย มะริด และตะนาวศรี และเขตปากน้ำอิระวดีจากย่างกุ้ง (Rangoon หรือ Yangoon) ซึ่งขณะนั้นมีฐานะเป็นเมืองท่าสำคัญของราชสำนักอังวะขึ้นไปถึงตอนเหนือของเมืองแปร (Prome) จนถึงยันดาโบ (Yandabo) กำลังกองทัพข้างอังกฤษมีกำลังรวมแล้วถึง 40,000 คน

ถึงแม้สงครามครั้งนั้นอังกฤษจะเผชิญกับความสูญเสียอย่างมากโดยเฉพาะในด้านกำลังคนจากความไม่ชัดเจนในสภาพภูมิอากาศ ฤดูกาล การขาดซึ่งความพร้อมด้านเสบียงอาหาร ยุทธสัมภาระและกำลังหนุนตลอดจนปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ⁹ จนทำให้ D.G.E. Hall นักประวัติศาสตร์ผู้เชี่ยวชาญเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับอังกฤษถึงกับกล่าวว่าเป็น "The worst-managed one in British military history"¹⁰ อังกฤษภายใต้การนำของ Major-General Sir Archibald Campbell แม้ทัพใหญ่ก็สามารถทำการเอาชนะพม่าซึ่งเป็นมหาอำนาจที่แข็งแกร่งที่สุดทางด้านตะวันตกของแนวตะนาวศรีและลุ่มสาละวิน ได้เป็นผลสำเร็จ ขณะที่รัฐไทยยุคต้นรัตนโกสินทร์เคยมุ่งมาดจะกระทำการเดียวกันแต่ไม่ เป็นผลและไม่แน่แท้จะยึดครอง เมืองท่าสำคัญ เช่น เมืองทวายเอาไว้ได้¹¹

สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งแรกจบลงด้วยสนธิสัญญายันดาโบ (The Treaty of Yandabo) ซึ่งลงนามในวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2369 (1826) สนธิสัญญานี้สะท้อนรูปแบบของข้อตกลงในกติกาการยุติสงครามของโลกตะวันตกซึ่งผิดแผกจากความรับรู้เข้าใจของเจ้าแผ่นดินตะวันออก เช่นพม่าและไทย ในสนธิสัญญาผู้ชนะไม่ได้เรียกร้องส่วย บรรณาการ ด่านไม้ทองเงิน หรือแม้แต่จะบริบทภัยจับเชลยตามประเพณียุทธนาการ แต่บังคับที่จะผนวก (annexation) เอาอะระกัน และตะนาวศรีอันเป็น เมืองออกและ เมืองท่าของพม่า เขตฝั่ง เบงกอลและทะเลอันดามันไปเป็นสิทธิ์ขาดอย่างที่ไม่มีโอกาสที่จะทวงหรือคิดกลับคืนได้อีก¹² ส่วนดินแดนชีกตะวันตกเฉียงเหนือ พม่าต้องยอมสูญเสียอัสสัมพร้อมสัญญาว่าจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของกะจารี (Cachar) ชินเตีย (Jyntea) และมณีปุระอีกต่อไป¹³ ดินแดนที่อังกฤษเข้ายึดครองทั้งหมดถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเขตอาณานิคมอินเดีย-อังกฤษ (British India) และถูกปกครองโดยข้าหลวง (Chief Commissioner) ซึ่งขึ้นตรงกับผู้สำเร็จราชการหรือข้าหลวงใหญ่ (Governor-General) ของรัฐบาลอังกฤษที่กัลกัตตา (The Supreme Government at Calcutta)¹⁴ นอกจากนี้รัฐบาลพม่ายังต้องชดเชยค่าปฏิกรรมสงครามให้กับอังกฤษเป็นเงินถึง 2 ล้านปอนด์ (80,000 ซึ่งขณะนั้น) และยังคงยอมให้อังกฤษตั้งสถานกงสุล (British Resident) ขึ้นในพระนครอังวะซึ่งทางอังกฤษส่ง John Crawford ไปเป็นกงสุลประจำคนแรก (กันยายน 2369)¹⁵ เรื่องอังกฤษรบ

พม่าตลอดจนถึงการทำสนธิสัญญายันคาโบ เป็นเรื่องที่ราชสำนักรัตนโกสินทร์สนใจติดตามและรับรู้ ลงไปจนถึงในรายละเอียดจึงมีความปรากฏในพระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ว่า

และ เมื่อในปีออกจศก อังกฤษกับพม่ายังรบกันอยู่
อังกฤษยกทัพมาตี เมืองพม่า ได้เขตต์แดนพม่าฝ่ายใต้
ทั้งสิ้น ตีขึ้นไปถึง เมืองประจวบจวนะ อังกฤษเรียกว่า
เมืองปรอน ยังทางอีกวันหนึ่งจะถึง เมืองอังวะ ฝ่ายเหนือ
ตีได้ เมืองยะไข่ เมืองมณีปุระ เมืองอาสั่ม เขตต์แดนพม่า
พม่าสู้ไม่ได้ยอมสัญญาและถ้าย เมืองคิน เป็น เงินล้านปอนด์
คิดเป็นเงินตราได้แสนซึ่ง อังกฤษขอพม่าไว้ฝ่ายเหนือ แต่
เมืองยะไข่ เมืองรำเร เมืองเจตุมบา เมืองสบตาเว ฝ่ายใต้
ขอไว้เมืองเย คือเมืองมาลเมียนม เมืองทะวาย เมือง
ตะนาว เมืองมะริด ผังปากเมืองเมาะตะคินให้พม่า
ทั้งสิ้น ครั้นนั้นเงินสำหรับแผ่นดินในคลังหลวงไม่พอ
ต้องเรียวยรายเงินราษฎรไว้หน้อยถึง 30 ปี จึงเสร็จ^{๑๖}

สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้นนั้นได้เปลี่ยนโฉมหน้าประวัติศาสตร์การเมืองในภูมิภาค
เอเชียตะวันออกเฉียงใต้พื้นทวีปไปโดยสิ้นเชิง เพราะผลของสงครามทำให้ราชสำนักอังวะยุค
กองบอง (Konbaung) ซึ่งมีบทบาทความสำคัญสืบมานับแต่ปี พ.ศ. 2298 ในฐานะศูนย์อำนาจ
ของอาณาจักรพม่า-มอญ แผ่อิทธิพลครอบคลุมบ้าน เมืองปากตะวันตกของเทือกเขาตะนาวศรีและแม่น้ำ
สาละวินตลอดถึงแนวอะระกันโยมา และแม่น้ำมณีปุระได้เป็นลำดับต้องสูญเสียอำนาจและความ
สำคัญลงไปโดยเด็ดขาดนับ เป็นการปิดฉากการแบ่งชั้นกันในเชิงอำนาจบารมีระหว่างราชสำนักอังวะ
กับรัตนโกสินทร์ในรอบทางความคิดและการแสดงตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชในจาริต เดิมโดย
สิ้นเชิง แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่าคือสงครามเดียวกันได้เพิ่มมหาอำนาจใหม่ที่มีศักยภาพทางทหารสูงจน
เทียบกันไม่ได้กับกำลังรบพื้นถิ่นขึ้นบนเวทีการ เมืองและยุทธนาการในภูมิภาค มหาอำนาจใหม่นี้
ขยายอำนาจเข้ามาพร้อมด้วยกฎกติกาและระเบียบความสัมพันธ์ใหม่ซึ่งบังคับให้เจ้าแผ่นดินพื้นถิ่น
ต้องสละแบบแผนในระบบความสัมพันธ์ เดิมทั้งยังต้องปรับรูปแบบการปกครองแบบจาริตเก่าให้สอดคล้อง
กับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใหม่นี้

ในกรณีราชสำนักรัตนโกสินทร์การเปลี่ยนแปลงมีให้เห็นนับแต่ช่วงรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ เป็นต้นมา ทิศทางการเปลี่ยนแปลงในชั้นแรกคือการหลีกเลี่ยงที่จะเผชิญหน้าพร้อม

ไปกับการพยายามโอนอ่อนประนีประนอมกับมหาอำนาจหน้าใหม่และการจำกัดทั้งบทบาทและขอบเขตอำนาจที่เคยมุ่งขยายสู่แนวตะวันตกของ เทือก เขาตะนาวศรี โดยเฉพาะการยกกำลังไปบริพัตรย์ จัป เซลย ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นปฏิบัติการที่ราชสำนักรัตนโกสินทร์ยึดปฏิบัติเป็นประจำทุกปี¹⁷ ที่ทำให้เปลี่ยนไปตามกล่าวโดย เฉพาะการถอนตัวไม่ เข้าไปแทรกแซงกิจการภายในของ เมืองท่าฝั่งตะวันออกของทะเลอันดามันที่เคยทำกับราชสำนักพม่า นั้น เกิดขึ้นภายหลังจากที่ทางกรุงได้สืบทราบ เป็นแน่ชัดว่าหัวเมืองอันมี เมาะตะมะ เย ทวาย และมะริดได้ตกอยู่ภายใต้การยึดครองของกองทัพ เรืออังกฤษ ซึ่งเป็นฝ่ายมีเปรียบในสงคราม¹⁸

หลักฐานยืนยันที่หาที่โอนอ่อนของราชสำนักรัตนโกสินทร์ต่อฝ่ายอังกฤษอย่าง เป็นรูปธรรม แรกสุดมีปรากฏให้เห็นในกรณีพิพาทระหว่าง Mr. Maingy ซึ่งภายหลังได้ขึ้นมาดำรงตำแหน่งข้าหลวง (Commissioner) ประจำมะริด และทวายกับพระยาชุมพร (ชุย) ซึ่งพระราชพงศาวดารระบุ ว่าสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงโปรดฯให้ยกทัพเรือออกไปทางระนองเพื่อ "ไปขัดทัพทั้งราชการ" การศึกระหว่างพม่ากับอังกฤษ (พ.ศ. 2367)¹⁹ แต่ในการนี้พระยาชุมพรมุ่งกระทำการให้เกิด ปาหนะใจความชอบจึงนำกำลังออกกวาดต้อนเอาผู้คนแต่ปากน้ำ เมืองทวายลงมาถึงแขวง เมืองมะริด ซึ่งก่อนหน้านั้นกองทัพอังกฤษได้ เข้ายึด เป็นกรรมสิทธิ์ไว้แล้ว²⁰ ภายหลังอังกฤษนำกองเรือติดตาม และจับเรือของกองทัพพระยาชุมพรไปได้ 1 ลำ ทั้งไพร่ นายประจำเรือรวม 145 คน เหตุการณ์ ตามกล่าวได้รุกรามขึ้นเป็นกรณี และทางฝ่ายอังกฤษแสดงความจำนงให้ราชสำนักไทยส่งมอบ เซลย คิน นายร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Captain [later Major] Henry Burney) ทูตอังกฤษ ซึ่งข้าหลวงใหญ่ลอร์ดอัมเฮิสต์ (Governor-General of British India, Lord Amherst) ส่งเข้ามาเจรจาเพื่อขอกำลังไทยไปช่วยรบพม่า (พฤษภาคม, 2368)²¹ ถึงกับนำ ปัญหาเซลยศึกนี้ขึ้นมาว่ากล่าวข่มขู่เจ้าพระยาพระคลังทางอ้อม (เจ้าพระยาพระคลังคัส บุนนาค) ว่า "เหตุอันอังกฤษทำสงครามกับพม่านั้นก็ เนื่องจากการที่พม่าบุกรุก เข้าไปในดินแดนในความปกครอง ของอังกฤษทั้งสังหารและกวาดต้อนผู้คนในปกครองของรัฐบาลอังกฤษ" เข้าลักษณะเดียวกับที่ไทย เข้าไปกวาดต้อนผู้คนเอามาจาก เมืองทวายและมะริด²² ผลจากความขัดแย้งที่เกิดขึ้นตามกล่าวเป็น เหตุถึงกับให้ "มีพระราชดำรัสให้มิทองคราให้หาพระยาชุมพร (ชุย) เข้ามาอดเสียจากที่ ให้ลง พระราชอาญาจำไว้ เพราะมีความผิดไปคิรวาามะริดของอังกฤษ ๗ เข้ามาตามขอดี ๗ ก็ไม่ ำให้ ได้สู้รบกันก็แพ้เขา ทำให้เสียพระเกียรติยศ"²³ แต่ที่ดูจะสำคัญยิ่งไปกว่าคือทางราชสำนัก รัตนโกสินทร์ถึงกับยอมส่ง เซลยมอญคืนกลับบ้าน เมืองดังมีความระบุในหนังสือ เจ้าพระยาพระคลังถึง เซอร์ อาชิบัลด์ แคมป์เบล (Sir Archibald Campbell) แม่ทัพอังกฤษอ้างถึงการคืนผู้คน ที่ พระยาชุมพรไปกวาดต้อนมา (ครีวาม) ให้กรมการมอญพากลับไป 79 คน และ "ครีวเก่า" ที่

เข้ามาอยู่มาแล้วแต่สมัยครั้งจะกลับอีก 26 คน รวม 105 คน²⁴ การส่งคืนเชลยศึกนั้นนับเป็น เรื่องสำคัญเพราะนับแต่สมัยรัตนโกสินทร์ช่วงสร้างกรุงเป็นต้นมาแรงงานเชลยศึกมี เขมรและลาว เวียงจันทน์เป็นอาทิ ถูกใช้เป็นแรงงานสำคัญในด้านงานโยธา²⁵ ตกมาถึงช่วงรัชกาลที่ 3 แรง งานเชลยมอญหม่ามียบทบาทสำคัญในการสร้างป้อมและขยายชุมชนจากตอนใต้ของพระนครออกสู่ปาก อ่าว ทั้งนี้รวมถึงการสร้างป้อมที่เมืองปากลัดและปากน้ำ Henry Burney ถึงกับกล่าวว่า "The labour of these (Burmese) prisoners is much more available than that of lazy Siamese subjects..."²⁶ กล่าวโดยสรุปได้ว่าเหตุการณ์กรณีพระยาชุมพรและการ ส่งคืนเชลยศึกสะท้อนการพยายามปรับตัวของผู้ปกครองไทยให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลง ที่เกิดขึ้นในซีกตะวันตกของแนวตะนาวศรี

นอกจากกรณีตามกล่าวข้างต้นแล้วภายหลังจากที่อังกฤษชนะสงครามเป็นการเคียดขาด ก็ประสบความสำเร็จในการชักชวนให้ราชสำนักรัตนโกสินทร์ทำสนธิสัญญาค้าขาย (An Anglo-Thai treaty, 2369) ซึ่งก่อนหน้านี้นั้นทางราชสำนักนับแต่รัชกาลสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็น ทางพระราชไมตรีที่จะทำสัญญาค้าขายกับอังกฤษ ไม่เป็นที่สงสัยว่าที่ท่าโอนอ่อนเกิดจากทัศนคติของผู้ ปกครองไทยที่มีต่อกำลังอำนาจของอังกฤษได้แปรเปลี่ยนไป เมื่อผลของสงครามปรากฏเด่นชัด²⁷ หลักฐานในพระราชพงศาวดารระบุว่า

ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่โปรดที่จะให้
รับทำหนังสือสัญญา จะโปรดแต่เป็นทางไมตรี เหมือน
อย่าง เมืองญวน จึงกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เจ้าพระยาพระคลัง เจ้าพระยา-
นครศรีธรรมราช ทั้ง 4 คิดอ่านกราบทูลวิงวอนว่า อังกฤษ
มาขอทำสัญญาถึง 2 ครั้งแล้ว ถ้าไม่รับทำหนังสือสัญญา
ด้วยแล้ว ก็เห็นจะไม่ได้เป็นไมตรีกัน ทุกกลับไปแล้ว
ก็คงจะหาเหตุพาลพาโลต่าง ๆ ด้วยเขตแดนอังกฤษ
ติดต่อกันใกล้เคียงเข้ามาทั้งทางทะเลและทางบก แล้วจะ
ระวังยาก จึงทรงพระราชดำริเห็นด้วย ยอมให้ทำหนังสือ
สัญญา...²⁸

นโยบายที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นสัมพันธ์โดยตรงกับการปรับเปลี่ยนทัศนคติที่ผู้ปกครองไทย

จะทิ้งมีต่อพม่ามหาอำนาจที่เป็นคู่แข่งเดิม และจักรวรรดินิยมตะวันตกซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจใหม่ตลอดถึงบทบาทที่รัฐจารีตไทยจะต้องเลือกถือปฏิบัติให้สอดคล้องกับการผันแปรของสถานการณ์ มีหลักฐานกล่าวถึงกระแสพระราชดำริของสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ตอนหนึ่งสะท้อนถึงการรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงที่ได้เกิดขึ้นและทัศนคติที่เปลี่ยนไปของผู้ปกครองไทยขณะนั้น

การศึกสงครามข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมี
อยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่ง ให้ระวังให้ต้อยๆ ให้เสียทีแก่เขาได้
การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา
แต่อย่าให้มันถือเลื่อมใสไปเสียทีเดียว^{๒๑}

หลักฐานที่สะท้อนการปรับเปลี่ยนทัศนคติของผู้ปกครองไทยต่อราชสำนักพม่าและมหาอำนาจตะวันตกยังมีปรากฏในพระราชหัตถเลขา ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ด้วยข้อราชการทัพเชียงตุง ซึ่งตรงกับจังหวะเวลาที่เกิดสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2395-96) ความในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งระบุว่า

การอังกฤษรบกับพม่านั้นถ้าคนที่เมืองไกล ๆ ไม่รู้กำลัง
อังกฤษว่าเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน ไม่รู้กำลังพม่าว่า
ตั้งแต่เสียเมืองแก่อังกฤษในปีกอกจศก 1186
มานั้นแล้ว จะมีที่ได้ทุนรอนกำลังบ้านเมืองมาแต่
ไหนก็หาไม่เลยนั้น ก็จะคิดเห็นไปบ้างว่าชรอยพม่าเดี๋ยวนี้
จะมีกำลังเจริญขึ้นกว่าครั้งแผ่นดินเจ้าจักรโก... ครั้งนี้จึงคิด
พร้อมใจกันต่อสู้อังกฤษอีก และซึ่งใครจะเห็นไปดั่งนี้นั้น
ผดนัก เห็นจะมีแต่ความคิดลาวเชียงตุง เชียงรุ่ง ลาวพวน
บ้างกระมัง แต่ที่จริงนั้นการครั้งนี้ก็เกิดเหตุขึ้นเพราะง้ออย่าง
หนึ่ง ขัดสนอย่างหนึ่งของพม่า... เมื่อรบครั้งก่อน
พม่าค่อยสู้อังกฤษอยู่ได้แต่คุมเหงคุมเหงหลายวัน ครั้งนี้
ไม่ได้ยินสักแห่งหนึ่งว่าพม่าต่อสู้อังกฤษอยู่ได้ช้าจน
ทำชั่ววอมเลย จันคาคะเนการว่าในเมืองอังวะครั้งนี้ถ้า
ทัพอังกฤษจวนใกล้เข้าไป ก็จะมีใครมาเกลี้ยกล่อมยินยอม
ทำสัญญาเหมือนครั้งก่อนเห็นจะไม่มี เจ้าอังวะเมื่อเต็มที

เข้าก็เห็นจะเป็นบ้าดูร้ายไม่ได้เรื่องจนเขาจับมาเสีย ฤา
มาส่งให้อังกฤษอย่างเจ้าลังกา ฤาจะลาบวช จะหนี จะฆ่า
ตัวตายเสีย เมื่อเบียดนี้ ผู้ที่จะรับเป็นเจ้าแผ่นดินพม่า
ต่อไปเห็นจะไม่มี... ๓๐

ถึงแม้ความผันแปรที่เกิดขึ้นในแผ่นดินพม่าจะเปิดช่องทางให้ผู้นำไทยอาศัยเป็นจังหวะ
และโอกาสที่จะเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ โดยเฉพาะการขยายอำนาจเข้าสู่พื้นที่ซึ่งราชสำนักอังวะ เคย
แผ่อิทธิพลครอบครองอยู่ แต่ขณะเดียวกันก็เป็นปัจจัยผลักดันให้เกิด "กระแส" ที่จะต้องหันกลับมา
"มองตนเอง" ในกรอบของเจ้ามหาอำนาจเก่าที่ถึงแม้จะได้ เคย เป็นคู่สงครามกับพม่ามาก่อนแต่ก็
ต้อง "ตกที่นั่ง" ใกล้เคียงกันคือถูกคุกคามจากมหาอำนาจกลุ่มใหม่ที่มีศักยภาพทางทหารสูงกว่า
เงื่อนไขตามกล่าวเป็นรากฐานอันนำมาซึ่งความคิดในการสร้างสำนักใหม่ที่จะสัมพันธ์กับอำนาจและ
ขอบเขตของรัฐ และฐานะภาพของผู้ปกครองในช่วงต่อมา หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok
Recorder ฉบับประจำเดือนกุมภาพันธ์ ปี พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867) ของหมอบรัดเลย์ (Dr.
Bradley) เป็นสื่อที่ทั้งชี้แนะและสะท้อนเสียดสีภาพและฐานะของ "กรุงสยาม" ในกรอบความเข้าใจใหม่ในเชิงที่เทียบเคียงกับพม่ามหาอำนาจเดิมได้เป็นอย่างดี

กรุงเทพเทียบ เมืองพม่า

จดหมายเหตุร่างกุ้งแถม ได้เปรียบเทียบ เมืองพม่ากับกรุงสยาม
เป็นใจความว่า คนทั้งปวงได้รู้แล้วว่ากรุงสยามไม่ได้เสียแผ่นดิน
แก่เมืองอื่น เพราะได้ยอม เป็นไมตรีกันกับ เมืองอังกฤษและ เมือง
อเมริกา, แลฝรั่งเศสแล, พุทเกต, แล เมืองเคนหมาก, แล เมือง
ฮันเสียฮัตติส เตคแล เมืองคัซะ, แต่พม่าได้เสียที่แผ่นดินมาก,
เพราะไม่ยอม เป็นไมตรีกันกับ เมืองอื่นที่ใหญ่กว่าตัว...
เหตุไฉน เมืองสยามที่มีกำลังน้อย, ทุกวันนี้แต่มีความสุขเจริญมาก
แล เมืองพม่าที่แต่ก่อนมีกำลังมาก ทุกวันนี้ก็เสื่อมลง ๗ เล่า... เมือง
ทั้ง 2 เมืองผิดกันดังนี้, เพราะเมืองสยาม, ยอมรับว่ามีกำลังน้อย
จึงได้พึ่งอาไศรยกแก่เมืองใหญ่ต่าง ๗ ยอม เป็นไมตรีกับด้วยเมืองนั้น
ถ้าอังกฤษปราฐานจะทำสงครามกับกรุงเทพฯ มาตึงเอาเมือง
ฝรั่งเศสแลเมืองยูนิคสเทศคงจะห้ามไว้ เมืองอังกฤษคงจะรอไว้
หลายเดือนไม่อาจลงมือทำ ถ้าถ้าเมืองยูนิคสเทศจะมาตีกรุงเทพฯ

ฝรั่งเศสแลอังกฤษคงจะอุตสาหที่จะจะได้ห้าม
การที่เมืองเป็นไมตรีกันตั้งนี้ก็เป้นประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย ๆ ที่มีกำลัง
น้อยได้ชูกำลังขึ้นเพราะ เมืองใหญ่เป็นไมตรีกัน เมื่อเมืองใหญ่เมือง
น้อยอยู่ใกล้เคียงกันถ้าไม่มีไมตรีกันก็จะเกิดวุ่นวายบ่อย ๆ เมือง
น้อยก็จะเสื่อมไป ทั้งนี้เป้นตามทำธรรมชาติ ถ้าเป็นข้อไมตรีกัน
เมืองเล็กคงจะดีขึ้นพร้อมด้วย เมืองใหญ่³¹

แท้จริงสงครามพม่า-อังกฤษครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2395-96) และครั้งที่ 3 (พ.ศ.
2428) นั้น เกือบจะเรียกไม่ได้ว่าเป็นสงครามเพราะไม่ได้เกิดการปะทะกันด้วยสรรพกำลังรบ
เต็มรูปแบบเช่น สงครามครั้งแรก จักรวรรดินิยมอังกฤษซึ่งเป็นฝ่ายได้เปรียบกระทำการเหมือนจะ
หาเหตุเพื่อผนวกเมืองท่าค้าขายตอนใต้ของอาณาจักรพม่าพร้อมไปกับการกีดกันไม่ให้ฝรั่งเศสซึ่ง
เป็นคู่แข่งได้เข้าไปมีผลประโยชน์ในลุ่มอิระวดีตลอดจนลุ่มน้ำและฝั่งสมุทรข้างเคียง³² สงคราม
สองครั้งหลัง เป็นแต่เพียงปฏิบัติการทางทหารไม่มีสนธิสัญญาสงบศึก เช่นสงครามครั้งแรกแต่มี
เงื่อนไขสำคัญสืบเนื่องตามมาซึ่งหนึ่งในจำนวนนั้นคือการ "กำหนดเส้นพรมแดน" (borderline)
อันเป็นวิธีการจัดแบ่งเขตอำนาจที่อาศัยเส้นสมมติบนแผ่นแผนที่ซึ่งจำลองขึ้นจากสภาพที่ตั้งทางภูมิ
ศาสตร์จริงเป็นเกณฑ์กำหนดปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นภายหลังสงครามพม่า-อังกฤษครั้งที่ 2 ซึ่งผลของ
สงครามทำให้พม่าต้องสูญเสียดินแดนตอนใต้ของลุ่มอิระวดีทั้งหมดอันได้แก่เกาะมะตะมะ (Martaban)
หงสาวดี (Pegu) ย่างกุ้ง และพะลิม (Bassein) ทั้งหมดนี้ภายหลังถูกผนวกรวมเป็นมณฑลพะโค
(The Province of Pegu) ขึ้นตรงกับรัฐบาลอังกฤษที่อินเดีย³³ ผลจากสงครามครั้งนั้นทำให้เกิด
การกำหนดเส้นพรมแดนแบ่งเขตอำนาจของราชสำนักอังวะกับรัฐบาลอังกฤษอย่างตายตัวซึ่งมี
ชื่อรู้จักต่อมาว่าเส้นมยเด (Myede) ซึ่งลากเชื่อมแนวตะวันออกสู่ตะวันตกหรือแดนกะเหรี่ยง
(Karenni) ผ่านตอนเหนือของเมืองตองอู (Toungoo) ในลุ่มน้ำสะโตง (Sittang) และผ่าน
ตอนเหนือของมยเด ในลุ่มอิระวดีออกสู่แดนอะระกัน³⁴ คติการแบ่งเขตแดนโดยยึดเส้นสมมติบน
แผนที่ เป็นเกณฑ์นี้นับเป็นการทำลายระเบียบโครงสร้างในการกำหนดปริมณฑลแห่งอำนาจเดิมที่
พัฒนาขึ้นในกรอบจารีตความสัมพันธ์ระหว่างรัฐโบราณที่เน้นความผูกพันระหว่างกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่ที่
ราชสำนักกับเจ้าหัวเมืองประเทศราชลงโดยสิ้นเชิง ในแบบแผนอันจะพึงมีใหม่นี้ "ขอบเขต"
หรือ "ปริมณฑลแห่งอำนาจ" ของกษัตริย์ไม่ได้ถูกกำหนดที่ความสัมพันธ์ส่วนบุคคลอันจะพึงมีกับเจ้า
ประเทศราช ซึ่ง "ยึดหยุ่น" ได้ตาม "กำลังพระบารมี" แต่ถูกกำหนดด้วยเส้นสมมติที่จำลองขึ้น
จากสภาพทางกายภาพของสภาพภูมิประเทศจริงตามทิศทางการขยายอำนาจของเจ้าอาณานิคม
ตะวันตก กล่าวได้ว่ากฎกติกาการกำหนดปริมณฑลแห่งอำนาจใหม่ภายใต้สถานการณ์การล่าเมืองขึ้น

ในแคนพม่า และภูมิภาคอื่นของโลก เอเชียเป็นจุดเริ่มต้นของจุดจบของคติการขยายอำนาจและยอมรับอำนาจจากษัตริย์อันมีฐานะเยี่ยงพระจักรพรรดิราชที่ปฏิบัติสืบทอดมาหลายช่วงสมัยในพื้นที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ลงโดยเด็ดขาด

หากแบบแผนการกำหนดเส้นแบ่งเขตแดนตามธรรมเนียมนิยมตะวันตกเป็นปฏิบัติการสำคัญสืบเนื่องกับสงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งที่ 2 ปฏิบัติการสำคัญในสงครามครั้งสุดท้ายคือการล้มราชบัลลังก์พม่าและเนรเทศพระเจ้าธีบอมินทร์หรือที่ไทยเรียกว่าสีป่อเมง (Thibaw, พ.ศ. 2421-28) และพระมเหสีคือพระนางศุภยรัตน์ (Supayalat) ไปอยู่ ณ เมืองรัตนคีรีในอินเดีย การเนรเทศกษัตริย์อังวะออกนอกราชอาณาจักร นับเป็นปฏิบัติการ "ที่สุดของที่สุด" อันพึงเกิดกับมหาอำนาจซึ่งเป็นคู่แข่งบารมีของราชอาณาจักรไทยมานับเป็นหลายศตวรรษ³⁵

ในช่วงรัชกาลที่ 5 ภายหลังจากที่อังกฤษผนวกเอาอาณาจักรพม่าทั้งหมดเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมอังกฤษ-อินเดีย (British India) แล้วไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของอังกฤษและฝรั่งเศสติดต่อกันหลายครั้ง และเป็นที่น่าประหลาดว่าระหว่างปี พ.ศ. 2410-2452 ไทยต้องสูญเสียดินแดนไปไม่ต่ำกว่า 6 ครั้ง อาทิสถานเสียดินแดนในปกครองของเชียงใหม่ขณะนั้น 13 หัวเมืองแก่อังกฤษ ซึ่งเป็นการเสียดินแดนใน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) และการต้องสูญเสียดินแดนชายพระราชอาณาเขตด้านทิศตะวันออกแก่ฝรั่งเศสในวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436)³⁶ ความผันแปรของสถานการณ์และสภาพแวดล้อมในยุคของการล่าอาณานิคมอันมีสืบเนื่องมาแต่สมัยสมเด็จพระนั่งเกล้า เป็นแรงกดดันให้ท้ายที่สุดพระมหากษัตริย์แห่งราชสำนักรัตนโกสินทร์ไม่อาจจะครองฐานะภาพของกษัตริราชตามรูปแบบจารีตเดิมด้วยการอ้างตนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้อีกต่อไป ในบันทึกกระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. 117 อันเป็นพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มีความตอนหนึ่งระบุว่า "...เพราะเราไม่มีความประสงค์อันใด นอกจากที่จะให้หัวเมืองมลายูเป็นพระราชอาณาเขตขึ้นนอกติดกับฝรั่ง อีกประการหนึ่ง เมืองเหล่านี้ปรากฏว่าอยู่ในเขตของไทยจะตกไป แต่อังกฤษเข้ามาบำรุงเราก็ไม่ขาดทุนอันใด ชั่วแคว้นไม่ได้ต้นไม้เงินไม้ทองไม่เป็นราคาก็มากนัก แต่ยังรู้สึกว่าเป็นการเสียเกียรติยศอยู่..."³⁷ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานปรากฏในพระราชสาส์น (ไปรเวต 187/696) ลงวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2439 ถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ มีความระบุว่า "ความจริงใจฉันอยากทำให้เลิกต้นไม้เงินทองเสียทั้งหมด ไม่อยากจะเป้นพระเจ้าราชาธิราชเสียแต่ยศอย่างเก่า"³⁸

เงื่อนไขสถานการณ์และภาวะแวดล้อมของยุคสมัยส่งผลโดยตรงต่อมิติทางประวัติศาสตร์ (historical dimension) ที่ผู้ปกครองไทยจะพึงมีต่ออดีตอันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับราชสำนักอังวะและหงสาวดี ทั้งนี้รวมถึงทัศนคติต่อกษัตริย์ที่น่าทึ่งเข้ามาทำศึกโดยเฉพาะกรณีของพระเจ้าบุเรงนอง ความสำคัญในด้านที่เป็นการเปลี่ยนแปลงไม่ได้ยุติอยู่เพียง "การสิ้นความจำเป็น" และความพยายามในอันที่จะทั้งสร้างและอาศัยภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนอง เป็นแบบอย่างของกษัตริราชตามคติจักรพรรดิราชาที่ได้สลายความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ แต่ยังรวมถึงการสร้างภาพลักษณ์ของกษัตริย์พระองค์นี้ขึ้นมาใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพอันเป็นเงื่อนไขของสถานการณ์ปัจจุบันภายใต้การตีความหรือทำความเข้าใจใหม่ต่ออดีตที่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับราชสำนักหงสาวดี ซึ่งทั้งหมดนี้ไม่เพียงเกี่ยวข้องแต่ยังไม่อาจที่จะแยกออกได้จากทิศทางการสร้างสำนักทางการ เมืองตามเจตจำนงที่ผู้ปกครองไทยยุคที่คาบต่อยุคการปฏิรูปการปกครองมั่งหวัง

ความผันแปรทางการเมืองในอาณาจักรของรัฐจารีต เดิมรอบด้านโดย เฉพาะพม่าซึ่งเป็นคู่ศัตรูที่น่าเกรงขามที่สุดส่งผลให้ผู้ปกครองไทย เล็งเห็นถึงความจำเป็นในการสถาปนารูปแบบรัฐใหม่ด้วยสำนึกใหม่โดยมุ่ง เน้นการสร้าง เอกภาพทางการเมืองขึ้นในราชอาณาจักรบนพื้นที่หรือพรมแดนที่กำหนดขอบเขตของอำนาจชัดเจนกว่าระเบียบจารีตเดิม ธิดา สาระยา ได้ตั้งข้อสังเกตว่าการเปลี่ยนแปลงสำคัญที่มีปรากฏให้เห็นในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าฯ คือการที่ผู้นำไทยเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างสำนึกแห่งเอกภาพ (sense of unity) ในรัชสมัยของพระองค์จึงปรากฏแนวความคิดเกี่ยวกับ "สยามประเทศ" ขึ้น ขณะที่พระองค์ก็ทรงประกาศตนเป็นเจ้าแห่งสยามรัฐ หรือสยามประเทศ³⁹ หรือประเทศบางกอกแคว้นแคว้นแดนสยาม มีหลักฐานในพระราชสาส์นพระราชทานไปยังกรุงฝรั่งเศส จ.ศ. 1228 (พ.ศ. 2409) ประกาศซึ่งฐานะภาพตามกล่าวอย่างชัดเจนว่า "พระราชสาส์น สมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระราชอนุชาธิราชเจ้ากรุงสยาม คือแผ่นดินสยามเหนือใต้แลดินแดนต่าง ๆ อยู่เคียงอยู่ใกล้ ๆ บ้างในทิศนั้น ๆ ..." ⁴⁰ ซึ่งจะรวมเอาเจ้าประเทศราชทั้งหลายมีลาว กัมพูชา และหัวเมืองทางเหนือเป็นอาทิ ธิดา สาระยาตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของแนวความคิดที่จะสร้างเอกภาพของประเทศไทยโดยมีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางและสัญลักษณ์แห่งเอกภาพนั้น อันเป็นรากฐานของการสร้างระบบสมบูรณาญาสิทธิราชที่แข็งแกร่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5⁴¹

ในยุคของการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในเรื่องรูปแบบของรัฐ ฐานะภาพของผู้ปกครองและประชาชาติ มิติทางประวัติศาสตร์ (historical dimension) ของผู้นำไทยต่อความสัมพันธ์กับ

พม่าในอดีตก็ได้เปลี่ยนไปด้วย สงครามที่มีระหว่างกันนับแต่สมัยอยุธยาไม่ได้ถูกอธิบายหรือจำกัดขอบเขตบนพื้นฐานความเข้าใจว่าเป็นเพียงการต่อสู้เพื่อแย่งญวณารมีระหว่างกษัตริย์ของสองราชสำนักอีกต่อไป บนพื้นฐานความเข้าใจใหม่นี้ภาพของพม่าได้ถูกนำเสนอหรือขยายให้เห็นว่าเป็นศัตรูของคนไทยและแผ่นดินไทย ในพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงกล่าวถึงสงครามในปี พ.ศ. 2310 ว่าเป็นสงครามระหว่าง "เมืองพม่า" กับ "เมืองไทย" หรือ "แผ่นดินไทย" ต่างไปจากความที่ระบุกันในพระราชพงศาวดารและงานวรรณกรรมยุคต้นกรุงเทพฯ ว่าสงครามครั้งนั้นเป็นสงครามระหว่าง "กรุงอังวะ" กับ "กรุงศรีอยุธยา" หรือ "แคว้นแคว้นอยุธยา" กระนั้นภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะ "เจ้าพม่า" ผู้ปล้นเอกราชของชาติไทยก็ไม่ได้เกิดโดยฉับพลัน ความคู่หรือ เป็นปฏิสัมพันธ์ทางตรงกันสำคัญในการเมืองที่เน้นศักดิ์และสิทธิของบ้านเมืองในฐานะรัฐหรือประเทศที่มีองค์กษัตริย์เป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธา และอำนาจ⁴²

ภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะกษัตริย์พม่าผู้ทำลายอิสรภาพของแผ่นดินไทยมีขึ้นตอนพัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป อันสัมพันธ์แนบแน่นกับองค์ความรู้ที่ผู้นำทางการเมืองและภูมิปัญญาคนปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยรับผ่านจากพระราชพงศาวดารและคณาจารย์มอญ-ไทยในราชสำนักนับแต่ยุคหลังเสียกรุง กล่าวได้ว่า พระเจ้าบุเรงนองในความรู้ของผู้นำคนปฏิรูปประเทศ ระยะแรกนั้นมิได้เป็นกษัตริย์พม่า หากแต่เป็นกษัตริย์มอญครองกรุงหงสาวดี ความเข้าใจดังกล่าวมีต้นรากสืบมาจากหลักฐานตามปรากฏในพระราชพงศาวดารที่ชำระหลังกรุงแตกที่ระบุถึงพระเจ้าบุเรงนองภายใต้พระนามพระเจ้าหงสาวดีผู้ "ผ่านพิภพกรุงหงสาวดี" และ "ผู้เป็นอิสราธิปไตยถวัลยราชมโหศวรรย์ในรามัญประเทศ" ต้นรากตามกล่าวนี้นี้ยังถูกพระองค์เจ้าवासกรี หรือสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสมหาปราชญ์และกวีแห่งยุครัตนโกสินทร์ตอนต้นดัดดัดอีกครั้งในงานพระนิพนธ์พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานพระนิพนธ์ ลิลิตตะเลงพ่าย⁴³ อันนับเป็นคำประพันธ์ลิลิตที่ได้รับยกย่องเป็นแบบอย่างกวีนิพนธ์ชั้นบรมครู งานตะเลงพ่ายเป็นคลังความรู้สำคัญที่สืบทอดความคิดความเชื่อที่ว่ามหายุทธสงครามที่เกิดขึ้นระหว่างกษัตริย์หงสาวดีกับกษัตริย์อยุธยาตราถึงสงครามชนช้างในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรฯ นั้นเป็นสงครามระหว่างกษัตริย์อยุธยากับกษัตริย์และมหาอุปราชรามัญ หรือ เจ้าจอมเตลง⁴⁴ เจื่อนไขตามกล่าวนี้อธิบายให้เกิดข้อคิดขึ้นขึ้นต้นว่า พระเจ้าหงสาวดีซึ่งต่อมาภายหลังมีพระนามเป็นที่รู้จักว่าบุเรงนองเป็นมอญด้วย นอกจากนี้ยังกล่าวให้ชัดเจนยิ่งขึ้นได้ว่าในความรู้และเข้าใจของผู้นำคนปฏิรูปประเทศ สงครามที่ราชอาณาจักรอยุธยาพบกับปัจจามิตร เบื้องตะวันตกของเทือกเขานาวศรีนั้น "ผู้เป็นปัจจามิตร" ยังมีความต่างทางเชื้อชาติทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเจื่อนไขของยุคสมัยที่เกิดสงคราม

กล่าวคือหากเป็นในช่วงรัชกาลพระมหาจักรพรรดิถึงสมเด็จพระนเรศวรปัจจุบันจะได้แก่มอญหรือ
เตลงแห่ง "หงสาวดี" ขณะที่ในช่วงรัชกาลพระเจ้าเอกทัศสืบต่อถึงหลังเสียกรุงปัจจุบันจะเป็น
พม่าแห่ง "กรุงอังวะ" ทศนะตามกล่าวนี้มีปรากฏในงานพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "วิจารณ์เรื่องราวประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช" (สันนิษฐานว่าจะได้
ทรงพระนิพนธ์เมื่อปี พ.ศ. 2417) และ "วิจารณ์เรื่องราวพงศาวดาร" (พ.ศ. 2420)⁴⁵
ตลอดถึงพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี⁴⁶ และมีสืบเนื่องให้
เห็นชัดเจนในหนังสือตำนานกรุงเก่า ซึ่งพระยาโบราณราชธานินทร์ เรียบเรียงพิมพ์ทูลเกล้าฯ
ถวายในงานพระราชพิธีรัชมงคลเมื่อ ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) ในภาค "พระราชพงศาวดาร
สังเขป" ของหนังสือดังกล่าวมีความตอนหนึ่งระบุว่า

คิตายุกองเทพทวารวดีแต่แรก ที่สมเด็จพระ
รามธิบดี (อู่ทอง) ทรงตั้งเป็นเอกราชมาจนเสีย
กรุงแก่พระเจ้าบุเรงนองกรุงหงสาวดี ในแผ่นดิน
ดินพระมหินทราธิราชนับได้ 206 ปี ตกไปอยู่
ในอำนาจกรุงหงสาวดี 9 ปี เมื่อจุลศักราช 927
สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าได้ทรงก่อกู้ ขาดจาก
อำนาจกรุงหงสาวดี กลับเป็นเอกราชมาจน
เสียกรุงแก่พม่าข้าศึก ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว
พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ นับได้ 202 ปี รวมอายุ
กรุงทวารวดีแต่แรกสร้างจนเสียแก่พม่าปัจจุบัน
3 ยุค ได้ 417 ปี ⁴⁷

พระเจ้าบุเรงนองในความรับรู้ และเข้าใจของผู้ปกครองยุคปฏิรูปประเทศจะเป็น
กษัตริย์มอญครองกรุงหงสาวดีหรือเจ้าพม่าแห่งนครอังวะก็ตามที่ เจื่อนไขดังกล่าวไม่สำคัญเท่ากับการ
การ "พลิกโฉม" กษัตริย์พระองค์นี้ให้กลายเป็นกษัตริย์ปัจจุบัน เกิดเป็นบุเรงนองในความ
รับรู้เข้าใจใหม่ที่ตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองตลอดจนสำนักทางประวัติศาสตร์ที่ผู้นำนุค
นี้มีคตินิยมอันเป็นความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพฯ กับอาณาจักรข้างเคียง
ในวิถีแห่งการ "พลิกโฉม" พระเจ้าบุเรงนองจากกษัตริย์ราชผู้ยิ่งใหญ่เป็นกษัตริย์เชื้อชาติเตลง
ทำให้ฐานะภาพที่ครั้งหนึ่งเคยถูกทำให้เป็นที่รับรู้ว่าเป็นที่รู้ว่าเป็น "แม่แบบ" ที่เป็นสากลของจักรพรรดิ
แห่งชมพูทวีปก็สลายกลายเป็นภาพของกษัตริย์แปลกหน้าหรือ "เจ้าต่างด้าวต่างแดน" ของบ้าน

เมืองที่เป็นคู่สงครามของสยามรัฐในสมัยอยุธยา งานประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญของยุคสมัยนี้ที่สะท้อนภาพลักษณ์ตามกล่าวของพระเจ้าบุเรงนองคือ งาน โคลงภาพพระราชพงศาวดาร

โคลงภาพพระราชพงศาวดารไม่เพียงเป็นประติมากรรม "ประวัติศาสตร์ภาพ" (Panoramic history) ว่าด้วยประวัติศาสตร์ไทยนับแต่สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) สร้างกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนถึงเหตุการณ์สำคัญในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ แต่ยังคงกล่าวได้ว่าเป็นงาน "ประวัติศาสตร์ภาพ" ที่เก่าแก่ที่สุด ยิ่งใหญ่และสมบูรณ์แบบที่สุดเท่าที่เคยมีมาในประวัติศาสตร์ไทย นับเป็นงานแห่งการ "ผสมผสาน" และ "ปรับใช้" จารึกการใช้ภาพหรืองานจิตรกรรมในการปลุกฝังความเชื่อและจิตสำนึกที่มีมาในกรอบวัฒนธรรมเดิมด้วยรูปแบบและวิธีการนำเสนอใหม่ ที่ปรับประยุกต์ตามคตินิยมการสร้าง "ประวัติศาสตร์ภาพ" ที่มีในประเทศโลกตะวันตก โดยฐานะภาพงานโคลงภาพพระราชพงศาวดารไม่เพียงเป็น "เครื่องมือ" ที่ผู้ปกครองไทยยุคปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยอาศัยใช้ปลุกฝังจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์ใหม่ให้กับสังคมตามทิศทางที่มุ่งหวังจะให้เป็นแต่โดยตัวของงานเองก็เป็นหลักฐานสำคัญสะท้อน "โลกทัศน์" ของบุคคลระดับผู้นำประเทศที่มีต่ออดีตที่ถูกทั้งจัดและทำความเข้าใจใหม่ในกรอบของประวัติศาสตร์อันมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางและสัญลักษณ์ของ "ประเทศ" หรือ "รัฐ"⁴⁸ สมเด็จพระยาตากสินฯ ทรงเล็งถึงความ เป็นมาและความยิ่งใหญ่ของงานประวัติศาสตร์ชุดนี้ว่า

เกิดขึ้นโดยกระแสนพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกสรร เรื่องในพระราชพงศาวดาร ให้ช่างเขียนที่มีฝีมือเขียนรูปภาพ และโปรดฯ ให้กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ เมื่อยังไม่ได้รับกรมทรงคิดแบบทำกรอบกระจกสำหรับรูปภาพทั้งปวงนั้นให้มีโคลงบอก เรื่องพระราชพงศาวดารตรงที่เขียนรูปภาพเขียนติดประจำไว้ทุกกรอบ รูปขนาดใหญ่อันมีจำนวนโคลงรูปละ 6 บท รูปขนาดกลางและขนาดเล็กจำนวนโคลงรูปละ 4 บท การแต่งโคลงนั้นทรงพระราชนิพนธ์บ้างโปรดฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการซึ่งสันตติบทกลอนแต่งถวายบ้าง รูปภาพเรื่องพระราชพงศาวดารที่โปรดฯ ให้สร้างขึ้นครั้งนั้นมีจำนวน 92 แผ่น โคลงที่แต่งมีจำนวนรวม 376 บทด้วยกัน สร้างสำเร็จเมื่อ

ปีพ.ศ. 2430 ได้โปรดฯ ให้นำไปประทับพระเมรุ
ท้องสนามหลวงอวตมาชน เมื่อครั้งพระราชทานเพลิง
พระศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย...กับ
พระศพสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง
เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ และพระศพพระอรรคชายาเธอ
พระองค์เจ้าเสาวภาคณาภิรัตนแลในงานพระเมรุครั้งนั้น
ได้โปรดฯ ให้รวบรวมโคลงเรื่องพระราชพงศาวดารที่
กล่าวบทนี้ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)
แต่งบานแพนงเป็นร้อยแลโคลงกำกับ แล้วพิมพ์เป็น
เล่มสมุดพระราชทานเป็นของแจกด้วย ครั้นเสร็จงาน
พระเมรุ จึงโปรดฯ ให้แบ่งรูปภาพเรื่องพระราชพงศาวดาร
ไปประทับไว้ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยบ้าง ส่งไป
ประทับพระที่นั่งวโรภาศพิมาณพระราชมังคลาภิเษกบ้าง
เรื่องตำนานโคลงภาพพระราชพงศาวดารมีมาดังนี้๑

ในด้านงานนิพนธ์กล่าวได้ว่าโคลงที่แต่งกำกับภาพจำนวน 376 บท จัดเป็นงานเขียน
ทางประวัติศาสตร์ในกรอบ "ประวัติศาสตร์ชาติ" ที่เก่าแก่ที่สุดชิ้นหนึ่งที่สะท้อนภาพความสัมพันธ์
โดยเฉพาะราชการสงครามที่ "สยามรัฐ" หรือ "ชาติสยาม"^{๑๐} ภายใต้การนำขององค์ "จอม
สยาม" หรือ "สยามมินทร์" มีกับอริราชศัตรูผู้หมายรุกรานหรือต่อต้านอำนาจรัฐสยามโดยเฉพาะ
"ลาวเชียงใหม่"^{๑๑} และพม่ารามัญ นอกจากนี้สงครามที่ "สยามรัฐ" มีกับนานาประเทศยังถูกให้
อรรถาธิบายอย่างชัดเจนด้วยว่าเป็นสงครามที่กระทำภายใต้เงื่อนไขของการ "ผดุงรัฐ ผดุงราชภรณ์"
และกองทัพ "เอกราช"^{๑๒} เป็นสำคัญ ขณะที่ผู้เอาใจใส่ฝึกฝายอริราชศัตรูจะถูกปรามาสว่าเป็นผู้
"เผด็จชาติ"^{๑๓}

โคลงภาพพระราชพงศาวดาร เป็นงาน "ประวัติศาสตร์ภาพ" ที่จัดขึ้นโดยอาศัยการ
คัดเลือกเรื่องจากพระราชพงศาวดารที่ชำระขึ้นหลังยุคเสียกรุง พ.ศ. 2310 เป็นกรอบ กระนั้น
ความสำคัญของงานไม่ได้จำกัดอยู่แค่เพียงตัวเรื่องหรือเหตุการณ์ที่ถูก "เลือกเฟ้น" ขึ้นมาแสดง
และบรรยายอย่างพิถีพิถันโดย "จงใจละเลย" เหตุการณ์หลายตอนที่แสดงถึงความพ่ายแพ้หรืออ่อนแอ
ของกษัตริย์และข้าพหาวฝ่ายไทยเพียงเท่านั้น ในขั้นตอนการนำเสนอและเขียนโคลงอธิบายภาพยัง
สอดใส่อารมณ์ความรู้สึกและการตีความให้สอดคล้องกับเป้าหมายของการนำเสนอที่มุ่งเน้นให้เห็น

แต่เฉพาะความยิ่งใหญ่หรือเหนือกว่าของ "สยามรัฐ" ภายใต้การปกครองของเจ้าจอมสยาม

ในส่วนที่เกี่ยวข้องเป็นราชการสงครามกับทั้งรามัญและพม่า ภาพที่ถูกจัดนำแสดงมีด้วยกันทั้งสิ้น 26 ภาพจากภาพทั้งสิ้น 92 ภาพ ในจำนวนภาพและโคลงบรรยายทั้ง 26 ชุดนั้น ทั้งหมดล้วนสะท้อนและบรรยายให้เห็น "ภาพความอัปยศ" ของฝ่ายปัจเจกมิตร ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นความพ่ายแพ้ในสมรภูมิต่าง ๆ ขณะที่สังเกตได้ว่าเรื่องอันเป็นเหตุการณ์การพ่ายแพ้ของไทยครั้งสำคัญ ๆ ที่มีปรากฏในพระราชพงศาวดารคือการ พ่ายแพ้ในสงครามปี พ.ศ. 2112 และ 2310 นั้นผู้จัดทำโคลงภาพพระราชพงศาวดาร "จงใจจะเลย" ไม่ทำออกแสดง ในจำนวนภาพและโคลงบรรยาย 26 ชุด ตามกล่าว มีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าบุเรงนอง ซึ่งถูกระบุว่าเป็นจอมเลวและ จอมรามัญทั้งสิ้น 8 รูปชุด

หากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ชำระหลังเสียกรุงปี พ.ศ. 2310 เป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์ที่มุ่งจะประติษฐานภาพลักษณ์ของพระเจ้าหงสาวดี (บุเรงนอง) ให้ความสำคัญเชิงขลังสมฐานะภาพของพระเจ้าจักรพรรดิราชอันพึงจะใช้ เป็นแบบอย่างด้วยการเน้นให้เห็นในชั้นขณะที่มีเหนือกษัตริย์อยุธยา คือพระมหาจักรพรรดิและพระมเหสี โคลงภาพพระราชพงศาวดารก็จะทำในสิ่งที่เรียกได้ว่า "ตรงกันข้าม" คือมุ่งจะเลือกแสดงให้เห็นแต่ภาพ "ความอัปยศ" ของจอมรามัญบุเรงนอง และเหล่าทวยหาญมอญมานเป็นสำคัญ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดได้แก่โคลงภาพที่ 11 ในชุดโคลงภาพพระราชพงศาวดารอันเป็นภาพ "เอาปืนใหญ่ยิงค่ายพระเจ้าหงสาวดี" ซึ่งแท้จริงเป็นเพียงเรื่องแทรกอยู่ในพระราชพงศาวดารเดิม และโคลงภาพที่ 12 ซึ่งเป็นภาพ "ยิงถูกกิ่งโพธิ์ในค่ายพระเจ้าหงสาวดี" ความโดยละเอียดของโคลงทั้ง 2 ชุดมีว่า...

รูปที่ 11 แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ

ภาพเอาปืนใหญ่ยิงค่ายพระเจ้าหงสาวดี

พระมหาจักรพรรดิให้	จัดสำ เปาเฮย
เกณฑ์ไพร่ประจำสำ	ใช้น้อย
เอาสินาศใหญ่มา	ลงสู่ เรือนา
ปืนชื่อนารายณ์สร้อย	เศษข้าสังหาร ฯ
ทวยหาญชาญยุทธบ้อง	ริบ

สองฝั่ง เคน เปรียนพรว	พรั่งพร้อม
ขึ้นจ้อชัก เรือคู	ศึกคัก
พอล้นลุ่มบ้านป้อม	ทอดทิ้งสายสมอ ฯ
พอมอญเห็นรีบร้อน	นำคดี ขึ้นนา
ทูล เหตุ เลศไพร	แต่เจ้า
ไปทันขาดวาที	ที่เล่า แกลงเขย
ไทยปล่อยปิ่นลูก เข้า	ตกข้างพลับพลา ฯ
บัญชาสั่งให้แต่ง	เคื่องพลี กรรมเขย
เอากระสุนสรวงผี	เสร็จแล้ว
รีบ เดินค่ายขยับหนี	จากถิ่น ขึ้นนา
ตั้งทุ่งพุก เล้าแควแล้ว	คลาศพันไพรินทร์ฯ ๔

รูปที่ 12 แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ภาพยังถูกทิ้งโพธิ์ในค่ายพระเจ้าหงสาวดี

ภูบาลนฤ เบนศรี เบื้อง	รามัญ
เกลิงคชกระโจมสุวรรณ	เวียดล้อม
พลพยุหียินประจัน	ณ สามพิ ทารเขย
ดำรัสให้โหมห้อม	หักปล้น เปลืองเวียง ฯ
จึงพระมหาจักรพรรดิเจ้า	จอมสยาม รัฐเขย
ขึ้นสั่งพระยาราม	เลื่อนพ้อ
เสน่สนารายณ์ปราช	ปราบศึก
ลงตระ เกาบันจ้อ	สิ้นร่ำรอยเบี่ยง ฯ
ศร เพลิงแผลงพลุ่ง เปรี๊ยะ	ปรี๊ยะยุทธ
ถอนถีบท้ายเรือทรุด	ขัดเต้า
สูงส่งกระสุนสดุด	สเคาะกึ่ง โพธิ์แซ
ฉันทเจียดค เซนพรเจ้า	เจอดหล้าแสงเตลง ฯ
ชาวประจำป้อมชื้อ	มหาชัย

โถมศราคมิไป

กวาดคว้าน

พลเหล้าตเลงประไลย

ลาญแหลก หลายแฉ

ไปฮึกไปหาญต้าน

ทัพหอดอยคินฯ^{๕๕}

โคลงภาพที่ 11 และ 12 นี้ ค้นเรื่องมีปรากฏในพระราชพงศาวดาร ผู้จัดทำได้คัดเลือกขึ้นมานำเสนอและให้ความหมายที่สอดคล้องสร้างความเข้าใจในทำนองให้เห็นความอาวหาญของกองทัพไทยภายใต้การนำของพระมหาจักรพรรดิที่มีเหนือกองทัพแดงของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง กระนั้นโคลงภาพที่มุ่งให้ความหมายและสร้างความรู้สึกลึกซึ้งกันที่ชัดเจนกว่าคือโคลงภาพที่ 17 แสดงภาพ "พระเจ้าหงสาวดีให้ถมถนนข้ามน้ำ"

รูปที่ 17 แผ่นดินพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชครั้งที่ 2

ภาพพระเจ้าหงชาวดีขุดอุโมงค์เข้าตีพระนคร

ปางบพิตรผ่านผ้า	แผ่นแดง
ดำริห์เลศหลายละ เบง	แยบเยื้อง
ย่างค่ายชิดคูเกรง	ป็นกราด มานา
ราชนายบอกเบื่อง	ขุดพื้นดินพล ฯ
ทุกทัพขยับไพรพร้อม	เพรียงกัน
รวงไผททำคัน	เขตรคั่ง
รัดคิภาคแขงขยัน	ขยับค่าย
แล่นอุโมงค์รุกรุ่ง	รันเข้าริมคู ฯ
ปรัมคัพทสงสืบ	แสนยา
หมู่แลหมู่โยธา	ธึกป้อ
ล่าซึ่งขุดขุดมา	มากมีว มุลเฮย
ล่าซึ่งขนขนรื้อ	เร่งแล้วราชการ ฯ
ชาวกรุงถนัดรู้	ไพร
ทลวงทลูปดพิ	ภายใต้
ประคิณคยิกคย	เขยื่อนขยค มานา
ส่องสินาสาดให้	สหัสซ้องโถมโถม ฯ ^{๕๖}

รูปที่ 18 แผ่นดินพระมหินทราธิราช ครั้งที่ 2
ภาพพระเจ้าหงสาวดีให้มณณขำมน้ำ

จอมพลอิสรล้า	หงษา วดีเขย
มีพระกษัตริย์	ประกาศห้าว
ศรีทัพ เร่งกริธา	พลสฤทธิ ผลิต
ขำสมมุทนต์ก้าว	โอบเอื้อมโอสวรรย์ ฯ
ขัตติยปราชด้าว	อัสภุณค์
สถิตยวัด เขาหินตรง	เกาะแก้ว
พระเจ้าแปรเสด็จดำรง	เรียงวัด จันทน์แย
เจ้าภูกามแก้วนแก้ว	ค่ายตั้งคพานเกลือ ฯ
สามแหล่งสามราชเจ้า	รคมชน
ขุด เร่งขุดดินชน	ลมน้ำ
เนื่องแน่นนิกรพล	เพี้ยเพียบ ภูมิเอย
หามหาน้างแมกปล้า	ทุมแท่งท่าถนน ฯ
นรานุรักษ์รอบด้าน	แคนนคร
แผลงมหัศจรรย์	สิ่งหล้า
มุงแม่นอรินทร์รอน	ราชูชีพ
มอญอมิตรามากหน้า	พินาศกลิ่งกลาดเจนิยน ฯ๗

หากพระเจ้าหงสาวดีในความรู้และเข้าใจของ "คนกรุงเก่า" คือกษัตริย์ราช
ผู้ยึดมั่นใน "ความถูกต้อง" (righteousness) ภาพลักษณ์ของพระองค์ที่ถูกนำเสนอในยุคนี้กลับ
เป็นภาพของกษัตริย์ผู้เป็นอริกับสยามรัฐที่ได้มีแต่จะดำเนินถึง "สัตย์สาบาน" ที่พระองค์ได้กระทำ
ไว้ การจะเข้าใจถึงภาพลักษณ์ตามกล่าวจำต้องเข้าใจในกระบวนการนำเสนอโคลงภาพพระราช
พงศาวดารก่อนว่า ถึงแม้โคลงภาพแต่ละชุดจะเป็นเรื่องที่จบในตอน แต่ก็มีความสัมพันธ์โดยเฉพาะ
ในด้านการให้ความหมายและสร้างภาพความเข้าใจสืบเนื่องกับโคลงภาพชุดที่มีลำดับมาก่อนหน้า
และที่มีลำดับตามมา ในโคลงภาพที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าบุเรงนองนี้ โคลงภาพที่ 15 เป็นภาพ
"สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าหงสาวดีทำสัตย์กันที่พลับพลา" จุดหมายสำคัญของภาพและเรื่อง
มุ่งแสดงการ "ทำสัตย์สาบาน" ระหว่างพระมหาจักรพรรดิ และพระเจ้าบุเรงนองเป็นการยุติกรณี

พิพาทและสงครามที่มีระหว่างหงสาวดีกับสยาม โคลงภาพชุดนี้มีโคลงอธิบายบทหนึ่งระบุว่า

จอม เกลง เลออาศน์แล้ว	แดลงไย
แต่พระเจ้าจอมไทย	ธ เรศช ร้อง
<u>ขออำนาจรัตนไตร</u>	<u>ยางค์ทิพ พยาน เหย</u>
<u>ศรีอยุธยา นอง</u>	<u>ทำนนี้ยกถวาย ๖๕๘</u>

กระนั้นลำดับภาพสืบเนื่องกับโคลงภาพชุดนี้คือโคลงภาพที่ 17 และ 18 นั้นกลับกลายเป็นภาพพระเจ้าบุเรงนองนำกำลังไพร่พลมอญพม่า บุกตีเอากรุงศรีอยุธยา เป็นสามารถสะท้อนภาพลักษณะของกษัตริย์พระองค์นี้ว่ามีได้ทรงจริงจังในลัทธิศาสนาที่มีให้กับกษัตริย์สยาม^{๖๑} การบรรยายให้เห็นบทบาทของพระเจ้าบุเรงนองว่ามีได้ เป็นกษัตริย์ที่ยึดมั่นในความถูกต้องจะมีปรากฏให้เห็นชัดเจนขึ้นในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ซึ่งถูกเขียนขึ้นในยุคที่สัมพันธ์สืบต่อกับยุคแห่งการปฏิรูปประเทศสมัย ร. 5

เป็นที่ควรสังเกตว่าในขั้นตอนการสร้างภาพ "อภัยศ" ให้กับกองทัพของพระเจ้าบุเรงนอง ผู้จัดทำโคลงภาพยังปลูกฝังความรู้สึก "รักบ้านเกิด เมืองนอน" และจงรักภักดีต่อองค์ประมุขของรัฐพร้อมกันไปดังเรื่องในโคลงภาพที่ 13 เป็นภาพ "ช้างพลายศรีมงคลพลายมงคลทวีป อาลวาด" แสดงเหตุการณ์คราวพระมหาจักรพรรดิส่งช้างศึกสำคัญ 2 เชือกให้พระเจ้าบุเรงนองเพื่อแลกคืนเอาองค์ราเมศวร และมหินทรที่เสียที่ถูกข้าศึกจับไปได้ โคลงภาพไม่เพียงมุ่งเน้นให้เห็นว่าฝ่ายตรงข้ามสิ้นปัญญาจะนำช้างศึกไทยกลับบ้านเมืองตนแต่ยังมุ่งปลูกฝังความรู้สึกผูกพันต่อดินแดนอันเป็นที่เกิด เมืองนอนด้วย ดังโคลงกำกับภาพบทสุดท้ายที่ว่า

บัคคสองช้างแปลก	เสียงหมอ ความเอย
อาลวาดพาหวันขอ	เช่นลู่
เหลือมือ เกลงรอ	ราส่ง คีนแซ
<u>ดูแลช้างยังรู้</u>	<u>รักตัววแดนตน ๖๕๐</u>

ในทางตรงกันข้าม คือต่อบุคคลผู้เอาใจผูกพันข้างศัตรูจะถูกปรามาสว่าเป็นผู้ "เผด็จชาติ" ดังเห็นได้ในโคลงภาพที่ 19 เรื่อง "พระมหาธรรมราชาอาสาเจรจาความเมือง" ซึ่งโคลงอธิบายภาพบทสุดท้ายระบุว่า

ชาวสยามยลภักตร์ผู้	<u>เผด็จชาติ</u> คนไทย
ต่างต่างวางสินาศ	เกลื่อนกล่อม
ธรรมราชโศคจากราช	ยานแล่น ถลาแผ
อินทรเดชแนกอุ้ม	ออกพันปีนประหาร ๖ ^๑

เป็นที่สังเกตได้ว่าในจำนวนภาพชุดที่เกี่ยวกับพระเจ้าบุเรงนองตีกรุงศรีอยุธยาไม่ปรากฏภาพอันเป็นเหตุการณ์สำคัญที่พระราชพงศาวดาร ซึ่งเป็นต้นเรื่องอธิบายความโดยให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับกษัตริย์พม่าว่าพระองค์นี้ไม่ว่าจะเป็นเรื่องตอนที่พระเจ้าหงสาวดีตีเมืองพิษณุโลกหรือชัยชนะที่ทรงมีต่อพระมหินทราธิราชอย่างเด็ดขาดถึงกับกุมตัวกลับไปยังกรุงหงสาวดีและสถาปนาพระมหาธรรมราชาขึ้นเป็นกษัตริย์สืบต่อ และหากพิจารณาโดยรวมแล้ว ภาพลักษณะของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตามมีแสดงในโคลงภาพพระราชพงศาวดารที่จัดทำขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จะเป็นภาพลักษณะของกษัตริย์ต่างแดนที่กริยาทพมาเพื่อชิงเอกราชของสยามรัฐ ซึ่งในขั้นตอนอันเป็นปฏิบัติการทางทหาร พระองค์มีอันต้องปราศัยในหลายสมรภูมิศึกทั้งยังสูญเสียไพร่พลทหารหาญเป็นจำนวนมาก พระเจ้าบุเรงนองในโลกทัศน์ผู้ปกครองไทยยุคนี้จึงไม่ใช่กษัตริย์ที่ยิ่งบุญบารมี และมีความเก่งกาจสามารถพิเศษ ส่วนเอกราชของสยามรัฐที่ถูกพระองค์แย่งชิงไปนั้น (ซึ่งไม่ได้มีทั้งภาพและเรื่องแสดงไว้ในชุดโคลงภาพพระราชพงศาวดาร) ภายหลังสมเด็จพระนเรศวรมหาราชของค้จอมสยามผู้ "ผดุงสยามราชบุรี" ก็สามารถกอบกู้เอกราชคืนมาดังโคลงอธิบายภาพที่ 26 เป็นภาพ "สมเด็จพระนเรศวรป็นค่ายพระเจ้าหงสาวดี" บทหนึ่งที่ว่า

ควรเห็นพิริยภาพท้าว	ทวนรงค์ ทานไทย
สยามหย่อนอิศริยลง	ราบแล้ว
<u>เอกราชกลับคืนคง</u>	<u>โดยเดชพระแล</u>
<u>ข้าชาคอธิราชแผ้ว</u>	<u>นับร้อยปีปลาย ๖^๒</u>

โคลงภาพพระราชพงศาวดาร เป็นบทนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์ยุคแรกเริ่มที่มุ่งบรรยายภาพพระเจ้าบุเรงนองให้ผิดเพี้ยนไปจากความเข้าใจเดิมที่เคยมีมา ภายหลังงานประวัติศาสตร์ชุดนี้แล้วได้ปรากฏงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ตามมาอีกเป็นจำนวนมากที่น่าเสนอภาพลักษณะของพระเจ้าบุเรงนองให้เห็นว่าเป็นกษัตริย์ปัจเจกมิตร ที่มีประพจน์อันไว้ซึ่งความชอบธรรมและเป็นผู้ปล้นเอกราชของชาติไทย พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เก่าแก่และสำคัญชิ้นหนึ่งที่มุ่งนำเสนอภาพลักษณะของพระเจ้าบุเรงนองตามกล่าว

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นหนึ่งในจำนวนหนังสือพระราชพงศาวดารที่หอพระสมุดหาต้นฉบับได้ในรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระยาตากษัตริย์ฯ ทรงให้บรรณานายไว้ว่า "หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานี้ได้ความว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงชำระใหม่ แก้ไขเพิ่มเติมของเก่าหลายแห่ง เพื่อความบริบูรณ์ขึ้นมา... เมื่อกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงชำระแล้ว นำต้นฉบับขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจแก้ไขจึงปรากฏพระราชหัตถเลขาอยู่ในต้นฉบับหลวง... (หนังสือพระราชพงศาวดารนี้) กล่าวความแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงในรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ จบเพียงจุลศักราช 1152"⁶³ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา นี้สมเด็จพระยาตากษัตริย์ฯ ได้ทรงนำมาตรวจต้นฉบับ แต่งคำปา และแต่งคำอธิบายเรื่องในรัชกาลต่าง ๆ โดยเฉพาะในภาคที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยา ภาพลักษณ์ใหม่ของพระเจ้าบุเรงนองที่ผิดแผกไปจากเดิมมีปรากฏอยู่ในภาคที่เป็นคำอธิบายนี้ หนังสือพระราชพงศาวดารนี้ถูกนำออกพิมพ์เผยแพร่ เป็นครั้งแรกภายใต้ชื่อ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ในปี พ.ศ. 2455 (ซึ่งในฉบับพิมพ์ครั้งแรกสมเด็จพระยาตากษัตริย์ฯ ยังไม่ได้ทรงแต่งคำอธิบายเรื่องในรัชกาลต่าง ๆ รวมไว้ คำอธิบายเรื่องตามกล่าวเริ่มมีปรากฏในฉบับที่ตีพิมพ์เป็นครั้งที่ 2 พ.ศ. 2457)⁶⁴ กล่าวได้ว่าหนังสือพระราชพงศาวดารนี้เป็นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ในแนว "ประวัติศาสตร์ชาติ" ชิ้นแรกที่เสนอโครงร่างประวัติศาสตร์ไทยทั้งหมดนับแต่ประวัติความเป็นมาของชนเชื้อชาติไทยตลอดเรื่อยมาจนได้เกิดการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยสืบต่อถึงอยุธยา และกรุงเทพฯ⁶⁵

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าบุเรงนอง พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ไม่เพียงทำหน้าที่สืบทอดภาพลักษณ์ของกษัตริย์พระองค์นี้ในฐานะปิตุมาตริของสยามรัฐและสยามราชวงศ์จากที่เคยมีแสดงไว้ในงานยุคก่อนหน้า แต่ยังได้ "ขัดเกลา" ให้เห็นถึง "ภูมิหลัง" และฐานะภาพของพระองค์ในประวัติศาสตร์ได้ถูกต้องชัดเจนขึ้น เจื้อนไขดังกล่าวเป็นผลสืบเนื่องจากการขยายองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับพม่าและพระเจ้าบุเรงนองผ่าน "คลังข้อมูล" จากภายนอกทั้งในส่วนที่เป็นงานประพันธ์ของชาวตะวันตก และยาสะวิน (yazawin) หรือมหาราชวงศ์ของพม่า⁶⁶ ดังเห็นได้ใน "อธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและสมเด็จพระมหินทราธิราช" สมเด็จพระยาตากษัตริย์ฯ ทรงระบุชัดเจนว่า สงครามที่อยุธยาทำกับพระเจ้าหงสาวดีในช่วงรัชกาลพระมหาจักรพรรดิและพระมหินทรนั้นมิได้เป็นสงครามที่ไทยทำกับมอญ หากแต่เป็นสงครามที่ไทยทำกับพม่า และ "พระเจ้าหงสาวดีที่ยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยานั้น เป็นพม่าทุกพระองค์"⁶⁷ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ฯ ยังทรงแจกแจงให้เห็นเพิ่มเติมว่า พระเจ้าหงสาวดีนั้นมิได้มีเพียง

พระองค์เดียว พระเจ้าหงสาวดีองค์ที่ยกกองทัพมาในสงครามเสียสมเด็จพระสุริโยทัย (พ.ศ. 2092) ได้แก่พระเจ้าตะเบงชเวตี้ เป็นคนละองค์กับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองที่กรีธาทัพมาในคราวสงครามช้างเผือกและสงครามเสียกรุง (ปี พ.ศ. 2112)^{๕๘} จึงกล่าวได้ว่างานพระนิพนธ์นี้เป็นหนึ่งในงานประวัติศาสตร์สำคัญที่ทั้งสร้าง ขึ้นมา และส่งผ่านภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะ "เจ้าพม่า" ผู้ล้นเอกราชไทยได้อย่างชัดเจนเป็นขั้นเป็นตอน^{๕๙}

ภาพพระเจ้าบุเรงนองตามกล่าวข้างต้นถูกนำตีแผ่ภายใต้กรอบทางความคิดที่ว่าสงครามระหว่างไทยกับพม่าเป็นสงครามระหว่างประเทศและชน 2 เชื้อชาติที่ชาติหนึ่งมีเจตจำนงที่จะรุกรานขณะที่อีกชาติหนึ่งนั้นรบเพื่อรักษาไว้ซึ่งอิสรภาพในชาติของตน^{๖๐} ดังความตอนหนึ่งในบทอธิบายเรื่องในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิและสมเด็จพระมหินทราธิราชซึ่งระบุว่า

เมื่อพระเจ้าหงสาวดีได้กรุงศรีอยุธยาแล้ว (พ.ศ. 2112)

การที่ทำทุกอย่างในเวลานั้นและต่อมา แลเห็นได้ชัด
ว่าตั้งพระทัยจะกดกรุงศรีอยุธยาลงเป็นเมืองขึ้น และ
ตัดรอนกำลังเสียไม่ให้ตั้งตัวเป็นอิสระได้อีกต่อไป
ทีเดียว ผู้คนพลเมืองบรรดาที่ตกอยู่ในเงื้อมมือ กวาด
ต้อนเอาไปเป็นเชลยหมด เหลือไว้ให้อยู่ประจำเมือง
เพียง 10,000 คน ทั้งชายหญิง...เป็นใหญ่ย่อยและ
เครื่องศตราวุธตลอดจนเงินทองของดีมีค่า พระเจ้า
หงสาวดีเก็บริบเอาไปหมด พระมหาธรรมราชาได้ครอง
กรุงศรีอยุธยาแต่เปลือกเมืองเท่านั้น...

ที่พระเจ้าหงสาวดีทำอย่างนี้ คิดดูก็มีดีแก่ไทยอยู่บ้าง
เมื่อไทยประจักษ์แจ้งการที่พระเจ้าหงสาวดีได้ทำใน
ครั้งนั้นแล้ว ข้าพเจ้าเข้าใจว่าคงรู้สึกมีใจเจ็บแค้น
ทั่วหน้า ตลอดจนผู้ที่เคยมีใจผูกฝักใฝ่นับถือ
พระเจ้าหงสาวดี เช่น พระมหาธรรมราชาเป็นต้น
จะรู้จักกรรราคาสามัคคี และความเป็นอิสรภาพ
ในชาติของตนดีเมื่อคราวนั้น เมื่อได้โอกาส
แรกจึงตั้งแข็งเมือง ช่วยกันสู้รบพวกหงสาวดี
อดทนแข็งแรงยิ่งกว่าคราวก่อน ๆ จนเอาอิสรภาพ

ของชาวไทยกลับคืนมาได้ และยังข้าพหากเพียร
ไปรพพุงแกแค้นจนเอาเมืองรามัญมาเป็นเมืองขึ้น
ของกรุงศรีอยุธยาได้ในทันตา พวกที่ได้เข้ามา
ทำแก่เมืองไทยในคราวนั้นได้แลเห็น และรู้สึก
เองเป็นอันมาก⁷¹

นอกจากอธิบายข้างต้น สมเด็จพระยาดำรงฯ ยังสรุปเหตุการณ์ในรัชกาลพระมหาธรรม
ราชาเพิ่มเติมว่า "ในแผ่นดินนี้ตอนต้น กรุงศรีอยุธยาขาดตกต่ำถึงขีดสุดซึ่งเคยปรากฏในพงสาวดาร
คราว 1 จนต้องลงเป็นเมืองขึ้นของต่างประเทศ แต่ในแผ่นดินนี้เองเหมือนกับที่ได้แลเห็นไทยพาก
เพียรทำสงครามอิสระกลับคืนมาได้ จึงนับว่าเป็นรัชกาลที่สำคัญรัชกาล 1 ในพงสาวดารของเมือง
ไทย"⁷² ขณะเดียวกันได้ทรงกล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรว่า "สมเด็จพระนเรศวรตั้งแต่มีพระชันษา
ทรงบัญชาการได้ ก็ตั้งตนทำการสงครามกู้อิสรภาพเมืองไทย และรณพยุขยาพระราชอาญาจักร
นับว่าได้ทรงทำแต่การทหารอย่างเดียวจนสวรรคตที่เมืองหาง"⁷³ และหากจะพิจารณาภาพรวม
ของสงครามไทยรบพม่าในพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ทั้งสองช่วงสมัยคือในคราว
เสียกรุง พ.ศ. 2112 และกรุงแตก พ.ศ. 2310 ประกอบกับอธิบายของสมเด็จพระยาดำรงฯ
ก็จะได้ภาพที่ชัดเจนขึ้นว่า สงครามที่ไทยทำกับพม่าในความรู้สึกของผู้คนไทยยุคนี้ไม่ได้เป็น
สงครามระหว่างราชสำนัก หากแต่เป็นสงครามระหว่างชาติหรือประเทศ เป็นสงครามที่บรรพบุรุษ
ข้าแผ่นดินไทยภายใต้การนำขององค์ประมุขของชาติร่วมแรงและเจตนารมณ์ร่วมกัน เพื่อปกป้อง
เอกราชของชาติและบ้านเมือง⁷⁴

พร้อมกันไปบนวิถีแห่งการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับพระเจ้าบุเรงนอง สมเด็จพระ
ยาดำรงฯ ก็ได้ทรงใช้พงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เป็นสื่อสลายภาพทัศนียภาพพระองค์นั้นใน
ฐานะพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงยึดมั่นในความถูกต้อง ชอบธรรม ดังเห็นได้ในกรณีการให้อรรถาธิบาย
ใหม่ต่อเรื่อง "สงครามช้างเผือก" อันเป็นสงครามแห่งเกียรติประวัติของพระเจ้าบุเรงนอง เห็น
ได้ว่า "สงครามช้างเผือก" อันเป็นเหตุการณ์ซึ่งผู้ชำระพงสาวดารยุคหลังเสียกรุงอาศัยเป็นสื่อ
สร้างภาพลักษณ์ของพระเจ้าหงสาวดีในฐานะพระจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ที่ยึดมั่นในความถูกต้องได้ถูก
สมเด็จพระยาดำรงฯ นำมาให้ความหมายใหม่ ในหน้าประวัติศาสตร์พระราชพงสาวดารฉบับ
พระราชหัตถเลขา สงครามครั้งนี้ไม่ถือเป็นสงครามที่กระทำตาม "กรอบประเพณีแห่งยุทธการ"
โดยเฉพาะการขอช้างเผือกของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองอันเป็นสมมติที่ครั้งหนึ่งเคยถือว่าเป็น
ของคู่บุญพระเจ้าจักรพรรดิและเป็น "ศรีพระนคร ซึ่งจะทำให้มันไม่ควร" พงสาวดารฉบับพระราช

หัตถเลข เป็น "ต้นราก" ของความคิดและการตีความว่าการขอช้างเผือกของพระเจ้าบุเรงนอง เป็นเพียง "การหาเหตุ" จะรุกรานเอาเมืองไทยเป็นเมืองขึ้น หัสนะเดียวกันนี้ไม่มีปรากฏอยู่เลย ในพระราชพงศาวดารเก่าที่ชำระกันหลังเสียกรุง⁷⁵ เรื่อง "สงครามช้างเผือก" ในความหมายใหม่นี้ไม่เพียงมีปรากฏในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลข แต่ยังมีปรากฏในงานประวัติศาสตร์ร่วมสมัยอื่นโดยเฉพาะงานพระนิพนธ์และงานแสดงบรรยายของสมเด็จพระยาคำarang อาทิ เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 (พ.ศ. 2460) อันเป็นที่มาของ พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (พ.ศ. 2471) และหนังสือไทยรบพม่า หรือ Our Wars with the Burmese ในสมัยต่อมา⁷⁶ และงานแสดงบรรยายพงศาวดารกรุงสยาม ที่ทรงบรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนับแต่เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2467 ตามคำชวนของสมเด็จพระเจ้ามงยาเธอเจ้าฟ้าฯ กรมขุนสงขลานครินทร์⁷⁷ งานพระนิพนธ์และบรรยายตามกล่าวล้วนให้ทรรศณียาใหม่ว่าด้วย "สงครามช้างเผือก" สืบเนื่องและขยายความต่อจากพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลข

ในทรรศณียาใหม่การขอช้างเผือกไม่ได้เป็น "แต่อุบายที่จะให้เกิดเหตุหาอำนาจครอบงำกรุงสยาม"⁷⁸ แต่ยังเป็นพฤติกรรมที่แฝงไว้ซึ่งอคติและไร้ความชอบธรรมด้วยประการทั้งปวงดังปรากฏ ความกล่าวบริภาษไว้ในบท "แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม" ของสมเด็จพระยาคำarang ว่าด้วย "พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาสมัยเมื่อเกิดมหายุทธสงคราม" ความมีว่า "ฝ่ายกรุงศรีอยุธยา เมื่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทะนุบำรุงบ้านเมืองดังกล่าวนั้นในการเที่ยวจับช้างเป็นพาหนะเผอิญได้ช้างเผือกถึง 7 ช้าง...ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองนั้นหาช้างเผือกไม่ได้ยินคำสรรเสริญบุญญาภิหารของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิออกไปถึงเมืองหงสาวดี ก็คิดริษยาเห็นว่าถ้าทั้งไว้พวกมอญและไทยในอาณาเขตต์ก็พากันมานิมนต์ถือนามสมเด็จพระมหาจักรพรรดิให้เป็นคู่แข่งขัน"⁷⁹ และในส่วนที่เป็นเหตุผลที่พระมหาจักรพรรดิไม่ทรงประทานช้างเผือกให้พระเจ้าบุเรงนองนั้น สมเด็จพระยาคำarang ทรงให้ทรรศณียาโดยละเอียดว่า

ที่พระเจ้าหงสาวดีขอช้างเผือก ที่จริงเป็นแต่อุบาย
จะหาเหตุมาตีเมืองไทยหรือจะให้ไทยยอมอยู่ในอำนาจ
เมืองหงสาวดีโดยไม่ต้องรบพุ่ง มิใช่ให้ช้างไปแล้ว
จะเป็นแล้วกันไป การที่ยอมให้ช้างเผือกกลับจะ
เป็นเหตุให้พระเจ้าหงสาวดีเห็นว่าลัวอำนาจ ถึงแม้
คนทั้งหลายทั้งในประเทศนี้และประเทศอื่น ๆ ก็
เข้าใจว่าลัวอำนาจพระเจ้าหงสาวดีเหมือนกับ พระเจ้า

หงสาวดีเห็นว่ากลัวแล้วที่ไหนเลยจะนิ่งอยู่ คงจะ
หาเหตุอื่นเอินเอื้อมเข้ามาเอาเมืองไทยเป็นเมืองขึ้น
ต่อไปในวันหน้า การที่จะยอมสละช้างเผือกให้ไม่
เป็นทางที่จะป้องกันภัยอันตรายได้อย่างไรดี อย่างดี
ก็เป็นแต่เสมอจะผิดพอให้ชั่ววันไป ในที่สุดถ้าไทย
ไม่ยอม เป็นเมืองขึ้นพระเจ้าหงสาวดีก็คงอยู่ในต้อง
รบพุ่งกับนั่นเอง เพราะฉะนั้นถ้าจะไม่ยอม เป็นเมือง
ขึ้นพระเจ้าหงสาวดีแล้ว ตั้งหน้าสู้สงครามเสียทีเดียว
อย่าให้ไพร่พลเมืองพากันเห็นว่ากลัวพระเจ้าหงสาวดี
จะดีกว่า^{๑๐}

ความไม่ชอบธรรมของพระเจ้าหงสาวดีโดยเฉพาะเรื่องที่จะเอา "เมืองไทย"
เป็นเมืองขึ้นไซ้เพียงจะมีปรากฏในคราว "สงครามช้างเผือก" ในสงครามคราวเสียกรุงปี พ.ศ.
2112 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชฯ ได้ให้บรรดาอธิบายถึงมูลเหตุแห่งสงครามเสียใหม่ทั้งในบท
"แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม" ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 เรื่อง ไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า
(พ.ศ. 2460) และในพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า เล่ม 1 (พ.ศ. 2471) ซึ่งมูลเหตุตาม
คำอธิบายใหม่ เหตุแห่งสงครามย่อมไม่ใช่ "เป็นประเพณีกษัตริย์ขัตติยราชจะเอาชัยไว้พระเกียรติยศ
แผ่ขอบเขตอาณาจักรให้กว้างขวาง" หากแต่เป็นเพราะพระเจ้าหงสาวดี "ยังไม่ได้เมือง
ไทยเป็นเมืองขึ้นสมคิด"^{๑๑}

ส่วนทางเมืองหงสาวดีซึ่งได้ทำสัญญาเลิกรบกัน
ครั้งนั้น ก็เป็นแต่ปรากฏภายนอกกว่ากลับเป็นไมตรี
กัน แต่ที่จริงสัญญาที่ทำนั้นเสมอเพราะความร้ายให้
เกิดผลในภายหลังต่อมาเป็นอันมาก ด้วยพระเจ้าหงสาวดี
ต้องการจะแผ่อาณาเขตต์เอากรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองขึ้น
ยกเรื่องช้างเผือกขึ้นอ้างเป็นแต่อุบาย ที่ยอมเป็นไมตรี
ก็เพราะตากรุงศรีอยุธยายังไม่ได้ มีไช้เพราะสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิยอมให้ช้างเผือก เพราะฉะนั้นถึงทำทาง
ไมตรีแล้วก็ยังจะคิดเอากรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองขึ้นมิรู้วาย
พระเจ้าหงสาวดีมารู้กำลังเมืองไทยเห็นว่าจะตีหักเอาด้วย

กำลังนั้นยาก จึงคิดอุบายอาศัยทางไมตรีซึ่งมีขึ้นกับไทย
ครั้งนั้นมาแสดงความชอบพอพระมหาธรรมราชาอุคหนอง
งาที่มีอำนาจขึ้นทางหัวเมืองเหนือ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
จะบังคับบัญชาว่ากล่าวตั้งแต่ก่อน พระเจ้าหงสาวดีคอยกีดกัน
อุคหนองช้างพระมหาธรรมราชาไว้ เป็นดังนี้มาเนือง ๆ จนใน
พระนครศรีอยุธยาเกิดกบฏแห่งพระมหาธรรมราชา ๆ ก็ต้องหนีไป
พึ่งพระเจ้าหงสาวดียิ่งขึ้นทุกที เลยเป็นเหตุให้ไทยเกิดแตก
ร้างกันขึ้นเอง ก็ถอยกำลังตั้งประสังข์ของพระเจ้าหงสาวดี
ด้วยประการฉะนี้^{๑๒}

พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองในโลกทัศน์ของผู้ปกครองไทยยุคปฏิรูปการปกครองประ
เทศนับสืบแต่รัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มาเป็นอย่างดี คือ "เจ้าต่างคำว้าวต่างแดน"
ที่มุ่งหมายจะเอา "เมืองไทย" เป็นเมืองขึ้น ภาพลักษณ์ตามกล่าวมาได้ไกลเกินภาพความเข้าใจที่ผู้
ปกครองสมัยนั้นและยุคต่อมาจะพึงมีกับชาตินิคมหาอำนาจตะวันตกที่แผ่แสนยานุภาพทางทหารเข้ามา
เพื่อแสวงหาอาณานิคมในโลกเอเชีย นอกเหนือจากภาพลักษณ์ตามกล่าวแล้ว พระเจ้าบุเรงนองในโลก
ทัศน์ของผู้ปกครองไทยยุคนี้ยังเป็นกษัตริย์ที่มีพฤติกรรมอันแฝงไว้ซึ่งอคติด้วยจิต "คิดริษยา" และมาก
เล่ห์เพทุบาย ทั้งยังมีชัยชนะที่ทรงกล้าสามารถเป็นเลิศเท่าที่พระราชพงศาวดารเก่ายกย่อง
สรรเสริญ โดยเฉพาะชัยชนะที่พระองค์มีต่อกรุงศรีอยุธยาหรือ "เมืองไทย" นั้นก็เป็นแต่เพียงหัย
ชนะครั้งเดียวคือในสงครามปี พ.ศ. 2112 ซึ่งก็เป็นผลสืบเนื่องจากการที่ "ไทยทรยศกัน
เอง หากไม่ก็เห็นจะไม่เสียกรุงฯ ในครั้งนั้น"^{๑๓} มูลเหตุข้อเท็จจริงของการทำศึกพม่าในปี พ.ศ.
2112 จะเป็นเช่นไรคงต้องศึกษาสอบสวนถึงยุทธศาสตร์ยุทธวิธีทางทหารโดยละเอียดแต่ในส่วนที่
สัมพันธ์กับภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองนั้นปรากฏเป็นหลักฐานชัดเจนว่าได้ถูกผู้ปกครองไทยยุคนี้
ให้หรือถาบันายผิดเพี้ยนไปจากพระราชพงศาวดารที่ชำระกันแต่เดิมมาก ภาพลักษณ์ใหม่ของพระ
เจ้าบุเรงนองที่ถือกำเนิดในยุคการปฏิรูปประเทศยังถูกส่งผ่านรุ่นหลังผ่านระบบการศึกษา และ
ตำราเรียนภายใต้บริบทการปลูกฝังสำนึกแห่งความเป็นชาติและการสร้างความรู้รักสามัคคี
ที่เข้มข้นขึ้นเป็นลำดับ

ผู้นำทางการเมืองไทยได้ถ่ายทอดโฉมหน้าของพม่าและพระเจ้าบุเรงนองในฐานะศัตรู
ของชาติสู่ประชาชนโดยเฉพาะเยาวชนผ่านระบบการศึกษาที่รัฐเป็นผู้จัดตั้งและควบคุม ตำราเรียน
ได้ถูกนำมาใช้ เป็นสื่อกลางการถ่ายทอด โดยเฉพาะตำราในวิชาประเพณีหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม

และประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารชาติไทย ซึ่งมักเน้นถึงความสำคัญในการต่อสู้ป้องกันประเทศชาติจากการรุกรานจากภายนอก หนังสือที่กล่าวได้ว่าถูกใช้ เป็นบรรทัดฐานในการเรียนการสอนและการเขียนตำราให้กับนักเรียน นิสิต นักศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสงครามไทย-พม่าคือหนังสือ ไทยรบพม่า

พระนิพนธ์ไทยรบพม่า ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งมีที่มาจาก "เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า" (พ.ศ. 2460) และพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (พ.ศ. 2471) ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 (ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ที่ทำไว้ก่อน)^{๘๔} เป็นงานค้นคว้าทางวิชาการเรื่องแรกและเรื่องเดียวที่อธิบายเหตุการณ์สงครามไทย-พม่าไว้อย่างละเอียดครอบคลุมเรื่องราวสงคราม ตั้งแต่ครั้งศึกเชียงกราน (พ.ศ. 2081) จนถึงศึกเชียงตุงในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าฯ (พ.ศ. 2395) ในชุมชนวิชาการไทยงานพระนิพนธ์นี้ยังเป็นหนึ่งใน "คัมภีร์" นิพนธ์เขียนทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่ไม่เพียงถูกนำไปใช้อ้างอิงในที่ต่าง ๆ แต่ยังเป็น "แบบแผน" ให้กับตำราเรียนทั้งในระดับประถม มัธยมศึกษาจนถึงอุดมศึกษาแต่ที่สำคัญเหนืออื่นใดนั้นอยู่ที่สารัตถะว่าด้วยเหตุการณ์สงคราม โดยเฉพาะชื่อของงานพระนิพนธ์คือไทยรบพม่า ได้สื่อความหมายให้เป็นที่รับรู้อย่างสืบเนื่องและแพร่หลายว่า สงครามที่อยู่ยารบกับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ซึ่งเป็นสงครามครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์จนเป็นเหตุให้ต้องเสียทั้งช้างเผือกและเสียกรุงในปี พ.ศ. 2112 นั้นมิได้เป็นสงครามที่ไทยรบกับมอญหรือรามัญหากแต่เป็นสงครามที่ "ไทยรบกับพม่า" ดังที่ได้ทรงกล่าวไว้ในบทนำของหนังสือว่า "สงครามที่ได้ทำมา ที่จริงรบกับพม่ามิใช่มอญ ข้าพเจ้าจึงเรียกชื่อเรื่องหนังสือนี้ว่า เรื่องไทยรบพม่า" ภายใต้เงื่อนไขแห่งความเข้าใจนี้ภาพลักษณ์ของพระเจ้านุเรงนองได้ถูกดัดแปลงให้เป็นที่ยอมรับนับเนื่องมาโดยปราศจากข้อสงสัยว่าพระองค์มิได้เป็น "จอมเกล่ง" หากแต่เป็น "เจ้าพม่า" ผู้ปล้นเอกราชของชาติไทย

ข้อมูลและทัศนะของผู้ทรงพระนิพนธ์ไทยรบพม่า ที่มีต่อพม่าในฐานะชาติที่เป็นคู่ศัตรูของไทยและที่มีต่อพระเจ้าบุเรงนองในฐานะ เจ้าพม่าผู้แย่งชิงเอกราชของชาติไทยอันเป็นเหตุให้สงครามที่ไทยทำกับพม่าส่วนใหญ่เป็นการต่อสู้เพื่อรักษาอธิปไตยของบ้านเมืองและถึงแม้จะมีบ้างที่ไทยไปบุกรุกพม่าก็เพียงเป็นการตอบแทนที่พม่าได้เคยมารุกรานไทยก่อนนั้น^{๘๕} ได้ถูกหยิบยืมสานต่อดังมีปรากฏให้เห็นในงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของขุนวิจิตรมาตรา (สง่าอำมาตย์โท สง่าภานุภาคพันธุ์) เรื่องหลักไทย (พ.ศ. 2471) ซึ่งเป็นงานที่มีอิทธิพลอย่างสูงในวงการการศึกษาและการจัดทำตำราเรียน

ขุนวิจิตรมาตราได้กล่าวในคำแถลงของหนังสือหลักไทยว่า "หนังสือนี้เรียบเรียงขึ้นด้วยความมุ่งหมายที่จะส่งเสริมให้ไทยมีใจจงรักต่อชาติ เพิ่มพูนความเลื่อมใสในทางศาสนา และภักดีต่อกษัตริย์"^{๑๖} ด้วยเหตุนี้ในเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวข้องกับสงครามระหว่างไทยกับพม่าผู้แต่งจึงระบุชัดเจนว่า เป็นสงครามรักษาอิสรภาพ ที่น่าสนใจยิ่งไปกว่าคือผู้แต่งยังได้สร้างความสับสนเรื่องของเหตุการณ์สงครามในประวัติศาสตร์เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่าบนเส้นทางการต่อสู้เพื่ออิสรภาพของชาตินั้นไทยต้องเผชิญกับศัตรูหลายชาติหลายเผ่าพันธุ์ สงครามที่สมเด็จพระนเรศวร "กู้อาณาจักรสยามให้ฟื้นคืนคงเป็นอิสรภาพ" จากที่ได้เสียไปให้กับ "พระเจ้าบุเรงนองหรือพระเจ้าชนะสิบทิศ" เป็นหนึ่งในสงครามกู้อิสรภาพซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำ

เหตุที่ทำให้ไทยสยามเจริญและทรงอิสรภาพไว้ได้
ก็คือพระเพทมีพระมหากษัตริย์ปกครอง พระมหากษัตริย์
เป็นหัวหน้ารวมมนุษยชาติไทยตั้งเป็นปีกแผ่นขึ้นใน
ยุคโบราณประวัติสืบต่อชาติไทยมาจนสมัยปัจจุบันนี้
และเมื่อชาติไทยมาตั้งมั่นลงได้ในแคว้นสุวรรณภูมิ
แล้ว อิสรภาพของชนชาติไทยได้สลายไปหลายครั้ง
แต่มีพระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้ากู้ได้เสมอ ในยุคสมัย
ประวัติไทยสยามเสียอิสรภาพแก่ขอม พระเจ้าพรหม
เป็นหัวหน้ากู้ได้คราวหนึ่ง และพระเจ้าศรีอินทราทิตย์
กู้ได้คราวหนึ่ง ในยุคปัจจุบันประวัติไทยสยามเสีย
อิสรภาพแก่พม่า 2 ครั้ง สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
เป็นหัวหน้ากู้ได้คราวหนึ่ง พระเจ้ากรุงธนบุรีกู้ได้คราวหนึ่ง
.....
ในสมัยกรุงเทพมหานคร เป็นเวลาที่ไทยสยามกำลังจะตั้งตัว
ขึ้นในระหว่างที่ชนชาติพม่าตั้งหน้าตั้งตารออิสรภาพไทย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็เป็นวีรบุรุษ
สามารถล้างศึกพม่า จรรโลงและผดุงชาติให้ดำรงอยู่
ได้ในระยะนั้นอย่างวิเศษ... ในกาลต่อมาเป็นเวลา
ที่ไทยจำเป็นต้องคบหากับชาวยุโรปที่แผ่อำนาจมาทาง
ตะวันออก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็
ทรงพระปรีชาสามารถรอบรู้ในวิธีการรัฐประศาสน์ของชนชาว

ยุโรป และตั้งต้นนำชาติไทยเข้าติดต่อกับชาติฝรั่งต่าง ๆ
จนบังเกิดผลดีแก่ชาติและประเทศอย่างน่าอัศจรรย์...^{๑๗}

การร้อยรัดศึกษาทั้งศึก เสี่ยงกรุงสมัยพระมหาจักรพรรดิและพระมหินทร์ เข้าเป็นส่วน
หนึ่งในกรอบประวัติศาสตร์แห่งการต่อสู้เพื่อความ เป็น เอกราชของชาติอันมีต้น เค้าทำกันมาแต่ช่วง
รัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เป็นอย่างช้าและมาปรากฏ เป็นภาพลักษณ์ที่ชัดเจนในช่วงรัชกาล
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ สืบต่อเรื่อยมาดังมีหลักฐานปรากฏในหนังสือพงศาวดารฉบับพระราช
หัตถเลขา ไทยรบพม่า และโดย เฉพาะหลักไทย ซึ่งนับเป็นงานที่ทำให้ภาพตามกล่าวได้สำเร็จสมบูรณ์
ที่สุด (หากไม่นับรวมงาน A History of Siam [1926] ของ W.A.R. Wood)^{๑๘} นับได้ว่า
เป็นขั้นตอนแห่งการพัฒนาภาพลักษณ์ของพม่าในฐานะปัจเจกมิตรของชาติและประเทศไทยถึงขั้นสูงสุด
พม่าและกษัตริย์พม่า เที่ยงพระ เจ้าบุเรงนองได้ถูกทำให้ เป็น "สัญลักษณ์ของปัจเจกมิตรที่ตายตัว"
พร้อมที่จะถูกหยิบยกขึ้นมา เปรียบ เทียบกับปัจเจกมิตรของชาติและประเทศในยุคสืบมาได้อย่างสอดคล้อง
กลมกลืน

งานเขียนทางประวัติศาสตร์เรื่องไทยรบพม่า ไม่เพียงส่งอิทธิพลต่อหลักไทย ซึ่งเป็น
หนังสือที่มีอิทธิพลสืบเนื่องช้านานในวงการศึกษาไทย แต่ยังมีอิทธิพลส่งทอดถึงปราชญ์ที่สอน
และสร้างตำราประวัติศาสตร์พื้นฐานทั้งในระดับมัธยมและอุดมศึกษาด้วย ดังเห็นได้ในหนังสือแบบ
เรียนประวัติศาสตร์สยาม ภาคพุทธศาสนา กรุงสุโขทัย, ศรีอยุธยา กับภาคกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ
(พ.ศ. 2480) ซึ่งพระปวโรฬารวิทยา อาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบได้มอบหมายให้ขุนวิทยา
วุฒิ หลวงชุมพลศิกร และหลวงลือล้ำศาสตร์เรียบเรียงขึ้นสำหรับนักเรียนโรงเรียนสวนกุหลาบและ
โรงเรียนต่าง ๆ ของยุคนั้น^{๑๙} และเห็นได้ในบทบรรยายวิชาประวัติศาสตร์สยามของนายพลตรี
หม่อมเจ้าทองทิมาฯ สำหรับนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นับแต่ปี พ.ศ. 2478 เป็นอย่างช้า ใน
บทบรรยายตามกล่าวมีความตอนหนึ่งกล่าวถึงพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองว่า "ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดี
กำลังมีอำนาจมาก แต่แผ่อาณาเข้างเือกไม่ เมื่อได้ยินคำสรรเสริญของพระมหาจักรพรรดิมาก
กว่าคน ก็บังเกิดการริษยา ให้รู้สึกไม่พอใจพระทัยเป็นที่ยิ่ง... จึงใคร่ที่จะตัดทอนกำลัง แต่เอื้อมหาเหตุ
ไม่ค่อยได้ ต่อมาจึงเอื้อมหาเหตุมาขอช้าง..."^{๒๐} ขอบเขตอิทธิพลของงานพระนิพนธ์ไทยรบพม่า
นั้นมิได้จำกัดอยู่แค่วงแวดวงพลเรือน ในแวดวงการศึกษาของนักการศึกษาภาคทหารพระนิพนธ์
เดียวกันนี้ยังถูกใช้ เป็นต้นแบบของตำราประวัติศาสตร์โดย เฉพาะตำราที่พันโทพระวิเศษพจนกิจผู้
เป็นอาจารย์ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก (พ.ศ. 2455-84) เรียบเรียงขึ้นภายใต้ชื่อ แนวสอน
ประวัติศาสตร์สำหรับนักเรียนนายร้อยทหารบก และนักเรียนเทคนิคทหารบก (พ.ศ. 2477) คำ

เราตั้งกล่าวกล่าวถึงมูลเหตุแห่งสงครามข้างเผือกว่า "ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองนั้นหามีข้างเผือกไม่ ครั้นได้ทรงทราบกิตติศัพท์แห่งการมีข้างเผือกของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ทรงอริสา และมีความเห็นต่อไปว่า ถ้าไม่ปราบปรามเสียให้ราบคาบ ไพรบ้านพลเมืองของพระองค์ ก็จะพากันนิยมบารมีสมเด็จพระมหาจักรพรรดิมากขึ้นทุกที..."⁹¹ ตำราเล่มเดียวกันยังกล่าวถึงปฏิบัติการของพระเจ้าบุเรงนองในสงครามปี พ.ศ. 2112 ลอกเลียนตามอรรถาธิบายที่มีในหนังสือ ไทยรบพม่า เป็นความว่า "ครั้งนั้นพระเจ้าบุเรงนองถือว่า ได้กรุงศรีอยุธยาด้วยการรบพุ่งเสียไพร่พลเป็นอันมาก จึงทำเหมือนเมืองชะเลยอย่างเต็มที่ เช่นให้เก็บบริวารทรัพย์สมบัติ และกวาดต้อนราษฎรไปเป็นชะเลยเป็นอันมาก เหลือไว้สำหรับบ้านเมืองเพียงหมื่นคน ส่วนสมเด็จพระมหินทรมหาราชกับพระญาติพระวงศ์นั้น ก็ให้คุมเอาไปกรุงหงสาวดี..."⁹²

ดังได้กล่าวเป็นสังเขปแล้วถึงคติการรวมเอาศึกพม่าสมัยอยุธยาเข้าเป็นส่วนหนึ่งในกรอบประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อให้อำนาจซึ่งอิสรภาพของชาติที่มีมาโดยสืบเนื่องนับแต่ก่อนสมัยตั้งกรุงสุโขทัยนั้น ส่งผลโดยตรงต่อการสร้างภาพลักษณ์ของพม่าและกษัตริย์พม่า เช่น พระเจ้าบุเรงนองให้เป็น "สัญลักษณ์ของปัจเจกนิยมที่ตายตัว" พร้อมจะถูกหยิบยืมมาเปรียบเทียบกับปัจเจกนิยมที่ถือกำเนิดในกรอบสภาพแวดล้อมของสังคมการเมืองยุคใหม่ได้อย่างกลมกลืน ดังกรณีการหยิบยกเอาพม่าและพระเจ้าบุเรงนองขึ้นเปรียบเทียบกับศัตรูที่รัฐบาลไทยระบุว่า เป็นผู้นำภัยรุกรานที่ร้ายแรงที่สุดซึ่งได้แก่ คอมมิวนิสต์

พันเอกชินวุธ สุนทรสิมะ ได้เปรียบเทียบพม่ากับศัตรูผู้บ่อนทำลายความมั่นคงของชาติยุคใหม่ว่า "ปัญหาความมั่นคงของชาติเป็นเรื่องจริงและเป็นสิ่งที่คุกคามบ้านเมืองของเราอยู่ สภาพของปัญหานั้นย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและยุคสมัย ในสมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์ ปัญหาความมั่นคงของชาติเป็นเรื่องสงครามกับพม่าเป็นส่วนใหญ่ ต่อจากนั้นเป็นปัญหาคุกคามจากจักรวรรดินิยม ในปัจจุบันนี้ปัญหาความมั่นคงของชาติเป็นเรื่องของสงครามลัทธิศัตรูของเราคือ คอมมิวนิสต์"⁹³

บทเปรียบเทียบที่ชัดเจน รุนแรง และผนวกเอาพระเจ้าบุเรงนองเป็นส่วนหนึ่งของตัวอย่างที่น่ามีปรากฏในงานประวัติศาสตร์ของ พ.อ. จง สืบจากยง เรื่อง สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอน ประกาศอิสรภาพและเตรียมการสู้ศึกใหญ่ ซึ่งมีความตอนหนึ่งกล่าวว่า

การพ่ายแพ้ของไทยนี้ (พ.ศ. 2112) เป็นที่น่าอัปยศอดสูยิ่งนัก
แม้แต่พระมหากษัตริย์ยังถูกเหยียบย่ำพระเกียรติยศ เสนาพศุคา-

มาคมย์ และอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายจะถูกเหยียบย่ำเพียงไร
ในเรื่องการหมิ่นเกียรตินี้ พระราชพงศาวดารทุกฉบับมี เนื้อ
ความต่างกัน ตามความพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ
เลขาว่า "จึงพระมหาอุปราชก็ให้รับสมเด็จพระมหินทรธาธิราช-
เจ้าแผ่นดินออกไปถวายสมเด็จพระเจ้าหงสาวดี ณ พลับพลา
วัดมเหยงค์ สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีทอดพระเนตรเห็นจึงตบ
พระหัตถ์ที่ราชอาสน์ แล้วตรัสเชิญเสด็จพระมหินทรธาธิราชให้
เข้ามานั่ง สมเด็จพระมหินทรธาธิราชเจ้าก็คลานเข้าไปตามรับ
สั่ง แต่ทว่าหาถึงที่ตบพระหัตถ์ไม่..." ท่านผู้อ่านที่เคารพรักทั้ง
หลายได้อ่านความตอนนี้อยู่รู้สึกสลดใจหรือไม่ ถ้าท่านสลดใจ
แล้วก็ขอให้พวกเราลองถกเถียงความคิดถกเถียงใจ และถกเถียงกาย
ต่อสู้ทุกวิถีทางกับมหาภัยคอมมิวนิสต์ซึ่งคุกคามอยู่ทั้งในและนอก
ประเทศเพื่อรักษาแผ่นดินไทยไว้ไม่ให้ให้เป็นของใครต่อไป อย่า
ให้ประวัติศาสตร์ซ้ำรอยอีกเป็นอันขาด และอย่าลืมว่าเราจะ
ถอยไปทีละอย่างสมัยเก่าแก่ไม่ได้อีกแล้ว^{๑๔}

พระเจ้าบุเรงนองในกรอบหรือบริบทของประวัติศาสตร์ไทยยุคหลังคือ เจ้าพม่าผู้มี
จิตริษยา หรือจิตใจคิดแต่จะขยายอำนาจรุกรานและปล้นชิงเอาเอกราชของเมืองไทย ภาพลักษณ์
ตามกล่าวนี้ถูกสร้างและส่งผ่านสู่ประชาชนผ่านระบบการศึกษาที่รัฐจัดตั้งและความคุมพร้อมไปกับการ
ที่พม่าและพระเจ้าบุเรงนองได้ถูกหล่อหลอมให้ เป็นแบบสัญลักษณ์หรือตัวอย่างของปัจเจกมิตรที่คงตัว
เหมาะจะถูกหยิบยกขึ้นอ้างควบคู่กับปัจเจกมิตรในยุคลหลังโดย เฉพาะคอมมิวนิสต์อันนับว่าเป็นอีกชั้นพอน
พัฒนาการที่น่าสนใจ กระนั้นภาพลักษณ์ของพระเจ้าบุเรงนองในฐานะ เจ้าพม่าผู้ปล้นเอกราชไทยมิ
ได้ เป็นที่สุดของการเปลี่ยนแปลงเชิงภาพลักษณ์ของกษัตริย์พม่าพระองค์ที่มีในโลกทัศน์ไทย ในยุคที่
องค์แห่งความรู้และความบันเทิงในรูปแบบใหม่ไม่ได้ถูกผูกขาดและแลกเปลี่ยนเฉพาะในกลุ่มของชน
ชั้นปกครอง แต่ได้ขยายวงสู่ประชาชนระดับสามัญชนผู้ผันตัวเข้ามา เป็นทั้งผู้ผลิตและ เผยแพร่อันมีเวที
หนังสือพิมพ์เป็นสนามให้แสดงจุดยืนทางความคิด กระจายความรู้และข่าวสาร และอาศัยหากิน
เลี้ยงปากเลี้ยงท้องและครอบครัว เรื่องราวของพระเจ้าบุเรงนองได้ถูกนำกลับมาสร้างขึ้นอีกครั้ง
เกิดเป็นภาพลักษณ์ใหม่ที่มีทั้งเสน่ห์และพลังดึงดูดลึกลับทอด ผืนแปรและแพร่ขยายอย่างกว้างขวางที่สุด
เท่าที่เคยมีปรากฏในประวัติศาสตร์แห่งการสร้างภาพลักษณ์ของกษัตริย์พม่าพระองค์นี้ในสังคมไทย

เชิงอรรถ

1. ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2475 (พระนคร : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2525) หน้า 90; วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แต่ง นิจอทองโสภิต แปล, แผ่นดินพระนั่งเกล้า (พระนคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514) หน้า 234-90.

2. ศาสตราจารย์ ขจร สุขพานิช, "เบื้องหลังวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112" ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์: บางกอก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2524) หน้า 230-56.

3. Tej Bunnag, "The Provincial Administration of Siam From 1892 to 1915 : A Study of the Creation, the Growth, the Achievements, and the Implications for Modern Siam, of the Ministry of the Interior under Prince Damrong Rajanubhab," Ph.D. diss, University of Oxford, 1968, pp. 13-14 75-76; Dhida Saraya, "The Development of the Northern Tai States from the Twelfth to the Fifteenth Centuries," Ph.D. diss, University of Sydney, 1982, pp. 13,14; David K. Wyatt, Thailand: A Short History (New Haven and London: Yale University Press, 1983) pp. 181,182.

4. D.G.E. Hall Burma (London: Hutchinson & Co., 1960) pp. 92-96.

5. กรมหมื่นบราธิประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 4 (2456), หน้า 363-67, 369-72; พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 5 (2456), หน้า 384-85.

6. Major Snodgrass, Narrative of the Burmese War (London: John Murray, Albemarle-Street, 1827) p. 1; D.G.E. Hall, Burma, pp. 101-103.

7. Edward Whiting Fox, The Emergence of the Modern European World (Oxford, 1992) pp. 132-36.

8. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องพงศาวดารอันเป็นมูลเหตุแห่ง จดหมายเหตุสมเด็จพระนเรศวรมหาราช," จดหมายเหตุสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (กรุงเทพฯ : บริษัทหอการค้าไทย จำกัด, 2530) หน้า 4, 5.

9. Major Snadgrass, pp. 8-22, 27-32, 44, 78-79 and 90-91.

10. D.G.E. Hall, op.cit., p. 103; D.G.E. Hall ระบุว่าในสงครามครั้งนั้นอังกฤษมีกำลังรบรวมแล้วถึง 40,000 คน ในจำนวนนี้มีที่เสียชีวิตไปไม่ต่ำกว่า 15,000 คน แต่ทว่าเพียง 4% ของจำนวนดังกล่าวที่เสียชีวิตเพราะการปะทะต่อสู้, เล่มเดียวกัน, หน้า 105; ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน B.R. Pearn, "The War of 1824" in A History of Rangoon (Rangoon, 1939), pp. 111-29; สงครามอังกฤษพม่าครั้งนี้กินระยะเวลายาวนานกว่า 2 ปี เนื่องจากกองกำลังอังกฤษยังไม่คุ้นกับสภาพภูมิอากาศและที่ตั้งของพม่า แต่หากพิจารณาโดยละเอียดจะเห็นว่าการรบครั้งสำคัญที่กำหนดผลแพ้ชนะของสงครามเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาอันสั้นยิ่งคือในช่วงระหว่างวันที่ 1-14 ธันวาคมของปี พ.ศ. 2367 (ค.ศ. 1824) ซึ่งครั้งนั้นเป็นการรบในเขตปริมณฑลอย่างกรุงแม่ทัพพม่าคือมหาบัณฑิต (Bandula) ขุนพลผู้กระเดื่องนามที่สุคตของยุคซึ่งเคยทำศึกมีชัยมาหลายสมรภูมิทั้งในมณฑลและอะระกัน ในการรบครั้งนั้นมหาบัณฑิตนำกำลังพลจากนครหลวงคือกรุงรัตนปุระลงมาถึงประมาณ 60,000 คน ซึ่งล้วนเป็นทหารชาวยุโรป แต่ภายหลังจากที่ปะทะกับกองทัพอังกฤษซึ่งมีทหารฝรั่งถืออาวุธไม่เกิน 1,300 กับทหารแขก (sepoys) 2,500 คน เป็นเวลาครบครันราว 15 วัน มหาบัณฑิตก็เหลือกำลังทหารในบังคับบัญชาแค่เพียง 7,000 คน ต้องขมซานถอยไปตั้งรับทัพอังกฤษที่เมืองคณูหรือคณู (Danubyu หรือ Donoobew) บนลำน้ำปันชะลาย (Panhling) อันเป็นเส้นทางน้ำสำคัญตัดออกสู่สาทรระวดีใหญ่ แท้จริงการเตรียมการรบของมหาบัณฑิตโดยเฉพาะการตั้งค่ายและป้อมปืนขึ้นริมลำน้ำคอยดักรอเรือข้าศึกที่เข้ามาทางปากแม่น้ำ เข้าหลักตำราพิชัยสงครามสอดคล้องกับยุทธวิธีการรบที่เข้ามาแต่โบราณของบ้านเมืองที่ตั้งในลุ่มน้ำสำคัญบนพื้นที่ราบเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ที่จะรับข้าศึกที่ยกเข้ามาทางปากแม่น้ำใหญ่ และที่สำคัญคือเป็นยุทธวิธีเดียวกับที่ราชสำนักรัตนโกสินทร์เคยมาใช้ในการโจมตีของเรือปืนอังกฤษในปลายปี พ.ศ. 2368 เมื่อเกิดข่าวลือว่าอังกฤษจะ

ยกทัพขึ้นมายึดกรุงสยาม กระนั้นกำลังอันมหาศาลและเทคนิควิธีการรบของมหานัณฑุละก็ไม่วางยับ
ยั้งอาวุธที่ทันสมัยและระเบียบวิธีรบของกองทัพอังกฤษได้ ภายหลังการพ่ายแพ้ในเดือนธันวาคม
ของปี พ.ศ. 2367 เพียงประมาณ 4 เดือน มหานัณฑุละแม่ทัพใหญ่ก็ได้จับชีวิตลงที่เมืองฉุญญู (1
เมษายน 2368) เมื่อถูกกำลังอังกฤษใช้ปืนใหญ่ที่ทันสมัยรวมทั้งปืนมอร์ตาร์ (mortar) ขึ้นตั้งหอบ
ยิงกระหน่ำค่ายสนับสนุนด้วยปืนคาบเรือหรือ broadside guns ขบวนการสิ้นชีวิตของมหานัณฑุละ
ครั้งนั้นตกเป็นเรื่องสำคัญเพราะปรากฏมีรายงานถึงทางกรุงเทพฯ ในราวเดือนสิงหาคมของปี
เดียวกันเป็นหลายครั้งทั้งยืนยันว่ากองทัพอังกฤษอยู่ทางลงไปจากนครหลวงอังวะเพียงชั่วเวลาเดิน
ทางเพียง 3 วัน สงครามอังกฤษ-พม่า ครั้งนั้นนับเป็นครั้งแรกที่มหาอำนาจอันเป็นตัวแทนตะวันตก
ยุคล่าอาณานิคมได้นำยุทธวิธีเรือปืนอันเทียบได้กับป้อมปืนลอยน้ำ (floating gun carriage)
มีปืนใหญ่ประจำการอันเป็นอาวุธที่ทรงประสิทธิภาพและได้เปรียบเหนือกำลังพื้นถิ่นมาปรับใช้เพื่อ
สยบและเอาชนะบ้านเมืองที่พัฒนาความเป็นใหญ่ด้วยการสร้างชุมกำลังคุมเครือข่ายลุ่มน้ำสำคัญ
เช่นรัฐจาร์ตไทยและพม่า ยุทธวิธีการใช้เรือปืนยังถล่มเมืองป้อมและปราการริมน้ำเรือขึ้นไปตาม
ทางน้ำใหญ่สู่นครหลวงที่ยังถูกขนานมาใช้กับพม่าครั้งนี้ไม่เพียงทำให้เจ้าพื้นถิ่นโดยเฉพาะผู้ปกครอง
รัตนโกสินทร์ได้ประจักษ์ถึงความเหนือล้ำของกำลังและอาวุธของมหาอำนาจตะวันตก แต่ยังเป็น
แบบอย่างให้เจ้าอาณานิคมอย่างฝรั่งเศสนำมาใช้ข่มขู่ราชรัฐไทยในสมัยต่อมา; Snodgrass,
op.cit., pp. 99-116, 174, 175; กรมหมื่นนราธิปฯ, อ้างแล้ว, หน้า 386-418;
The Burney Papers, vol. 1, pp. 1-6, 23-26, D.G.E. Hall, Burma, pp.
97-105.

11. D.G.E. Hall, Burma, p. 105, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 1, อ้างแล้ว, หน้า 98.

12. Snodgrass, op.cit., pp. 314-19; John Grawford, Journal
of an Embassy from the Governor-General of India to the Court of
Ava in the year 1827 (London, 1829) pp. 35-43; The Treaty of Yandabo
(1826) ในภาคที่เป็นภาษาพม่ามีระบุใน The Royal Orders of Burma
(หรือพระราชกำหนด) ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2369 (1826) ดู The
Royal Orders of Burma, A.D. 1598-1885 Part Eight A.D. 1813-1853,
edited with introduction, notes and summary in English of Each Order
by Than Tun (Kyoto: The Centre for Southeast Asian Studies, Kyoto

University, 1988) pp. 101-104, 445-46; The Treaty of Yandabo ภาษาพม่าถูกแปลออกเป็นภาษาอังกฤษโดยละเอียดพร้อมคำอธิบายศัพท์โดย Anna J. Allott, The Treaty of Yandabo 1826, to be published; ดู สมเด็จพระมหาธีรราชูปถัมภ์, ไทยรบพม่า (พระนคร : แพร่พิทยา, 2514) หน้า 754-56.

13. D.G.E. Hall, Burma, p. 105; see Article Two of the Treaty of Yandabo, note 128.

14. Edward Balfour, The Cyclopaedia of India and of Eastern and Southern Asia, Vol.I (1967) pp. 524-25; รายละเอียดเรื่อง British Burma อยู่ในเรื่องเดียวกัน Vol.II, pp. 290-94; ฐานะและขอบเขตอำนาจของ Chief Commissioner อยู่ในเรื่องเดียวกัน, Vol. I, p. 795.

15. กรมหมื่นนราธิปฯ พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 5, หน้า 412.

16. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2367-2394, พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงวงษานุประพัทธ์ (ตาด สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) (พระนครโรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2481) หน้า 25; มีหลักฐานแวดล้อมยืนยันว่าราชสำนักรัตนโกสินทร์ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับข่าวสารสงคราม อังกฤษ-พม่า (1824-26) ในหลายด้านทั้งจากหนังสือของ John Crawford ที่เข้ามาในปี พ.ศ. 2367 จากการรายงานของ Captain Henry Burney, จากใบนอกหัวเมืองหน้าด่าน, จากคำให้การลูกค้าอังกฤษ และจากรายงานของข้าราชการที่ราชสำนักส่งออกไปเจรจา สืบข่าวและหยั่งการศึกถึงฐานทัพอังกฤษทั้งที่เมะตะมะและย่างกุ้ง; ดู The Crawford Papers (Bangkok, 1915) p. 200; Burney Paper Vol. 1, pp. 1-7, 17-18, 28-37, ไทยรบพม่า หน้า 691-771; Snodgrass, pp. 80-89, 304-305; ข่าวตอนต้นรัชกาลที่ 3 ตามรายงานราชการอังกฤษ, พิมพ์ในงานพระราชทานกุศลหน้าพระศพ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2475) หน้า 3-9.

17. ไทยรบพม่า, หน้า 706; Snodgrass, pp. 80, 81, Burney Paper Vol.i, pp. 32-33.

18. Burney Paper Vol.1, pp. 2, 3.

19. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, หน้า 9; Major Snodgrass ได้วิเคราะห์ทั้งท่านและวัตถุประสงค์ของไทยในการจะเข้าร่วมสงครามครั้งนั้นไว้ชัดเจนดังมีความตอนหนึ่งระบุว่า "The Siamese Monarch, however, thought proper to pursue a safer course, endeavouring to persuade both parties of his friendly disposition, and determination of taking an early part in the war, but cautiously abstaining from any decided hostility on either side." Snodgrass, p. 81; see also, Walter F. Vella, Siam Under Rama III 1824-1851 (New York, 1957) pp. 109, 110.

20. ไทยรบพม่า, หน้า 701.

21. ไทยรบพม่า หน้า 726, Walter F. Vella, op. cit., p. 118.

22. Burney Paper Vol. 1, p. 38.

23. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 35; Tej Bunnag, The Provincial Administration of Siam 1892-1915 : The Ministry of the Interior under Prince Damrong Rajanubhab (London: Oxford University Press, 1977) p. 29.

24. ไทยรบพม่า, หน้า 724-725.

25. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เรียบเรียง (กรุงเทพฯ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2531) หน้า 22.

26. Burney Papers vol. I, p. 33.

27. Tej Bunnag, op.cit., p. 50; Josiah Crosby, Siam: The Crossroads (London: Hollis Carter, 1945) pp. 53; Walter F.Vella, op. cit., pp. 118-19.

28. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 หน้า 29,30.

29. เพิ่งอ้าง, หน้า 370; see also, Walter F.Vella, op. cit., p. 143.

30. จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, พิมพ์ในงานศพ นายพลเรือตรี พระยานาวา พลยุทธภักษ์ (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, 2459) หน้า 97-100.

31. The Bangkok Recorder, 2:24 (1867) pp. 584-85.

32. J.S. Furnivall, Colonial Policy and Practice. A Comparative Study of Burma and Netherlands India (Cambridge, 1948) p. 70; see also, D.G.E. Hall, Burma, pp. 106-130; กรมหมื่นนราธิปฯ, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 5, หน้า 421-23 และ หน้า 552-74; Edward Balfour, The Cyclopaedia of India..., pp. 524-28.

33. D.G.E. Hall, Burma, pp. 112-14; Edward Balfour, The Cyclopaedia of India....., pp. 524-28.

34. D.G.E. Hall, Burma, p. 114; See also, R.R. Langham-Carter, "Burmese Rule on the Toungoo Frontier" IBRS, 27 (1937), Reprint (1977) pp. 15-31.

35. กรมหมื่นนราธิปฯ, พระราชพงศาวดารพม่า เล่ม 6, หน้า 565-75; Maung Htin Aung, A History of Burma (New York: Columbia University Press,

1967) pp. 263-65.

36. หัวเมืองทั้ง 13 หัวเมืองดังกล่าวอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบันเมืองเหล่านี้ตั้งอยู่ห่างจากแนวลำน้ำสาละวินในระหว่าง 40-80 กิโลเมตรทางฝั่งด้านตะวันออก ได้แก่เมืองแจ๊ะ เมืองใหม่ เมืองท่า เมืองจวด เมืองหาง เมืองต่วน เมืองสาด เมืองยอน เมืองตุม เมืองกวาน เมืองไซ เมืองช่องลึก และเมืองโก ดูรายละเอียดใน ขจร สุพานิช, วุฒิชัย มูลศิลป์ บรรณาธิการ, "การเสียดินแดนใน ร.ศ. 111" ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์: สมัยบางกอก (กรุงเทพฯ: แสงรุ่งการพิมพ์, 2524) หน้า 224-229; ผู้เขียนคนเดียวกันในหนังสือเล่มเดียวกัน เรื่อง "เบื้องหลังวิกฤติการณ์ ร.ศ. 112," หน้า 230-56; วอลเตอร์ เอฟ เวลลา แต่ง นิจ ทองโสภิต แปล, แผ่นดินพระนั่งเกล้า (พระนครสำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2514) หน้า 234-90; ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4, หน้า 90.

37. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาสทางบกทางเรือ รอบแหลมมลายู ร.ศ. 117 หน้า 325, อ้างใน แคมสุข บุนนาค "การเจรจาทางการทูตระหว่างไทยกับอังกฤษ ค.ศ. 1900-1909" ใน ชุมนุมบทความทางวิชาการถวาย พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์พงษ์ ในโอกาสที่พระชนม์ครบ 80 พรรษา บริบูรณ์ 25 สิงหาคม 2514 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2514).

38. กษ.ม. 23/47, โปรด 187/696, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงกรมหลวงดำรงราชานุภาพ, 6 มีนาคม พ.ศ. 2439 อ้างใน เดช บุนนาค, "พระยาแบกเจ็ดหัวเมืองคบคิดขบถ.ศ. 121" ใน ขบถ ร.ศ. 121 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524) หน้า 74.

39. ธิดา สาระยา, ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Bangkok : The Office of the National Culture Commission Ministry of Education, 2525) หน้า 10-12.

40. เป็นที่สังเกตได้ว่าในช่วงต้นที่เพิ่งทรงเสด็จขึ้นครองราชย์นั้น การระบุฐานะภาพของสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยังเป็นไปในแบบจารีตเดิม ดังมีหลักฐานปรากฏใน "ศุภอักษรถึงเมือง

หลวงพระบางบอกว่าจะยกทัพกรุง" ไปตีเมืองเชียงคอง อันเป็นหนังสือ "ในตำนานธรรมหาเสนา-
ธิบดินทรนรินทรามาตย์" ลงวัน 2๙¹³ 12 คำ จุลศักราช 1214 ปีชวดจัตวาศก (พ.ศ.
2395) ระบุพระนามและฐานะภาพของสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ว่า "พระบาทสมเด็จพระปรเมน
ทรมหาอภัยสุทธสมมุติเทพยพงษ์ วงษาดิศวกระษัตริย์วรบิดราชนิกรบรม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิ
ราชสังกาศบรมธรรมิกมหาราชราชธิราชบรมนารถพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรม
อันมหาประเสริฐ ณ กรุงเทพมหานคร อุดมพระราชนิเวศมหาสถาน" ดู "ศุภอักษรถึงเมือง หลวง
พระบาง บอกว่าจะยกทัพกรุงฯ" ในจดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงคอง, หน้า 37, 38, ดู พระราช
สาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานไปยังประเทศต่าง ๆ ภาค 1,
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าเสวตรศิริ กฤดากร (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรือง
ธรรม, 2501) หน้า 59 และหน้า 45 ; แนวคิดเกี่ยวกับสยามประเทศภายใต้การปกครองของ
พระมหากษัตริย์ผู้เป็นเจ้าจอมสยามที่ปรากฏเป็นรูปลักษณ์ในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นแนว
คิดที่แพร่หลายรับรู้ในกลุ่มชนชั้นปกครองไทยยุคนั้นในเวลาต่อมา ดังมีหลักฐานปรากฏในหนังสือนิราศ
ลอนดอน ของหม่อมราชวงศ์ไทย กล่าวถึงจอมสยามธิบดินทร์ พระผู้ผ่านภพแผ่นดินสยาม เมืองสยาม
แลเรือสยาม ดูนิราศลอนดอน และจดหมายเหตุของหม่อมราชวงศ์ไทย เรื่องราชทูตไปประเทศ
อังกฤษ ในรัชกาลที่ 4 เมื่อปี มะเส็ง จุลศักราช 1219 พ.ศ. 2400, พิมพ์พระราชทานแจกใน
งานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าจุฑาวัชรราชกุมารี (โรงพิมพ์สยาม
พาณิชย์การ, 2475); ส่วนพระนามและฐานะภาพเจ้าแผ่นดินสยามนั้นเป็นแบบแผนที่ใช้สืบมาถึง
รัชกาลที่ 5 หนังสือพิมพ์ครุโฆวาท ฉบับที่ 4 ระบุพระนามพระเจ้าแผ่นดินในเวลานั้นว่า "พระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม
เป็นพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลที่ 5 ในพระบรมวงศ์ซึ่งได้ประดิษฐานและดำรง กรุงรัตนโกสินทร์
มหิตราอยุธยา ณ ประเทศบางกอก เป็นบรมราชธานี มหานครใหญ่ทั้งสยามเหนือสยามใต้ และ
เป็นพระบรมราชาธิราชแก่ประเทศที่ใกล้เคียงลาว คือลาวเจียง กาวเมืองมลายู และอื่น ๆ ฯลฯ"
ดู ขจร สุขพานิช, "ครุโฆวาท" ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์ : สมัยบางกอก, หน้า 188.

41. ธิดา สาระยา, ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์, หน้า 11.

42. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์พระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: ศุภสภา, 2516) หน้า 78-81.

43. หนังสือเตลงพ่าย, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท้าวโศภานีเวช ณ สุสาน

หลวงวัดเทพศิรินทราวาส (โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2471) หน้า 36, 38, 48, 90, 98 และ 117.

44. เพิ่งอ้าง, หน้า 38, 97.

45. พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงสาวดาร กับเรื่องราชประเพณีการตั้งพระมหากษัตริย์, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 โปรดให้ตีพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรพิมพ์เพ็ญภาคย์ (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2479) หน้า 12, 14, 18, 42 และ 49.

46. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 42.

47. ประชุมพงสาวดารภาคที่ 63 เรื่องกรุงเก่า, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2479) หน้า 16, 17.

48. ถิดา สารยา, อ้างแล้ว, หน้า 11.

49. โคลงภาพพระราชพงสาวดาร, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระตำรวจเอก พระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี) กับศพคุณหญิงเซย อนุชิตชาญไชย (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2464) หน้า ก, ข.

50. เพิ่งอ้าง, หน้า 37, 77; นอกจากคำว่า สยามรัฐ และชาติสยามแล้วยังปรากฏคำที่สะท้อนการสื่อสำนึกแห่งเอกภาพ (sense of unity) อื่นอีก อาทิ คำว่า ชาวสยาม พสุธาไทย สยามราษฎร์ ไผทสยาม ไทยทหาร หล้าแหล่งสยาม และกรุงสยาม, ดูเรื่องเดียวกัน, หน้า 26, 29, 43, 51, 52, 79 และ 103.

51. เพิ่งอ้าง, หน้า 7, 10, 11, 30, 31, 32, 39, 45, 54; การที่ผู้ทำโคลงภาพพระราชพงสาวดารให้ความสำคัญในการนำเสนอภาพความสัมพันธ์ระหว่างสยามรัฐกับเขียงใหม่โดยมุ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเหนือกว่าที่สยามมีเหนือเขียงใหม่โดยเฉพาะในด้านการ

ขยายอิทธิพลทั้งในทางการทหารและการ เมืองครอบคลุมรัฐดังกล่าวขึ้นนับ เป็นปรากฏการณ์ที่น่าสนใจ เพราะในช่วงรัชกาลสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ นั้น เป็นช่วงที่ผู้นำไทยพยายามที่จะผนวก เชียงใหม่ ซึ่งในอดีต เป็นรัฐอิสระ เข้า เป็นส่วนหนึ่งภายใต้ระบบการปกครองและอาณา เขตของรัฐสยามใหม่ ซึ่งขั้นตอนการผนวก เชียงใหม่นั้น เป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะทาง เจ้าอาณานิคมอังกฤษ เองก็ มีเจตนาจะขยายอำนาจ เข้าครอบครอง เชียงใหม่ อัน เป็นดินแดนที่อุดมด้วยไม้สักซึ่ง เป็นทรัพยากรที่มีราคาและ เป็นที่ต้องการ โคลงภาพและโคลงบรรยายว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างสยามรัฐกับ เชียงใหม่ไม่ เพียงสะท้อนปัญหาการผนวก เชียงใหม่ เข้า เป็นส่วนหนึ่งของสยามรัฐแต่ยังสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของกลุ่มผู้ปกครองไทยที่มีต่อ เชียงใหม่และ เจ้า เชียงใหม่ในฐานะที่เป็นฝ่ายปรปักษ์ด้วย

52. เฟื่องอ้าง, หน้า 32.

53. เฟื่องอ้าง, หน้า 26.

54. โคลงรูปที่ 11 นี้เป็นพระนิพนธ์ของ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม, เฟื่องอ้าง, หน้า 18.

55. โคลงรูปที่ 12 นี้ เป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้านวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์, เฟื่องอ้าง, หน้า 19.

56. โคลงรูปที่ 17 นี้เป็นพระนิพนธ์ ของพระเจ้านวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์, เฟื่องอ้าง, หน้า 24.

57. โคลงรูปที่ 18 นี้ เป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้านวรวงศ์เธอ กรมหมื่นสถิตย์ธำรงสวัสดิ์ เฟื่องอ้าง, หน้า 25.

58. โคลงรูปที่ 15 นี้ เป็นพระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าวัชรินทร์ (ในกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ), เฟื่องอ้าง หน้า 22.

59. เฟื่องอ้าง, หน้า 24, 25.

60. โคลงรูปที่ 13 นี้ เป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เพ็งอ้าง, หน้า 20.

61. โคลงรูปที่ 19 ซึ่งประณามพระมหาดรรมาชาว่าเป็นผู้ "เผด็จชาติ" นี้เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เพ็งอ้าง, หน้า 26 .

62. โคลงรูปที่ 26 นี้เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช, เพ็งอ้าง, หน้า 33.

63. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุศพคุณพ่อ ใต้สัง พรประภา (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สีพร, 2511) หน้า 7.

64. เพ็งอ้าง, หน้า [61], [62];

65. ธิดา สาระยา, อ้างแล้ว หน้า 15, 16.

66. ดูรายละเอียดในบท "บุเรงนองกะยอติมนรธา ขุนพลผู้ทรงเสน่ห์".

67. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 317; ภายหลังต่อมาสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงให้อรรถาธิบายประเด็น "พระเจ้าหงสาวดีเป็นพม่า" ชัดเจนขึ้นในคำนำของประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 เรื่องไทยรบพม่า ครั้งกรุงเก่า โดยแจกแจงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า พระเจ้าหงสาวดีในพระราชพงศาวดารเก่านั้นเป็นพม่าไม่ใช่มอญ และสงครามในช่วงรัชกาลพระมหาจักรพรรดิคาบต่อถึงสมัยสมเด็จพระนเรศวรก็เป็นสงคราม "ไทยรบพม่า" ไม่ใช่ "ไทยรบมอญ" ดังอรรถาธิบายตอนหนึ่งที่มีว่า

ชาวเราที่อ่านหนังสือพงษาวดารเห็นจะมีอยู่ไม่น้อย
ที่เข้าใจว่าสงครามคราวใหญ่ครั้งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ตลอดจนสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น
ไทยรบกับมอญ ด้วยพระเจ้าหงสาวดีเป็นผู้มาทำสงคราม
แต่ความจริงไม่เช่นนั้น ถ้าจะว่าไทยไม่เคยรบกับมอญ

โดยส้างเลยก็ว่าได้ พระเจ้าหงสาวดีนั้นเป็นพม่าทุกองค์
ชั่วแต่มาตั้งเมืองหงสาวดีเป็นราชธานีในเวลาเมื่อรวม
ประเทศพม่ารวมไว้ได้ในอำนาจ จึงเรียกว่าพระเจ้า
หงสาวดี มอญที่รบกับไทยไม่ว่าคราวใด ๆ ต้องมารบด้วย
อยู่ในบังคับพม่า ถ้ามอญมีกำลังพอตั้งเป็นอิสระได้
ก็เพนหันกลับไปรบพม่า หรือถ้าถูกพม่ากดขี่ทนไม่ไหว
ก็มาพึ่งไทย เพนดังนี้แต่โบราณมาจนขึ้นกรุงรัตนโกสินทร์
สงครามที่ไทยได้ทำมา ที่จริงรบกับพม่ามิใช่มอญ ข้าพเจ้า
จึงเรียกชื่อเรื่องหนังสือนี้ว่า "เรื่องไทยรบพม่า"

ไม่เป็นที่สงสัยว่าอรรถาธิบายอันชัดเจนข้างต้น ประกอบกับชื่อพระนิพนธ์ที่ต่อมาได้รู้จักกันแพร่หลาย
ในนาม ไทยรบพม่า มีส่วนสำคัญยิ่งต่อการสร้างภาพพระเจ้าบุเรงนองในฐานะ "เจ้าพม่า" ที่
ปล้นเอกราชของชาติไทยดู ประชุมพงศาวดารภาคที่ 6, อ้างในเชิงอรรถถัดไป หน้า ค.

68. พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 308, 309, 316, 317 และ
324-26; กระนั้นถึงแม้พระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตี้ และพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองจะเป็น
กษัตริย์คนละพระองค์กัน แต่กษัตริย์ทั้งสองก็มีลักษณะร่วมสำคัญคือเป็นพม่า ที่นำทัพมารุกรานอาณาจักร
ไทยนับย้อนไปถึงศึกเชียงกราน ความเข้าใจตามกล่าวนี้นี้ได้เริ่มปรากฏขึ้นก่อนในภาค "คำ
อธิบายเรื่อง" ที่ทรงพระนิพนธ์ประกอบไว้เป็นส่วนหนึ่งของพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ
เลขา และต่อมาได้ทรงอธิบายขยายความเพิ่มเติมในที่ต่าง ๆ จนมายุติลงในพระนิพนธ์ชุดไทยรบ
พม่า ข้อวินิจฉัยของสมเด็จพระยาคำรงฯ มีอิทธิพลสืบต่อถึงงานเขียนทางประวัติศาสตร์ และ
ตำราเรียนรุ่นหลังจนถึงปัจจุบัน สมเด็จพระยาคำรงฯ ทรงให้อรรถาธิบายเรื่องศึกเชียงกราน
มีความตอนหนึ่งระบุว่า "สงครามคราวนี้มีเรื่องปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดาร หนังสือ
พงศาวดารพม่าแลจดหมายเหตุของปินโตโบตุเกิดประกอบกันว่า มังตรา พม่า เป็นโอรสของ
เจ้าเมืองตองอู ตั้งตัวเป็นใหญ่ได้หัวเมืองพม่ารวมเป็นอันมากแล้ว ราชาก็เสกขานานพระนามว่า
"พระเจ้าตะเบงชเวตี้" แปลว่า พระเจ้าสุวรรณเอกจักร แล้วยกกองทัพเข้ามาตีได้เมืองเชียง
กราน..." และมีความอีกตอนหนึ่งอธิบายภูมิหลังของพระเจ้าบุเรงนองในสงครามคราวขอช้าง
เผือกว่า "ทางเมืองหงสาวดี มีคนสำคัญขึ้นในพวกพม่าคน 1 เพนที่พระมเหสีพระเจ้าหงสาวดี
ตะเบงชเวตี้ ได้เพนแม่ทัพช่วยพระเจ้าหงสาวดีทำศึกสงครามมาแต่แรก พระเจ้าหงสาวดียกย่อง
ให้มียศเป็นบุเรงนองแปลว่า พระเชษฐาธิราช" ดู พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ

สภานายกหอพระสมุดสำหรับพระนคร ทรงเรียบเรียง ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า นายพลโท พระยาสิทธิราชฤทธิไกร มสม. ทจว, ภช, รรป 3, รจม, พิมพ์ครั้งแรกในงานปลงศพสนองคุณมารดา (พิมพ์ที่โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2460) หน้า 1, 2 และ 5; ภูมิหลังของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ และบุเรงนองนี้ภายหลังสมเด็จพระยาคำรงฯ ทรงมีอรรถาธิบายเพิ่มเติมชัดเจนขึ้นดังมีปรากฏในพระนิพนธ์พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, ดู พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า เล่ม 1 มหาอำมาตย์ตรีพระยาโชฎิกกราชเศรษฐี (มัน เลหาเศรษฐี) กับคุณหญิงเพิ่ม โชฎิกกราชเศรษฐี พิมพ์เป็นมิตร์พลีในงานฉลองอายุครบ 60 ปี พ.ศ. 2471 (โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471) หน้า 8-10, และ 26-28; แท้จริงการพยายามระบุชี้ชัดให้เห็นถึงภูมิหลังทางเชื้อชาติของพระเจ้าตะเบงชเวตี้และบุเรงนอง ว่าเป็นพม่าที่มีปรากฏเป็นงานพิมพ์แพร่หลายก่อนที่จะได้มีการตีพิมพ์เรื่องไทยรบพม่าครั้งกรุงเก่า ในปี พ.ศ. 2460 แล้ว ดังมีปรากฏในพระนิพนธ์ของกรมพระนราธิปฯ เรื่อง เฉลิมเกียรติยศศิริ คำฉันท์ซึ่งพระนิพนธ์ดังกล่าวพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2458 ในงานพระศพหม่อมเจ้าหญิงพรพิมล วรวรณ พระธิดาองค์ใหญ่ รายละเอียดทั้งหมดหาอ่านได้ใน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, เฉลิมเกียรติยศศิริ คำฉันท์, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้านิตยากร วรวรณ (พระนคร : โรงพิมพ์แพร่การช่าง ถนนเพ็ญนคร, 2514) หน้า 11-19; ความพยายามที่จะระบุชี้ชัดให้เห็นว่า พระเจ้าตะเบงชเวตี้ และพระเจ้าบุเรงนองนั้นเป็นกษัตริย์พม่ามีปรากฏสืบทอดให้เห็นในหนังสือประวัติศาสตร์ และตำราเรียนสำคัญซึ่งได้รับอิทธิพลจากงานเขียนประวัติศาสตร์ยุคก่อนหน้าโดยเฉพาะงานของสมเด็จพระยาคำรงฯ อาทิ หนังสือหลักไทย ของ ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. 2471 ดังมีความตอนหนึ่งระบุว่า "พระเจ้ามหาสิริชัยวรทวงคตในปี พ.ศ. 2073 มังตราราชบุตรได้รับราชสมบัติทรงพระนามว่า พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ (สุวรรณเอกจัตร์) กษัตริย์พะม่าองค์นี้ มีนิสัยเป็นนักรบ เข้มแข็งในการศึกสงครามเมื่อปราบปรามเมืองมอญได้ไว้ในอำนาจแล้วก็ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงตวาน... นับว่าเป็นครั้งแรกแห่งประวัติศาสตร์ชาติไทยในยุคปัจจุบันประวัติที่ได้ทำสงครามกับชนชาติพะม่าเพื่อรักษาอาณาเขตต์ไทย ซึ่งได้ตั้งมั่นลงแล้ว ณ แคว้นสุวรรณภูมิ ในที่สุดพะม่าแพ้ไทยตีเมืองเชียงตวานกลับคืนมาได้อีกในปีนั้น" ดู ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), หลักไทย (พระนคร : โรงพิมพ์กรุงเทพบรรณาการ สังกัพระยาศรี, 2478) หน้า 129; ความหมายเดียวกันนี้มีปรากฏให้เห็นในงานตำราเรียนสำคัญยุคแรก คือ พระปาวโรศารวิทยา หลวงขุนทดกลีการ หลวงสือล้ำศาสตร์และขุนวิทยาวุฒิ, ประวัติศาสตร์สยาม ภาคพุทธศาสนา กรุงสุโขทัย, ศรีอยุธยา กับภาคกระทรวงธรรมการ (2480) หน้า 128-130, 134 และ ดู แนวสอนประวัติศาสตร์สยาม ของพันโท พระวิเศษพจนกิจ (2478) ใน แนวสอนประวัติศาสตร์สำหรับนักเรียน

นายร้อยทหารบก และนักเรียนเทคนิคทหารบก, โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันโท พระวิเศษพจนกิจ (พระนคร : โรงพิมพ์ รร. จปร.,
2505) หน้า 4-6, 21-24 เป็นที่น่าสังเกตว่างานตำราประวัติศาสตร์ของพันโท พระวิเศษ
พจนกิจนี้ไม่เพียงได้รับอิทธิพลทางความคิดและข้อมูลผ่านมาจากงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยา
คำรงฯ เพียงเท่านั้น แต่ยังได้รับอิทธิพลจากงานพระนิพนธ์ของกรมพระนราธิปฯ โดยเฉพาะงาน
ชุด พระราชพงศาวดารพม่า ซึ่งเริ่มตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2456.

69. ดูเชิงอรรถที่ 67.

70. ในบทอธิบายความ สมเด็จพระยาคำรงฯ ทรงระบุชัดเจนว่าสงครามยุทธ
หัตถีของสมเด็จพระนเรศวรนั้นเป็น "สงครามกู้อิสรภาพของกรุงสยาม" พงศาวดารฉบับพระราช
หัตถ์เลขา หน้า 378 ดู อรรถาธิบายว่าด้วยมูลเหตุของสงครามระหว่างไทยกับพม่าบนพื้นความ
เข้าใจที่ว่า พม่าเป็นผู้รุกรานได้ใน "อธิบายเรื่องไทยรบพม่า" ใน พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า,
อ้างแล้ว, หน้า 2-6.

71. เพิ่งอ้าง, หน้า 337.

72. เพิ่งอ้าง, หน้า 363.

73. เพิ่งอ้าง, หน้า 365.

74. ความสำคัญของพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ์เลขาไม่มีเพียงการให้ความหมาย
ใหม่กับสงครามไทยรบพม่า แต่ยังได้นำเสนอข้อมูลที่ "แปลกใหม่" ต่างไปจากที่เคยรับรู้กันมาซึ่ง
ส่งผลกระทบยาวต่อความรู้สึกรักชาติของคนส่วนใหญ่โดยเฉพาะสามัญชน ข้อมูลที่ได้นี้ได้แก่ "เรื่อง
ของชาวบ้านบางระจัน" ทั้งนี้ต้องไม่ลืมว่าที่ผ่านมามีงานเขียนประวัติศาสตร์ประเภทพระราชพงศา-
วาทศนาจะบันทึกแต่เรื่องและกิจการของพระมหากษัตริย์และละเลยที่จะกล่าวถึงบทบาทและชีวิต
ของสามัญชน ซึ่งเรื่องของชาวบ้านบางระจันก็ไม่ได้เป็นกรณียกเว้น พงศาวดารที่ชำระกันในสมัย
ธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวถึงเรื่องของชาวบ้านบางระจันไว้เพียงสั้น ๆ พอสังเขป ใน
ทางตรงกันข้ามพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ์เลขา กล่าวถึงบทบาทของชาวบ้านบางระจันไว้อย่างละ
เอียดตั้งแต่มูลเหตุอันเกิดจากความกดดันที่ถูกพม่ารังแกจนถึงการรวมตัวต่อสู้ของเหล่าผู้นำซึ่ง

พงศาวดารได้ระบุชื่อเอาไว้หลายต่อหลายนาย ทั้งนี้รวมถึงขั้นตอนการรวมตัวต่อสู้และยุทธภูมิสำคัญ และบทกล่าวชมเชยที่ผู้แต่งสอดแทรกไว้หลายตอนเช่น กล่าวไว้ว่า "ฝ่ายพม่ากลัวฝีมือชาวบ้านระจัน ยิ่งนัก" ตลอดถึงวาระสุดท้ายของผู้นำคนสำคัญแต่ละคน พร้อมขมวดปมให้เห็นถึงความเก่งกล้าของ เหล่าชาวบ้านว่า "ตั้งแต่รบกันมาห้าเดือนจนเสียค่ายนั้นไทยตายประมาณพันเศษ พม่าตายประมาณ สามพันเศษ" เรื่องชาวบ้านบางระจันที่ผู้แต่งพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา "เขียนขึ้น" กลายเป็นต้นฉบับให้กับงานเขียนประวัติศาสตร์และวรรณกรรมชิ้นสำคัญในยุคต่อมา นับเป็นครั้งแรกใน ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย ที่ผู้เขียนพงศาวดารของราชสำนักกระทำการแหวกจาริต คือยอมที่จะให้ มี เรื่องของสามัญชนเข้ามาปะปนอยู่กับ เรื่องของพระมหากษัตริย์และกิจการงานหลวงโดยละเอียด พร้อมสวดเกียรติคุณจนออกนอกหน้า พฤติกรรมที่ผิดจาริตนี้อาจอธิบายได้ว่าเป็นหนึ่งในความพยายาม ของผู้นำประเทศในสมัยนั้นในอันที่จะสร้างสำนึกแห่งเอกภาพขึ้นภายในสังคมโดยผ่านออกมาทาง ประวัติศาสตร์สงครามไทยรบพม่า อย่างน้อย "วีรกรรม" บ้านบางระจันก็มีส่วนปลุกสำนึกของชน ในชาติในสมัยต่อมาให้เห็นว่าสงครามเพื่อปกป้องประเทศชาติบ้านเมืองจากการรุกรานจากภายนอกแต่อดีตกาลมาไม่ได้เป็นภาระหรือหน้าที่ของผู้ปกครองแต่ฝ่ายเดียว สามัญชนหรือ "ไพร่" อัน เป็นบรรพบุรุษของคนส่วนใหญ่ก็มีบทบาทในสงครามอันทรงเกียรติด้วย แต่ผลในวงกว้างและระยะ ยาว เห็นจะอยู่ที่พระราชพงศาวดารได้เปิดพื้นที่ให้สามัญชนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่สามารถที่จะต่อตัวเอง เข้าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติอีกด้วย ในส่วนที่สัมพันธ์กับโฉมหน้าของพม่าในฐานะปัจจุ มิตร ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของคนไทยต่อพม่า เรื่องชาวบ้านบางระจันมีส่วนทำให้คนไทยส่วนใหญ่ ที่เป็นคนรุ่นหลังและไม่ได้มีโอกาสที่จะมีประสบการณ์โดยตรงกับสงครามเสียกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 2310) สามารถจะพัฒนาความรู้สึกที่เป็นปรปักษ์กับพม่าขึ้นมาได้บนพื้นฐานความเข้าใจว่าพม่าไม่ เพียงเป็นศัตรูของชนชั้นสูง เช่นพงศาวดารรุ่นเก่าเขียนเล่าไว้ แต่ยัง เป็นศัตรูของพลเรือนของ ประชาชนคนหมู่มา และของคนที่มีสถานภาพทางสังคม เช่นเดียวกับคน เรื่องราวของชาวบ้านบาง ระจันที่มีเล่าไว้ในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ เลขาจึงมีเสน่ห์และกินใจคนส่วนใหญ่ทุกยุคทุกสมัย เป็นต้นกำเนิดของนวนิยาย เรื่องสั้น ละคร และภาพยนตร์ สืบมาจนปัจจุบัน, ดู สุเนตร ชุตินธรานนท์, "พม่าในสำนึกและความเข้าใจของคนไทย", อ้างแล้ว, หน้า 35, 36.

75. พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, อ้างแล้ว, หน้า 325, 326.

76. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นปลานพรัตน์ ทรงแสดงปาฐกถาถึงประวัติความเป็นมาของหนังสือไทยรบพม่าว่า

เรื่องตำนานของหนังสือพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่านี้
เดิมพระไทรสณฑ์สาละรักษ์ (อองเตียน สุพินทุ) ได้
สำเนาหนังสือพงศาวดารพะม่าฉบับหลวง เรียกว่า
"เรื่องมหาราชวงศ์กับหอแก้ว" มาจากเมืองพะม่า
ข้าพเจ้าขอให้พระไทรสณฑ์ฯ กับมองต่อแปลตรงเรื่อง
ที่เกี่ยวข้องกับประเทศสยามมาอ่าน เห็นเป็นเรื่องราว
สงครามกับไทยเป็นพื้น แต่ได้ความรู้เหตุผล
ตลอดจนรายการเพิ่มเติมขึ้นแปลกับที่ปรากฏ
ในหนังสือพงศาวดารไทยหลายแห่ง ข้าพเจ้าจึง
ลองเก็บเนื้อความเรื่องไทยรบกับพม่าอันปรากฏใน
หนังสือพงศาวดารทั้งสองฝ่าย เรียบเรียงพิมพ์
เป็นประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 ให้นายพลโท พระยา
สิทธิราชฤทธิไกร (เล็ก ปาณิกบุตร) พิมพ์เมื่อ
พ.ศ. 2460 ก็มีผู้ชอบอ่านกันมาก ครั้นต่อมา
ข้าพเจ้าได้พบหนังสือจดหมายเหตุของโบราณในประเทศไทย
นี้ และได้จดหมายเหตุฝรั่งเพิ่มเติมมาจากต่างประเทศ
อีกหลายเรื่อง ทราบเรื่องพงศาวดารตอนที่ไทยรบกับ
พม่าแปลกออกไปอีกหลายอย่าง ที่เกี่ยวกับการเมือง
เป็นเรื่องสำคัญในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์นี้ก็มี
ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าเรื่องราวที่พบใหม่ไทยเรายังไม่รู้กันโดย
มาก จึงได้รื้อหนังสือเรียกว่า "พงศาวดารเรื่องเรารบ
พม่า" แบ่งเป็น 2 ตอน พระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวง
กำแพงเพชรอัครโยธินทรงรับตอนที่ 1 อันว่าด้วยเรื่อง
ไทยรบกับพม่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีไป
พิมพ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ
นครานุวัติวงศ์ทรงรับตอนที่ 2 อันว่าด้วยเรื่องไทย
รบกับพม่าเมื่อครั้งกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์
ไปพิมพ์ พิมพ์ใน พ.ศ. 2463 ทั้ง 2 เล่ม
ฉบับที่พิมพ์ใหม่นี้ข้าพเจ้าแก้ไขให้เรียกว่า
"พงศาวดารเรื่อง ไทยรบพม่า" แลให้นับเข้าใน

ประชุมพงสาวดารเป็นภาคที่ 6 แทนที่เรื่องเดิมซึ่ง
ได้รื้อเสียเมื่อแต่งเรื่องนี้ขึ้นแทน ส่วนถ้อยคำ
สำนวนในหนังสือฉบับนี้ ก็ได้ตรวจแก้ไขให้
ดีขึ้นกว่าจะพิมพ์ครั้งแรก ด้วยเมื่อพิมพ์
ครั้งนั้นพอแต่งแล้วก็รีบส่งไปพิมพ์เพื่อจะให้
ทันงาน ไม่มีเวลาพอจะตรวจตราได้ถ้วนถี่

พงสาวดารเรื่องไทยรบพม่า, อ้างแล้ว ในเชิงอรรถที่ 176, หน้า ก, ข, ค.

77. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, แสดงบรรยาย
พงสาวดารสยาม (โรงพิมพ์คุรุสภา, 2492) หน้า 88-90.

78. ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ 6, หน้า 7.

79. แสดงบรรยายพงสาวดารสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 87, 88.

80. เพิ่งอ้าง, หน้า 89, 90.

81. พระราชพงสาวดารกรุงสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 132.

82. แสดงบรรยายพงสาวดารสยาม, อ้างแล้ว, หน้า 96, 97; ประชุมพงสาว-
ดารภาค ที่ 6, อ้างแล้ว, หน้า 10 และ พงสาวดารเรื่องไทยรบพม่า, อ้างแล้ว, หน้า 42.

83. แสดงบรรยายพงสาวดารสยาม, หน้า 110.

84. ดูเชิงอรรถที่ 76.

85. ไทยรบพม่า, อ้างแล้ว, หน้า 4, 5.

86. หลักไทย, อ้างแล้ว หน้า (จ).

87. เฟื่องอ้าง, หน้า 188-90.

88. W.A.R. Wood, A History of Siam (London : Fisher Unwin, 1926) p. 7.

89. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 65.

90. นายพลตรี หม่อมเจ้าทองทิมาฯ, เล็กเซอร์ ประวัติศาสตร์สยาม เล่ม 2 (พระนคร: โรงพิมพ์ กรุงเทพมหานคร, 2478).

91. อ้างแล้วในเชิงอรรถที่ 176, หน้า 23.

92. เฟื่องอ้าง, หน้า 42, 43.

93. พันเอก ดร. ชินวุธ สุนทรสิมะ: "ปัญหาความมั่นคงของชาติกับบทบาทของการส่งเสริมพระพุทธศาสนา" ใน พระพุทธศาสนากับความมั่นคงของชาติ (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร, 2530) หน้า 119.

94. พอ. จง ลีบจากยง, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอนประกาศอิสรภาพและเตรียมการสู้ศึกใหญ่ (พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดเกษมสุวรรณ, 2518) หน้า 5.